



2013.

ПРАВА ДЕТЕТА У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Приручник за обуку **запослених у образовању**

Ауторке:

Јелена Жунић – Цицварић

Милена Голић Ружић

Александра Јовановић -Ђукић



Pestalozzi Children's Foundation
Education and intercultural competence – worldwide



OTVORENI KLUB
Društvo za razvoj dece i mladih



Издавач: Ужички центар за права детета
Ужице, Димитрија Туцовића 60
031-510-180
www.uecpd.org

За издавача: Радован Цицварић

Ауторке: Јелена Жунић-Цицварић, Милена Голић Ружић, Александра
Јовановић -Ђукић

Лектор: Јасмина Филиповић

Припрема за штампу: Ана Јовановић

Ужице, 2013.

Приручник „Права детета у образовном систему“ настао је у оквиру пројекта “Образовање за права детета” који реализује Ужички центар за права детета и партнери уз подршку швајцарске Песталоци дечје фондације.

СВИ ПОЈМОВИ КОЈИ СУ У ТЕКСТУ УПОТРЕБЉЕНИ У МУШКОМ ГРАМАТИЧКОМ РОДУ ОБУХВАТАЈУ МУШКИ И ЖЕНСКИ РОД ЛИЦА НА КОЈА СЕ ОДНОСЕ.

Ауторке:

Јелена Жунић – Цицварић

Милена Голић Ружић

Александра Јовановић-Ђукић

ПРАВА ДЕТЕТА У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Приручник за обуку **запослених у образовању**

2013.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
УВОД.....	8
ТЕОРИЈСКИ ДЕО	10
ПРАВА ДЕТЕТА.....	10
Природа људских права и права детета	10
Права детета—обавезе/одговорности.....	13
Конвенција Уједињених нација о правима детета	14
Настанак Конвенције.....	14
Карактеристике Конвенције	14
Структура и садржај Конвенције	15
Факултативни протоколи уз Конвенцију о правима детета.....	17
Обавезе државе	17
Надзор над спровођењем Конвенције о правима детета	18
Комитет за права детета	18
Универзални периодични преглед	20
Положај и остваривање права детета у Републици Србији	20
Права детета у образовном систему Републике Србије	25
Показатељи (индикатори).....	26
Закључна запажања Комитета у односу на област образовања	26
Ставови деце и младих о остваривању права детета на образовање у Републици Србији	28
Како деца и млади виде да се квалитет образовања у Србији може унапредити	29
ПАРТИЦИПАЦИЈА	31
Одређење партиципације.....	31
Партиципација и однос дете – одрасли.....	32
Улога деце у остваривању права на партиципацију	33
Значај партиципације деце и младих	35
Партиципација у пракси	36
ДИСКРИМИНАЦИЈА	39
Одређење дискриминације	39
Врсте дискриминације	40
Истраживања о дискриминацији	41

НАСИЉЕ	43
Појам насиља.....	43
Врсте насиља	44
Ко врши насиље	45
Последице насиља.....	46
 РАДИОНИЧАРСКИ ПРИСТУП	 47
ПРИПРЕМА И ТЕХНИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА СЕМИНАРА.....	53
 РАДИОНИЦЕ	 56
I Радионица: УПОЗНАВАЊЕ СА КОНЦЕПТОМ ПРАВА ДЕТЕТА	57
II Радионица: ПРАВА И ПОТРЕБЕ	62
III Радионица: УПОЗНАВАЊЕ СА ПРАВИМА ГАРАНТОВАНИМ КОНВЕНЦИЈОМ О ПРАВИМА ДЕТЕТА.....	67
IV Радионица: ПРАВО НА ПАРТИЦИПАЦИЈУ.....	79
V Радионица: ПАРТИЦИПАЦИЈА ДЕТЕТА У ШКОЛИ	89
VI Радионица: ПОЈАМ И ВРСТЕ НАСИЉА	94
VII Радионица: НАСИЉЕ У ШКОЛИ - ПРЕВЕНТИВНЕ И ИНТЕРВЕНТНЕ АКТИВНОСТИ	107
VIII Радионица: НЕДИСКРИМИНАЦИЈА, ПРЕДРАСУДЕ, СТЕРЕОТИПИ	117
IX Радионица: ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ	126
X Радионица: СУКОБ ПРАВА	137
XI Радионица: ИНДЕКС ПРАВА ДЕТЕТА У ОБРАЗОВАЊУ	140
XII Радионица: ПЛАНИРАЊЕ АКЦИЈЕ	143
XIII Радионица: РЕКАПИТУЛАЦИЈА, ЕВАЛУАЦИЈА	153
 Литература.....	 160
Одабрани извори	162



ПРЕДГОВОР

Приручник за обуку запослених у образовању „Права детета у образовању“ настао је у оквиру пројекта “Образовање за права детета” који реализује Ужички центар за права детета уз подршку швајцарске Песталоци дечје фондације.

Пројекат се реализује у сарадњи са **удружењима грађана**: “Nexus” из Врања, “Имам идеју” из Краљева, “Друштвом за заштиту деце и младих - Отворени клуб” из Ниша, “Центром за креативни развој” из Књажевца и у сарадњи са **партнерским школама**: Основна школа “Светозар Марковић” из Врања, Основна школа а “Јован Јовановић Змај” из Врања, Основна школа “Светозар Марковић” из Краљева, Основна школа “Чибуковачки партизани” из Краљева, Основна школа “Стефан Немања” из Ниша, Основна школа “Учитељ Таса” из Ниша, Основна школа “Митрополит Михаило” из Сокобање, Основна школа “Вук Караџић” из Књажевца.

Пројекат је настао као одговор на потребу да се обезбеди ефикасно и систематско образовање о правима детета **професионалаца који раде са децом**, односно запослених у образовању, што је и обавеза Републике Србије која произилази из Конвенције о правима детета.

Приручник је резултат дугогодишњег искуства Ужичког центра за права детета у реализацији обука за запослене у образовању, и то доминантно кроз програм који је годинама акредитован од стране Завода за унапређење образовања и васпитања, а за школске 2011-2013. године је акредитован одлуком министра.

Како би што већи број професионалаца који раде са децом и за децу прошао обуку о правима детета, Ужички центар за права детета и партнери желе да едукују сараднике у овој области и шире мрежу акредитованих тренера у Србији.

Приручник је настао на основу до сада већ примењиваних програма образовања који су од стране професионалаца процењени као веома корисни инструменти за рад и као такви дали позитивне резултате у пракси. Стога претежни део програма чине материјали и радионице које су развили стручњаци из Центра за права детета и Ужичког центра за права детета. За потребе припреме приручника ови материјали су модификовани ради примене у образовном систему и обogaђени новим садржајима који одговарају на потребе и изазове у процесу образовања професионалаца у области права детета.



OTVORENI KLUB
Društvo za razvoj dece i mladih



ОСНОВНА ШКОЛА
ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ
КРАЉЕВО

ОСНОВНА ШКОЛА
„ЧИБУКОВАЧКИ ПАРТИЗАНИ“
КРАЉЕВО

УВОД

Како је школа средина у којој деца и млади свакодневно бораве, у којој уче, поред конкретних едукативних садржаја, и разне значајне вештине живљења, изграђују базично разумевања света око себе и стварање жељене позиције у њему; сматрамо школу важним каналом образовања деце и младих о правима која имају, што обухвата како информисање, тако и оснаживање деце да своја права непосредно остварују, препознају њихово кршење и утичу на њихово остваривање. Да би се то остварило – **неопходно је да они који раде са њима у образовном систему познају, разумеју, поштују права детета.**

Коме је приручник намењен

Приручник који је пред вама представља целовит образовни пакет у области права детета намењен **примарно тренерима за рад са запосленима у образовању.** Приручник се може користити и у раду са родитељима, али и другим професионалцима који раде са децом и за децу.

Шта приручник нуди и како га користити

Теме обухваћене приручником везане су за област права детета и могућности деловања када су она угрожена. Приручник се састоји од теоријског и практичног - радионичарског дела.

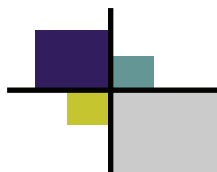
Теоријски део разрађује теме:

- права детета кроз упознавање са природом људских права и права детета; настанком, карактеристикама, структуром и садржајем Конвенције о правима детета; факултативним протоколима уз Конвенцију о правима детета; обавезама државе и надзором над спровођењем Конвенције о правима детета. У оквиру ове теме приказани су и положај и остваривање права детета у Републици Србији, као и права детета у образовном систему Републике Србије;
- партиципација кроз упознавање са појмом и значајем који она има за остваривање права детета, као и улогом деце у остваривању права на партиципацију;
- дискриминација кроз упознавање са одређењем и врстама дискриминације;
- насиље кроз упознавање са појмом и врстама насиља;
- радионичарски приступ;
- припрема и техничка организација семинара.

Практични део усмерава тренере на начине на који ће битне теме из ове области пренети учесницима. Састоји се од тема обухваћених теоријским делом, обрађених кроз тринаест радионица.

Ради стицања целовитог знања, пожељно је током обуке обрадити све тематске целине, односно са полазницима обука реализовати све радионице. У случају реализације акредитованог дводневног семинара за који запослени у

образовању добијају шеснаест сати стручног усавршавања, сам водитељ врши одабир осам радионица у зависности од специфичности групе и контекста реализације обуке.



ПРАВА ДЕТЕТА

Природа људских права и права детета

Људска права су:

- **универзална** зато што их ужива свако људско биће;
- **неотуђива** зато што су неодвојива од личности и не могу се прописивати, давати, заслуживати, а још мање одузимати актима законодавца;
- **непоништива** зато што их држава не може опозвати;
- **недељива** зато што су подједнако значајна и међусобно зависна, те се једно право не може уживати на рачун другог¹.

Људска права су права моралног порекла и заснивају се на претпоставци да се једнако признају свим људским бићима, без обзира на њихово порекло, пол, вероисповест или било коју другу припадност. Дакле, нису сва права људска права. Људска права су део природног права човека, што значи да су то урођена права сваког људског бића и оно их има самим тим што је људско биће. Даље, ово значи да државе нису обавезне да поштују људска права својих грађана само због тога што су потписале неки међународни уговор, већ су дужне да се њих придржавају стога што она припадају сваком људском бићу од тренутка када се роди.

Људска права заснивају се на најосновнијим људским потребама које има свако људско биће и чије задовољење је неопходно да би људи могли да живе и да се развијају.

Потреба за учешћем, уважавањем – Право на партиципацију

Потреба за једнакошћу - Право на недискриминацију

Потреба за сигурношћу - Право на заштиту деце од злостављања и занемаривања

Потреба за сазнавањем - Право на образовање

Потреба за одмором - Право на игру, слободно време и културне активности

И поред тога што људи имају различите потребе, људска права настају онда када постоји универзална сагласност да је задовољење одређених потреба неопходно свим људима као основ за њихов развој и достојанство.

Под појмом *основна људска права* мисли се пре свега на право на живот, заштиту физичког и моралног интегритета појединца, заштиту од тортуре и дискриминације по било ком основу, једнакост пред законом, да нико не може бити проглашен кривим без одлуке суда, да нико не може бити кажњен за дело

¹ Müller, L., Турза, И., Николић, Ј., Гаши, И., Милутиновић, Д., Мркаљ, Т., Пејчић В., Гавриловић, Б., Хајдињак, Б., Марјановић, А., Ђурић, Б., Дуњић, Р., Николић, Б., (2003): *У праву си! – водич кроз правни систем Републике Србије*, Београдски центар за људска права, Београд

које као кажњиво није било предвиђено законом у тренутку извршења, као и остала права. Када се каже „и остала права“, важно је имати у виду да развој људских права није окончан. Због тога се каталог људских права стално проширује и допуњава новим правима². На овом месту наведена су она права око којих постоји универзална сагласност. Оваква права се сматрају императивним, односно апсолутно обавезним због тога што их морају поштовати и оне државе које се нису обавезале, односно, чак и новонастале државе дужне су да их се придржавају.

Када у некој држави грађанима нису важећим правом призната нека од људских права, то не значи да их они немају и да њихова држава може да негира њихово постојање. Уколико би само од државе, односно њених органа зависило која људска права ће бити призната, онда о моралним правима не би ни могло да се говори. Зато обавезност поштовања људских права произилази за сваку државу, како из унутрашњег нормативног поретка, тако и из међународног, који је изнад држава тј. из међународног права. У периоду до Другог светског рата људска права нису била део међународног права, већ су спадала у унутрашњу надлежност сваке државе. Каква су била права грађана у одређеној земљи, у то нико споља није имао право да се уплиће. То се сматрало унутрашњом ствари сваке државе. Међутим, сагледавајући шта је све учињено против човекове личности током Другог светског рата, створила се потреба да та права постану предмет међународне заштите.

Данас, ниједна држава не може да тврди да су људска права у њеној искључивој надлежности, те да може да их призна, не призна или крши. Највећи број људских права усмерен је према држави и то их и разликује од других права моралног порекла. Држава има обавезу да се уздржава од кршења људских права, да спречи и кажњава њихово кршење, а такође и да створи услове за њихово уживање³.

Државу одговорну за кршење права не погађају непосредне или конкретне санкције, међутим посредне, које су политичког карактера, врло су присутне. Наиме, држава која константно крши људска права прво је изложена критикама других држава, иступа пред различитим комитетима и комисијама Уједињених нација, упућују јој се примедбе, против такве државе се усвајају разне непријатне резолуције, декларације, док се у светским медијима помиње у негативном контексту. Таква држава, што више крши људска права у својој земљи, бива све више међународно изолована, а њен положај постаје све неповољнији, првенствено на економском и политичком плану.

Права детета припадају категорији људских права и све до усвајања Конвенције Уједињених нација о правима детета 1989. године сматрало се да су ова права довољно заштићена у оквирима заштите људских права. Искуство које је произишло из става о посебности детињства и детета, као и специфичнијим захтевима од система који обезбеђују људска права, налагало је успостављање посебног система који би био примењив на децу.

Детињство као посебна фаза у развоју људског живота је људска творевина Европе 17. века. Услед велике смртности деце, веровања да је њихов живот у рукама виших сила и непостојања институционалних форми образовања, деца нису посматрана као особе са посебним одликама и природом. Дете је културолошки и психолошки схватано као биће не

² На ово нам указује и пример права везаних за заштиту деце од злоупотребе путем информационо-комуникационих технологија.

³ Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Стевановић, И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевећ Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу*, Центар за права детета, Београд

суштински различито од одраслих, без својих специфичности, које карактерише само недостатак развијених капацитета којима располаже одрастао човек (не поседује развијену интелигенцију не уме да чита и пише, не може да схвати ствари и односе разумљиве одраслима). Од 17. века дете почиње да се третира као посебно осетљиво биће и може се сматрати да долази до буђења свести о детињству као појму. Детињство означава фазу живота у којој се манифестује посебност детета. Под појмом *посебност детета* мисли се на специфичности везане за психофизичке карактеристике и ниво менталне зрелости детета. Промена у психолошким теоријама детињства, које дете представљају као специфично у односу на одрасле (нпр. интелигенција детета није неразвијена у односу на интелигенцију одраслих, квантитативно нижа, већ она функционише на специфичан, квалитативно другачији начин), пружила је основ за дефинисање права детета, јер припадници те групе имају и специфичне захтеве у односу на систем који обезбеђују људска права.

Друга чињеница, важна за разумевање актуелног дефинисања права детета, а која такође проистиче из промена у психолошком одређењу детета, односи се на могућност његовог издвајања из породичног контекста. Наиме, иако је још пре стотинак година уочена и исказана потреба да се дете заштити посебним прописима, укључујући и међународне конвенције, до скоро је тема права детета била увек смештана у контекст породице и посматрана са заштитничких позиција. Усвојене норме су одражавале схватање детета као слабог и незрелог људског бића, којем су потребни посебна заштита и нега, што само одрасли могу да му обезбеде, на начин који они процене као најбољи. Промена из пасивног у активно виђење детета као способног, аутономног и независног у контексту својих развојних постигнућа (а проистекла из истраживања развојних могућности детета), преусмерила је одређење детета у правцу увиђања његове способности и права да учествује у доношењу одлука које га се тичу, у оквиру својих развојних могућности.

Под појмом „права детета“ мислимо на права која су по својој природи људска и која свако дете има без обзира на то у којој држави живи, политичком, културном, економском окружењу, у складу са каквим традицијама, обичајима и веровањима се развија. Дакле, права детета у својој бити нису друкчија од људских права, нити је њихов основ различит. Само су различита поједина, специфична права, различита је посебна врста заштите, као и заштита права чије кршење произилази из културних или традиционалних образаца, супротних савременим схватањима личности и поштовања различитости. Постојеће или могуће различитости у смислу традиције, веровања, обичаја и сл. дужне су да поштују прихваћене вредности уобличене у норме међународних уговора. То је корпус права проистекао из две основне идеје: да су деца аутономне личности са специфичним потребама и правима, а у складу са тим носиоци правних захтева тј. активни субјекти права⁴, а не искључиво објекти заштите од стране одраслих, као и да, услед специфичних психофизичких карактеристика, зависно од узраста и нивоа менталне зрелости, деца јесу посебно осетљива и рањива категорија која заслужује посебну, додатну заштиту.

Постављање питања да ли је у области људских права требало издвојити у посебну област права детета могуће је на нивоу теоретских расправа; међутим, пракса показује да је бројним међународним уговорима ова теза

⁴ Субјекат права значи да појединац, као грађанин, има одређена права и обавезе и да као такав мора бити третиран.

прихваћена и потврђена. Права детета су данас чињеница и реалност призната међународним правом.

Права детета – обавезе/одговорности

Деца имају право да раде шта хоће! НЕТАЧНО

Права детета не значе апсолутну слободу чињења. Учећи да има права, дете учи да права имају своја ограничења, да иста та права припадају и другима и да остваривањем сопствених права не сме угрозити друге у остваривању њихових права⁵.

Дајемо деци права, а шта је са њиховом одговорношћу!? Нека покажу да заслужују своја права! НЕТАЧНО

Као прво, не дајемо ми деци права и права се не заслужују, већ им она припадају самим рођењем. Као друго, залажући се за остваривање сопствених права, деца развијају осећај одговорности и поштовања права других појединаца и група. Окружење које уважава дете као личност и партнера, истовремено значи и подстицај за одговорно делање⁶.

Постоји уверење да сваком праву одговара одређена обавеза, односно, да свако ко нешто „добе“, мора заузврат нешто да да. Овакав став је и прихватљив не само на нивоу морала, већ и на нивоу неких права (нпр. облигационог, када се може уз право уговорити и обавеза). Међутим, ситуација је нешто другачија када се говори о области људских права. Као што је већ поменуто, људска права се не добијају, већ их људско биће стиче самим рођењем и неодвојив су део његове људске природе, те уживање конкретних права не може да се веже уз обавезу, нити да се услови извршењем обавезе носиоца. Према Конвенцији о правима детета, дете је субјект права, а не објект заштите. И поред тога што се идеја о правима детета базирала на неопходности додатне заштите друштва према деци због њихове осетљивости и специфичности које имају, усвајање концепта да је дете субјект права омогућава сваком детету право да захтева да му држава обезбеди остваривање свих гарантованих права. Исто тако важно је истаћи да дете има своје одговорности, као и да је неопходно да их развија, али се ниједно право детета не може условити обавезом детета, с друге стране.

Обавеза постоји, али на страни државе, која мора да успостави одговарајуће механизме да право призна, заштити и омогући његово уживање. Дакле, највећа обавеза и одговорност за остваривање права детета је на држави. Оваква улога државе произилази из обавеза које преузима ратификацијом Конвенције о правима детета. Тако, на пример, у оквиру образовног система, држава је дужна да обезбеди прописима, њиховим спровођењем и другим мерама да сва деца добију најбоље могуће образовање.

Но, иако право детета не подразумева аналогну обавезу, оно може да трпи ограничења. Полазећи од тога да људска права, а самим тим и права детета нису апсолутна, она могу под одређеним условима бити ограничена или укинута. Тако, на пример, право детета на мирно окупљање и удруживање

⁵ Преузето из информативне брошуре „Истине и заблуде о правима детета“, Центар за права детета

⁶ Преузето из информативне брошуре „Истине и заблуде о правима детета“, Центар за права детета

може бити ограничено потребом државе да одржава јавни ред и мир⁷. Право на слободно изражавање својих погледа и саопштавање информација и идеја не може да се остварује на начин којим се, на пример, угрожавају част и углед других.

Конвенција Уједињених нација о правима детета

Настанак

Иницијативу за универзално признавање права детета покренула је Еглантине Џеб (Eglantyne Jebb), која је написала предлог прве декларације о правима детета. Декларацију је 1924. године усвојила Генерална скупштина Већа народа. По завршетку Другог светског рата, у Уједињеним нацијама започете су активности на доношењу нове декларације о правима детета, која је и усвојена 1959. године, као први значајан документ који предвиђа посебну заштиту детета, односно издваја децу као посебно осетљиву групацију, која захтева специфичну заштиту. Како декларације нису имале обавезујући карактер за државе потписнице, уследили су притисци, лобирања и напори на међународном плану да се усвоји документ који би имао снагу обавезујућег међународног уговора. Резултат оваквог процеса је Конвенција о правима детета (Конвенција), коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила 20. новембра 1989. године као најважнији документ у области права детета на међународном плану.

Карактеристике Конвенције

- Конвенција представља основни извор права за креирање националних закона, политика и мера за остваривање права детета у свим државама уговорницама.
- Конвенција је први међународни документ у области људских права који обухвата све главне традиционалне групе људских права: економска, социјална, културна, политичка и грађанска.
- Конвенција је међународни уговор о људским правима са највише ратификација. Узимајући у обзир велики број држава које су је ратификовале, Конвенција је општеприхваћена и указује на сазрелу свест човечанства у погледу постојања права детета и потребе за њиховом промоцијом и заштитом.
- Конвенција представља значајно достигнуће у погледу развоја и јачања међународног права у области права детета. У овом документу су на једном месту обухваћена сва људска права која се признају некој посебној групи људи. Захваљујући томе, Конвенција је постала најважнији међународни уговор о правима детета, односно највиши ауторитет у овој области.
- Конвенција је, даље, инвентиван документ зато што признаје нова и изазовна људска права, као што су, на пример, право детета на слободно изражавање мишљења по свим питањима која га се тичу, или право детета жртве било ког облика злостављања, злоупотребе или

⁷ Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Стевановић, И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевећ Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу*, Центар за права детета, Београд

експлоатације на физички и психички опоравак и реинтеграцију.

- Конвенција је први међународни уговор о људским правима који имплицитно признаје улогу удружења грађана у поступку остваривања права детета.

Структура и садржај Конвенције

Конвенцију чине преамбула и три дела. У преамбули су изражени општи принципи и начелни ставови у области права детета.

Откако је Конвенција усвојена, постоје тенденције да се права садржана у њој поделе на разне начине. Међутим, и на овом месту важно је напоменути да су људска права, као и права детета, недељива и да су поделе уведене више из техничких разлога, односно да се олакша њихова примена или информисање о њима.

Дакле, иако постоје разне поделе, права се не могу класификовати на мање или више важна јер су недељива и међусобно повезана.

С циљем да државама уговорницама олакша извештавање о спровођењу преузетих обавеза, Комитет за права детета је усвојио посебну класификацију. Тако Комитет издваја питање дефиниције детета – дететом се сматра свако људско биће испод 18 година, уколико се законом дате земље пунолетство не стиче раније. Даље, Комитет издваја основне принципе Конвенције:

- **право на недискриминацију** – суштина овог принципа је да се сва права детета примењују на свако дете, без изузетка и да је обавеза државе да пружи заштиту од било ког облика дискриминације. Према Конвенцији, забрањује се дискриминација по више основа: према раси, боји, полу, језику, религији, политичком или другим уверењима, националном, етничком или социјалном пореклу, имовинском стању, неспособности, рођењу или другом статусу детета, његових родитеља, законских старатеља или чланова породице;
- **право на уважавање најбољег интереса детета** - састоји се у обавези државе и свих релевантних институција да у свим поступцима који се тичу права детета воде рачуна о његовим најбољим интересима;
- **право на живот, опстанак и развој** – свако дете има неотуђиво право на живот, а држава има обавезу да обезбеди његов опстанак и развој;
- **право на партиципацију** – подразумева да ће детету које је способно да формира сопствено мишљење бити обезбеђено право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која га се тичу, с тим што се мишљењу детета посвећује дужна пажња у складу са годинама живота и зрелошћу.

Важно је истаћи да не постоји хијерархија права, да нема више, односно мање важних права и да су сва подједнако значајна. Реч је само о томе да свако право у одређеној ситуацији за поједино дете може постати најзначајније и да његово остваривање, односно заштита, постаје приоритет. Међутим, горе наведена четири права издвајају се због тога што се без њиховог поштовања ниједно дуго право не може у потпуности остварити. Ова права се због тога називају **ПРИНЦИПИ**. Основни принципи, можемо слободно рећи, представљају „филтер“ за сваку појединачну ситуацију у којој се дете налази или за сваку конкретну одлуку која се доноси. Када год се доноси појединачна одлука у конкретном случају врши се провера да ли су том одлуком испоштовани наведени принципи. Наведена права су претпоставка за остваривање свих других права гарантованих Конвенцијом.

Права садржана у Конвенцији се даље, према области заштите на коју су усмерена, могу поделити на:

1. Грађанска и политичка права, у која спадају:
 - право на идентитет,
 - слобода изражавања и приступ информацијама,
 - слобода мисли, савести и вероисповести,
 - слобода мирног удруживања и окупљања,
 - право на приватност,
 - право на забрану мучења или других окрутних, нечовечних или понижавајућих поступака или казни.
2. Породична средина и алтернативна брига о детету, где се издвајају права везана за:
 - породични живот и одржавање односа са родитељима или стараоцима,
 - права детета које је лишено породичне средине,
 - права детета везана за алтернативни смештај,
 - право детета на заштиту од незаконитог пребацивања преко границе и родитељске отмице,
 - право на заштиту од злостављања и занемаривања.
3. Права на основну здравствену и социјалну заштиту
4. Права на образовање, слободно време, рекреацију и културне активности
5. Права детета која се налазе у посебним ситуацијама:
 - права детета избеглице,
 - права детета у оружаном сукобу,
 - право на заштиту од сексуалне, економске и друге експлоатације,
 - право на поступак у оквиру система малолетничког правосуђа,
 - право детета припадника мањинске групе или домородачког народа.

Факултативни протоколи уз Конвенцију о правима детета

Ради свеобухватније заштите детета, прецизнијег одређења појединих права, постизања циљева Конвенције и спровођења њених одредаба било је потребно проширити мере које државе уговорнице треба да предузму како би унапредиле и гарантовале заштиту детета. Стога су донети факултативни протоколи који се односе на неко специфично питање везано за основни документ. Факултативни протоколи се посебно потписују и ратификују. Државе уговорнице основног документа нису у обавези да потпишу и ратификују факултативне протоколе. Уз Конвенцију донета су три Факултативна протокола.

- **Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији** усвојен је под окриљем Уједињених нација 25. маја 2000. године. Усвојен је ради проширивања мера које државе уговорнице треба да предузму како би гарантовале заштиту детета од продаје, дечје проституције и порнографије.
- **Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима** усвојен је под окриљем Уједињених нација 25. маја 2000. године. Овај међународни уговор усвојен је ради проширивања мера које државе уговорнице треба да предузму како би унапредиле ниво заштите детета у овој области, односно има за циљ да се спречи учешће деце у оружаним сукобима, и то не само у званичним војним снагама, него и у парамилитарним групама.
- Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је 19. децембра 2011. године и трећи **Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о процедури подношења притужби Комитету за права детета**. Поступак по притужби омогућава појединцу, групи појединаца или њиховим представницима који тврде да су жртве повреде права које је учинила уговорница Конвенције, да притужбу поднесу Комитету за права детета, а под условом да је држава уговорница прихватила поступак, као и да су подносиоци притужбе исцрпели све расположиве домаће правне лекове.

Обавезе државе

Међународно зајемчена људска права морају да буду правно доступна лицима у једној држави. Права детета у Конвенцији представљају одраз обавеза које државе треба да предузму у односу на децу.

Спремност државе да преузме обавезе исказује се чином потписивања међународног уговора, док се преузимање обавеза исказује ратификацијом (потврђивањем). Ратификација је поступак у којем надлежни орган потврђује да држава преузима обавезе из међународног уговора. У Републици Србији Народна скупштина доноси закон о потврђивању међународног уговора, чиме он постаје део домаћег законодавства.

Када држава ратификује неки међународни документ, у обавези је да прилагоди постојеће законодавство прихваћеним обавезама. Државе то могу

да остваре на више начина: да учине међународне норме непосредно примењивим у националном законодавству, или да успоставе унутрашње законе који одговарају ратификованим међународним нормама.

Република Србија је као правни следбеник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Савезне Републике Југославије и Државне заједнице Србије и Црне Горе, чланица Уједињених нација. Потписник је Повеље Уједињених нација, Универзалне декларације о људским правима и чланица основних међународних уговора у области заштите људских права, укључујући и Конвенцију о правима детета и њене протоколе.

Децембра 1990. године Социјалистичка Федеративна Република Југославија је ратификовала Конвенцију о правима детета, а Република Србија је након свог оснивања преузела обавезе које проистичу из ње.

Маја 2002. године Савезна Република Југославија ратификовала је Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима, а Република Србија је након свог оснивања преузела обавезе које проистичу из Факултативних протокола.

На свечаној церемонији одржаној у Женеви 28. фебруара 2012. године Република Србија је потписала Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о процедури подношења притужби Комитету за права детета и на овај начин показала спремност и опредељеност за заштиту права детета.

Међутим, важно је поменути да се чином ратификације не обезбеђује аутоматско остваривање права детета. Неопходно је, осим преузетих обавеза у смислу усклађивања националног законодавства, предузети и низ других мера у погледу успостављања примерених механизма, процедура, политика и активности. Тако, поред прилагођавања законодавства, државе унапређују положај детета и кроз друге мере, као што су установљивање националних тела за заштиту права детета, установљивање омбудсмана за права детета, давање подршке специјализованим удружењима грађана, специјализацију правосуђа, креирање посебне политике у области права детета, унапређење образовања, информисање деце о њиховим правима, итд. Целовито планирање активности (холистички приступ) којим се остварују права детета и континуирано унапређује њихово остваривање представља посебан захтев пред владе земаља уговорница Конвенције.

Надзор над спровођењем Конвенције о правима детета

Комитет за права детета

Као што смо поменули, међународно право контролише поступке државе у остваривању људских права и права детета путем утврђених механизма. Поред тога, међународно право успоставља и систем међународних тела као што су комитети, комисије или судови, којима се појединци могу непосредно обратити у случају када се њихова људска права крше.

Велики значај у овом процесу имају установљена посебна, такозвана уговорна тела. Уговорна тела прате остваривање права која су гарантована међународним уговорима у државама чланицама и старају се да се преузете обавезе спроводе.

Уговорно тело које врши надзор, односно сталну проверу напретка спровођења Конвенције и њених факултативних протокола, јесте **Комитет за права детета**.

Ово надзорно тело установљено је чланом 43. Конвенције о правима детета. Комитет чине независни експерти високих моралних вредности и признате стручности на пољу које покривају Конвенција и факултативни протоколи. Ови експерти прате спровођење и разматрају извештаје о остваривању права детета у државама уговорницама. Такође, њихове активности огледају се и у тумачењу појединих питања која у пракси изазивају одређене недоумице, па на овај начин доприносе и континуираном унапређењу стандарда заштите.

Свака држава уговорница Конвенције има обавезу да Комитету подноси иницијални и периодичне извештаје о примени Конвенције и факултативних протокола. **Иницијални извештај подноси се две године након ратификације, док се периодични извештаји подnose на сваких пет година.** Комитет на основу извештаја и других прикупљених података даје оцену и препоруке државама уговорницама. Поред тога, Конвенција предвиђа могућност да Комитет позове и специјализоване агенције, УНИЦЕФ и друга надлежна тела, као што је на пример заштитник грађана и удржења грађана које сматра одговарајућима, да пруже стручни савет за примену Конвенције у областима која спадају у оквиру њихових овлашћења. Удружења грађана или коалиције организација грађанског друштва могу учествовати у контроли примене Конвенције и коришћењем могућности слања Комитету својих алтернативних извештаја (извештаји из сенке), који такође представљају један од основних извора информација о унапређењу примене Конвенције. **Данас све чешће овакве извештаје достављају и дечје организације**⁸. Комитет посебно цени извештавање деце, сматрајући да се на тај начин остварује право детета на партиципацију.

Како је Република Србија држава уговорница Конвенције, ратификацијом овог документа она је преузела обавезу да Комитет извештава о примени овог међународног уговора тј. о остваривању права детета у Србији. Република Србија је у мају 2007. године поднела Иницијални извештај о примени Конвенције о правима детета за период од 1992. до 2005. године. Такође, у првој половини 2008. године Република Србија је поднела Комитету Иницијални извештај о спровођењу Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Иницијални извештај о спровођењу Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима за период 2002-2007. године.

Комитет је размотрио Иницијали извештај Републике Србије на свом 1326. и 1327. састанку 27. маја 2008. године, након чега је на 1342. састанку одржаном 6. јуна 2008. године, усвојио закључна запажања (препоруке) до 2013. године, када Република Србија треба да поднесе Други и Трећи

⁸На иницијативу удружења грађана Центра за права детета (Центар), током 2007. године образована је Коалиција организација цивилног друштва које се баве питањем унапређења, промовисања и заштите људских права и права детета (Коалиција за мониторинг права детета у Србији), која је припремила Алтернативни извештај о примени Конвенције о правима детета и поднела га Комитету крајем исте године. У исто време, Центар је у сарадњи са групом деце и младих ДХ (Дечји информативно-културни сервис) образовао Дечју коалицију. Након иницијалног тренинга на којем су деца и млади упознати са процесом извештавања пред Комитетом, Дечја коалиција је припремила посебан извештај „Права детета у Србији — како то виде деца“, који је заједно са Алтернативним извештајем достављен Комитету. Извештај Дечје коалиције о спровођењу Конвенције представљен је Комитету на састанку који је посебно организован са представницима Дечје коалиције. Коалиција за мониторинг права детета у Србији наставила је сарадњу и касније на изради Алтернативних извештаја о спровођењу факултативних протокола. Паралелно, Центар је подржао и координисао рад Дечје коалиције за учешће у извештавању по факултативним протоколима уз Конвенцију о правима детета.

обједињени периодични извештај о примени Конвенције и факултативних протокола. Такође, Комитет је размотрио и Иницијалне извештаје Републике Србије по факултативним протоколима и упутио јој препоруке за даље унапређење положаја деце и извршавање обавеза преузетих ратификацијом ова два међународна уговора.

Универзални периодични преглед

На овом месту важно је поменути и нови механизам надзора поштовања људских права у чланицама Уједињених нација – Универзални периодични преглед. Овај механизам има за циљ да се побољша стање људских права у свету. Све државе чланице Уједињених нација имају обавезу да Савету за људска права једном у четири године поднесу извештаје о обавезама које су испуниле, као и корацима које предузимају с циљем унапређења и остваривања људских права на својим територијама. Овај процес одвија се кроз дијалог између држава и пружа могућност да свака од њих прихвати препоруке и предузме кораке ради унапређења остваривања људских права на својој територији. Република Србија је кроз први циклус Универзалног периодичног прегледа прошла током 2008. године, а кроз други током 2013. године⁹.

Положај и остваривање права детета у Републици Србији

Положај деце у Србији може се сагледати кроз оцену државног и друштвеног система у којем деца у Србији живе са аспекта остваривања права детета. Оцена у којој мери друштвени систем одговара свакодневним изазовима у остваривању права детета може се добити кроз Опште мере примене, односно кроз одговоре на листу питања-односно области по којима Комитет процењује на који начин држава приступа обавезама које је преузела ратификацијом Конвенције¹⁰. Управо из оваквог приказа могуће је стећи општу слику о напорима које држава предузима у циљу унапређења права детета, односно да ли она то чини и на који начин.

• Стратешки оквир за остваривање права детета и праћење његовог спровођења

Комитет за права детета истиче неопходност постојања националне стратегије за примену целе Конвенције и свих права која су њоме гарантована. *Да ли Република Србија има стратегију која се бави унапређењем и остваривањем права детета?*

Република Србија нема свеобухватан стратешки документ којим се формулише политика државе према деци. Република Србија има „**Национални план акције за децу**” (НПА) који је усвојила Влада Републике Србије 2004. године (за период до 2015).

⁹ Више информација о Универзалном периодичном прегледу може се видети на интернет презентацији Канцеларије за људска и мањинска права Владе Републике Србије www.ljudskaprava.gov.rs

¹⁰ Комитет за права детета усвојио је 17 Општих коментара којима се тумаче одређене одредбе Конвенције и који представљају упутство државама, стручњацима, родитељима и деци за боље разумевање, операционализацију и стварање услова неопходних за пуно остваривање права детета. Комитет је на свом 34. заседању 2003. године усвојио Општи коментар број 5: Опште мере за спровођење Конвенције (члан 4, 42. и 44, став 6). Овај документ разрађује одредбе члана 4. Конвенције којима се налаже да државе предузму „све потребне законодавне, административне и остале мере за остваривање права признатих” у овом документу и служи државама уговорницама као тумачење мера које треба да се предузму на националном плану за остваривање права детета.

Националним планом акције за децу дефинисано је седам приоритетних области деловања:

1. Смањење сиромаштва деце.
2. Квалитетно образовање за сву децу.
3. Боље здравље за сву децу.
4. Унапређење положаја и права деце са сметњама у развоју.
5. Заштита деце без родитељског старања.
6. Заштита деце од злостављања и занемаривања, искоришћавања и насиља.
7. Јачање капацитета земље за решавање проблема деце.

Примена НПА замишљена је тако да све општине донесу своје локалне планове акције. Локални планови акција развијени су у укупно 23 општине (податак из 2012. године)¹¹. С обзиром на то да НПА истиче 2015. године, неопходно је у најскорије време припремити нови стратешки оквир.

• Укључивање Конвенције о правима детета у законодавство Републике Србије

На овом месту, као прво питање, истиче се: *Да ли су у Републици Србији законски прописи усклађени са међународним прописима, односно са Конвенцијом о правима детета?*

Најпре, важно је истаћи да добар законодавни оквир представља предуслов за остваривање и заштиту права детета у свакој држави.

Устав Републике Србије¹² (члан 18) гарантује непосредну примену људских и мањинских права зајемчених општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима¹³. Стога је Конвенција о правима детета, као ратификовани документ, део националног законодавства и мора да се примењује, а по својој правној снази се налази одмах после Устава.

У овом моменту, у односу на права детета, релевантно је преко 80 закона у Републици Србији из различитих области, а који уређују поједина питања важна за остваривање одређених права гарантованих Конвенцијом¹⁴. Република Србија нема јединствен Закон о правима детета, па је стога Комитет за права детета у Закључним запажањима препоручио Републици Србији да донесе овакав закон, који би на целовит и свеобухватан начин уредио остваривање свих права детета садржаних у Конвенцији о правима детета.

• Координација активности на унапређењу положаја и остваривања права детета у Србији

Ко је у Републици Србији одговоран за координацију активности за унапређење и остваривање права детета? У Републици Србији постоји велики

¹¹ Петровић, М., Банић, М., Голић Ружић, М., Ивановић, Ј., Чолић Г., (2013): *Извештај о остваривању општих мера примене Конвенције о правима детета у Републици Србији*, Центар за права детета, Београд.

¹² Устав Републике Србије „Службени гласник РС”, бр. 48/94 и 11/98

¹³ Међутим, иако се ратификовани међународни уговори непосредно примењују, њихова примена се у пракси доводи у питање и због објективних и због субјективних ограничења, а у највећем броју случајева и није могућа јер већина одредби није самоизвршава. Због тога је неопходно усаглашавање постојећих закона са ратификованим уговорима, као и доношење нових закона.

¹⁴ Петровић, М., Банић, М., Голић Ружић, М., Ивановић, Ј., Чолић Г., (2013): *Извештај о остваривању општих мера примене Конвенције о правима детета у Републици Србији*, Центар за права детета, Београд.

број институција које имају одговорност за остваривање права детета. Међутим, координација њиховог рада није на задовољавајућем нивоу због тога што не постоји тело које координира њиховим активностима. Једина институционализована комуникација између њих је **Савет за права детета**, кога је формирала Влада 2002. године као своје саветодавно тело. Како Савет нема могућност да доноси одлуке, већ покреће иницијативе, даје мишљења Влади, надлежним министарствима и сл., његов утицај на министарства је мали. Међутим, улога Савета за права детета је знатно ослабљена, узимајући у обзир чињеницу да од 2010. године ово тело није радило.

- **Мониторинг примене**

Процена утицаја политика и пракси на остваривање права детета није развијена у Републици Србији. Тако, недостају кључне информације, подаци и индикатори о утицају политика и закона, како на националном, тако и на локалном нивоу у односу на остваривање права детета.

Република Србија је развила и ојачала механизме одговорности за заштиту људских права, укључујући и права детета. Највећи напредак огледа се у успостављању независних институција за заштиту људских права — то су канцеларије заштитника грађана, повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности и повереника за заштиту равноправности, као и два скупштинска тела: Одбор за права детета и Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова Народне скупштине.

На овом месту важно је посебно истаћи **Одбор за права детета** који је образован као посебно стално радно тело Народне скупштине. Председник Одбора је председник Народне скупштине. Поред председника Народне скупштине, Одбор чине и потпредседници Народне скупштине, представници посланичких група и председник Одбора за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва. Одбор за права детета разматра предлоге закона са аспекта заштите права детета, прати спровођење и примену закона и других аката који уређују положај и заштиту права детета, врши проверу усклађивања националног законодавства с међународним стандардима права детета, сарађује са националним и међународним институцијама и телима, као и локалним органима власти, иницира измене и допуне прописа и предлаже доношење одређених аката и предузимање мера заштите права детета, промовише права детета, разматра и друга питања од значаја за права детета.

Што се министарстава и других државних органа тиче, механизми мониторинга примене још увек нису довољно развијени. Будући да независни мониторинг још увек није заступљен, удружења грађана, у границама својих могућности, врше мониторинг над остваривањем права детета.

Значајну улогу у мониторингу има и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва који редовно прати спровођење Стратегије за смањење сиромаштва и, шире, појаву сиромаштва и развој инклузивног друштва.

- **Буџет по мери детета и видљивост деце у буџету**

На овом месту поставља се питање: *Да ли држава и колико средстава из буџета издваја за децу?*

Република Србија не припрема „буџет за децу”, односно не ради анализу буџетских средстава која су намењена деци, те се стога не може дати прецизна оцена о томе да ли се и у којој мери поступа у складу са обавезама из Конвенције о правима детета.

Како се у наредном периоду очекује прелаз на програмско буџетирање, са аспекта права детета важно би било истовремено увести праксу израде „буџета за децу” као посебног документа којим би се деца у буџету учинила видљивијим. Све до тада не можемо знати колико новца држава одваја за остваривање обавеза које има према деци.

- **Прикупљање података и индикатори (показатељи)**

Да ли Република Србија прикупља податке и да ли има разрађене показатеље на основу којих прати положај, односно унапређење, или погоршање права детета? Систематско прикупљање података о деци у области права детета у Републици Србији не постоји. Подаци о деци прикупљају се из различитих извора. Највећи број министарстава самостално развија системе за прикупљање података у оквиру својих надлежности, а податке даље прикупљају надлежне институције у оквиру појединачног сектора. Прикупљени подаци на овај начин и на основу другачијих методологија и постављених показатеља често се не могу укрштати и упоређивати.

Захваљујући Уницефу развијена је база података **ДевИнфо** која обезбеђује метод за организацију, чување, преглед и презентацију података, а са циљем подршке у размени података између владиних институција, УН агенција и осталих корисника овог система, а ради праћења друштвеног развоја. Ова база садржи званичне статистичке податке Републичког завода за статистику и других произвођача података од републичког нивоа до нивоа општина.

- **Сарадња са удружењима грађана**

Удружења грађана имају нарочит значај у области права детета. Сарадња између удружења грађана и државе одвија се на више различитих нивоа, као што су заједничко спровођење партнерских пројеката, спровођење обука, учешће на округлим столовима и конференцијама, развијање и унапређење законодавства, развој и пружање услуга. Чланови удружења грађана учествују у Радним групама приликом развијања националних стратегија. Значај сарадње између државе и цивилног сектора огледа се и у оснивању **Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом** у 2011. години при Влади Републике Србије¹⁵. У области унапређења законодавства, сарадња организација цивилног друштва са државом одвија се путем јавних слушања у Народној скупштини Републике Србије, а на којима организације цивилног друштва имају могућност да дају предлоге и коментаре на преднацрте и нацрте нових закона, као и путем отворених позива организацијама цивилног друштва да доставе своје коментаре на нацрте закона и на предлоге за измену и допуну закона.

¹⁵ Канцеларија обавља стручне послове за потребе Владе који се односе на старање о усклађеном деловању органа државне управе и подстицање сарадње органа државне управе са удружењима и другим организацијама цивилног друштва.

• Међународна сарадња

Различите међународне организације, а пре свих агенције Уједињених нација - УНИЦЕФ и УНДП, потом ОЕЦД, Европска комисија, OEBS, али и велика међународна удружења грађана као што је Save the Children, међународне владине организације, на пример Немачка организација за међународну сарадњу (ГИЗ), присутне су у Републици Србији дужи низ година. Велики број држава такође подржава различите програме, а посебно су значајне за развој грађанског друштва у Републици Србији. Кроз финансијску, али и стручну и другу подршку ових организација, агенција и држава, покренуте су кључне реформе у Републици Србији у домену права детета.

Влада Републике Србије има Канцеларију за европске интеграције, док се међународна сарадња Народне скупштине остварује учешћем делегација Народне скупштине Републике Србије у раду и активностима међународних парламентарних институција, као и сарадњом са представничким телима других држава.

• Независни државни органи

Независни државни органи су институције чији су механизми заштите од великог значаја за заштиту и унапређење људских права, па тако и права детета.

Институција Заштитника грађана успостављена је на републичком нивоу 2005. године, а први заштитник именован је 2007. године. **Заштитник има три заменика, један од њих је заменик Заштитника грађана за права детета.** Покрајински Заштитник грађана именован је 2003. године и он такође има заменика који се бави заштитом права детета. Током периода од формирања ових канцеларија до данас, заменици заштитника грађана, на оба нивоа власти, као независни механизми заштите права детета, углавном су своје активности спроводили кроз решавање бројних индивидуалних представки и указивања на пропусте у раду државних органа у заштити права детета, у складу са својим надлежностима. И републички и покрајински заменик издају саопштења и препоруке, чиме директно доприносе транспарентности у раду државних органа и својим ауторитетом и утицајем доприносе побољшању квалитета њиховог рада. Заштитник грађана је први државни орган који је непосредно у свој рад укључио и децу - Панел младих саветника Заштитника грађана који окупља групу од 30 деце и младих. Њихова улога је да пренесу Заштитнику грађана теме које су важне деци и младима, укажу на проблеме са којима се сусрећу, представе своје ставове и покрену питања од значаја за побољшање њиховог положаја у Србији.

Важно је рећи да се деца могу обратити пријемној канцеларији Заштитника грађана за информације, савет и помоћ телефонским путем или доћи лично. Поред тога, постоји још један вид комуникације са институцијом намењен деци, а то је интернет страна Заштитника грађана намењена деци — „Дечије стране“¹⁶, у оквиру које деца могу постављати питања о проблемима и дилемама са којима се суочавају, а која се заједно са одговорима на истом месту објављују како би била доступна и другој деци ради информисања.

Повереник за заштиту равноправности установљен је 2009. године, а садашња повереница именована је 2010. године. У складу са својим овлашћењима,

¹⁶ Више информација видети на: <http://www.pravadeteta.rs/>

повереница издаје мишљења и саопштења, решава појединачне притужбе дискриминације, а с обзиром на то да као и заменица Заштитника грађана за права детета, представља формални орган, њен допринос остваривању права детета има велики потенцијал.

Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности је независни орган у Републици Србији који доприноси јачању механизма миниторинга примене Конвенције о правима детета. Током протеклих година, овај орган посредовао је код државних органа и других служби, да учине доступним информације, податке, мишљења и активности, које се тичу остваривања, односно кршења људских права, а самим тим и права детета, што је тражиоцима ових информација омогућило да на основу добијених одговора предузимају адекватне поступке.

• Информисање и подизање свести о правима детета

Овде са као питање истиче да ли држава чини напоре да упозна децу, њихове родитеље, наставнике, доносиоце одлука са правима детета?

На првом месту морамо истаћи да је предуслов остваривања права и вршења овлашћења које неко право даје познавање тог права, па се стога нарочит значај придаје обавези државе да континуирано ради на информисању и подизању свести свих циљних група у односу на Конвенцију о правима детета. Ова обавеза обухвата опште информисање јавности о самом документу, укључујући и његове факултативне протоколе и упознавање са резултатима до којих се дошло у процесу мониторинга препорука Комитета за права детета.

Постоје активности које је Република Србија предузимала на овом плану, али оне нису биле од самог почетка јасно усмерене и структуриране, па се стога може оценити да и даље постоји површност у информисању које се своди на опште информације о Конвенцији без улажења у суштину права и њихову примену у свакодневном животу деце. Родитељи/старатељи су у великој мери запостављени у овој сфери и можемо рећи да су програми намењени родитељима најмање развијени и по обиму и по доступности. Такође, опште упознавање са правима детета кроз образовни систем обухвата само децу укључену у грађанско васпитање. Ипак, школа има обавезу да децу упозна са њиховим правима која су непосредно везана за образовање.

Права детета у образовном систему Републике Србије

Положај деце може се сагледати и кроз податке који указују на степен остваривања конкретних права која деца имају. Полазећи од тога да је овај приручник примарно намењен тренерима за рад са запосленима у образовању, у наставку текста наведени су поједини индикатори из базе података ДевИнфо¹⁷ Република Србија (април 2013) везани за област образовања, закључна запажања Комитета за права детета у односу на област образовања, ставови деце и младих везаних за остваривање права детета у образовном систему у Републици Србији, као и препоруке деце и младих ради унапређења квалитета образовања.

¹⁷ База података ДевИнфо садржи листу индикатора. База садржи податке за 236 индикатора, док се подаци односе на ниво Републике Србије. База података и листа индикатора може се преузети са сајта http://devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/Baza_DI.aspx

Показатељи (индикатори)

- Број деце обухваћене основним образовањем за децу са сметњама у развоју.
- Број ђака по наставнику у основном образовању.
- Квантитативни резултати на националним тестовима образовних постигнућа.
- Нето стопа уписа у основно образовање (млађи разреди).
- Обухват деце основним образовањем. Проценат деце која упишу први и стигну до петог разреда.
- Стопа завршавања основне школе.
- Стопа одустајања од школовања у редовним основним школама.
- Обухват предшколским образовањем и образовањем деце узраста од 3 године до поласка у обавезно образовање.
- Предшколске установе и објекти у којима се изводи предшколско васпитање и образовање.
- Нето однос девојчица и дечака уписаних у основну школу (млађи разреди).

Закључна запажања Комитета у односу на област образовања¹⁸

Процењујући да ли и на који начин Република Србија приступа обавезама које је преузела ратификацијом Конвенције, Комитет је поздравио помаке на пољу смањења стопе неписмености и унапређења нивоа образовања, као и све већи број предшколских установа, спровођење обавезне припреме за школу и усвајање Акционог плана за унапређење образовања Рома. Комитет је такође констатовао да је Република Србија, у оквиру реформе образовања, предузела значајне кораке када је реч о реорганизацији и модернизацији школског система, што укључује и ревизије наставних програма, обуку наставника и евалуацију постигнутих резултата.

¹⁸ Комитет је разматрао Иницијални извештај Републике Србије (CRC/C/SRB/CO/1) на свом 1326. и 1327. састанку (видети: CRC/C/SR. 1326. и 1327) 27. маја 2008., након чега је на 1342. Састанку, одржаном 6. јуна 2008. усвојио закључна запажања. Закључна запажања представљају листу тема, односно питања и проблема на којима Република Србија треба да ради у наредном периоду од 5 година, а у циљу унапређења стања права детета у Србији.

Забрињава:

- то што су издвајања за образовање из буџета мала, а напредовање у спровођењу реформе споро,
- то што у бесплатном школовању постоје тзв. скривени трошкови, на пример за уџбенике, школски прибор, превоз, а такође и за приватне часове које ученици похађају због тога што је квалитет образовног система незадовољавајући.

Препорука:

- да се повећа ефикасност образовног система, што подразумева и већа издвајања из буџета за школство.

Забрињава:

- то што се не уписују сва деца у школу,
- то што многа деца напуштају школу,
- чињеница да деца која припадају угроженим групама постижу слабије резултате, укључујући ту и децу из руралних области, сиромашну децу, децу припаднике ромске националне мањине и децу припаднике других националних мањина, децу избеглице и децу интерно расељених лица.

Препорука:

- да се обезбеди пуна реализација права детета на образовање, како би сва деца која припадају угроженим групама могла у потпуности да уживају своје право на образовање,
- да се унапреди професионалност, стручна обученост наставника и посвети посебна пажња ученицима који спорије усвајају градиво,
- да се смањи стопа напуштања школовања међу децом која припадају угроженим групама.

Забрињава:

- то што наставници нису обучени за интерактиван метод учења.

Препорука:

- да Република Србија појача напоре на обезбеђивању квалитетнијег обучавања наставника, како пре, тако и у току рада, у циљу интензивирања употребе интерактивних метода подучавања.

Забрињава:

- то што је уврштавање обуке о људским правима и правима детета у школама на свим нивоима маргинално,
- податак да је насиље међу децом, а посебно међу ученицима средњих школа веома изражено,
- чињеница да је квалитет образовања незадовољавајући, а положај деце која припадају најугроженијим групама забрињавајући.

Препорука:

- да Република Србија настави и појача напоре за побољшање квалитета образовања, континуираном реформом наставних програма,
- да уврсти обучавање о људским правима и правима детета у редовне наставне програме,
- да организује одговарајуће програме и активности за креирање атмосфере толеранције, мира и разумевања културних различитости, намењене свој деци у циљу спречавања нетолеранције, силеџијства и дискриминације у школама и друштву у целини.

Ставови деце и младих о остваривању права детета на образовање у Републици Србији¹⁹

Полазећи од тога да право на образовање представља незаобилазну тему кад се говори о остваривању права детета у Републици Србији, деца и млади су испитали ставове својих вршњака како би стекли увид у њихову процену ситуације у овој области. Децу и младе је занимало колико су њихови вршњаци задовољни квалитетом и примењивошћу знања које стичу у школи, радом наставника, квалитетом школских уџбеника, организованошћу наставе и другим питањима битним за остваривање права на квалитетно образовање. Тако су добијени следећи резултати²⁰:

- Скоро 3/4 деце и младих је задовољно квалитетом знања које добијају у основној и средњој школи. Ово задовољство временом опада, али се и при крају средње школе задржава на нивоу од око 60%.
- Већина деце и младих сматра да у школи имају прилику да напредују у складу са својим могућностима. Међутим, при крају средње школе они који тако мисле престају да буду већина. Врло слично се дешава и са

¹⁹ Пет година након првог дечјег извештаја о остваривању права детета у Србији, који су чланови и представници Коалиције деце и младих припремили крајем 2007. године и презентовали пред Комитетом за права детета у фебруару 2008. године, као и три године након учешћа у припреми извештаја о примени факултативних протокола уз Конвенцију о правима детета, деци у нашој земљи поново се пружила прилика да учествују у новом циклусу извештавања. Тако су три групе деце и младих, из три различита места у Србији: Дечји информативно-културни сервис DX, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), током 2012. године припремиле Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих. Извештај је настао у оквиру пројекта "Живети права детета", који је Центар за права детета реализовао уз подршку организације Save the Children. Извештај је базиран на резултатима спроведеног истраживања у 10 места широм Србије: Београд, Ниш, Ужице, Нови Сад, Зрењанин, Врбас, Лозница, Зајечар, Краљево и Пријепоље. Испитаници су били деца и млади оба пола, од 12 до навршених 18 година старости. Укупно је обрађено 1358 упитника, од чега је 660 испитаника (48,6%) било мушког пола, 693 женског (51%).

²⁰ Дечји информативно-културни сервис DX, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), (2013): *Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, Београд

задовољством ученика примењивошћу знања стечених у школи - што су деца старија, мање су задовољна, па при крају средње школе број задовољних падне испод 50%.

- Задовољство ученика радом наставника опада са 70% у основној школи на 40% у средњој.
- Око половине деце и младих се изјашњава да је школско градиво блиско њиховим интересовањима, а тај проценат се такође смањује са узрастом.
- Квалитетом школских уџбеника је у просеку задовољна 1/2 ученика. Тај проценат опада са 2/3 у основној школи на мање од 1/3 у средњој.
- Приближно сваки трећи ученик сматра да би време проведено у школи било корисније утрошити негде другде.
- Број ученика незадовољних квалитетом наставе физичког васпитања расте са 1/3 у основној на више од 1/2 у средњој школи.
- Половина ученика сматра да наставници данас немају довољан ауторитет у погледу одржавања дисциплине на часу.
- Нешто мање од половине деце и младих се изјашњава да ствари које чују од наставника у школи имају утицај на формирање њихових ставова о различитим питањима.
- На узрасту од 12 до 18 година школским системом је задовољно у просеку око половине или нешто преко половине деце (у већини питања између 45 и 60%), али тај проценат врло приметно опада што су испитани ученици старији, информисанији и свеснији својих потреба, а најупадљивије опада у погледу задовољства квалитетом школских уџбеника.

На основу добијених резултата, деца и млади су закључили да добијени резултати који се односе на квалитет образовања у просеку осликавају прилично задовољство њихових вршњака образовним системом у Србији. Међутим, са друге стране уочавају веома упадљивим да током одрастања битно опада задовољство деце и младих образовним системом, и то у готово свим елементима које су испитивали. Такође су закључили да, што су њихови вршњаци старији и самосталнији у размишљању, и што више имају свест о својим личним потребама, све су мање задовољни оним што им нуди постојећи школски систем. То се посебно значајно испољава у погледу задовољства квалитетом школских уџбеника, начином рада наставника и примењивошћу стечених знања.

Како деца и млади виде да се квалитет образовања у Србији може унапредити

На основу добијених резултата истраживања, као и искустава која стичу кроз образовање, деца и млади су дали предлоге о томе како и на који начин из њиховог виђења може да се унапреди квалитет образовања у Србији. Овде наводимо ставове деце и младих преузете из Извештаја о остављању права детета у Србији из угла деце и младих:

- редовна и побољшана едукација наставника, повећање броја сати проведених на семинарима за професоре, провера колико та знања примењују у раду са децом;

- едукација наставника на теме: како мотивисати ученике за рад, како да користе радионице, дебате, рад по групама и друге облике интерактивног рада;
- смањење пуког меморисања школског градива и учења напамет;
- побољшање наставних садржаја тако што ће се избацити непотребно и оно што нема практичну употребу;
- модернизација уџбеника како би били занимљивији, савременији и деци разумљивији;
- укључивање деце и младих у реформу школског градива, како би наставни садржаји били у већој мери у складу с њиховим интересовањима;
- изградња физкултурних сала у школама где их нема, побољшање опремљености и хигијенских услова у постојећим салама, боље осмишљавање часова физичког како би имали стварног ефекта на физичку спремност и здравље ученика;
- враћање ауторитета школи и наставницима тако што ће се већа тежина дати дисциплинским мерама и оценама из владања;
- рад са родитељима, како би и они схватили свој део одговорности за васпитање и стицање радних навика свог детета, а не да једини разлог њиховог доласка у школу буде интересовање за подизање оцене свом детету;
- кампања за стварање такве друштвене климе у којој ће образовање деци бити стварно важно, а стицање знања занимљиво.

ПАРТИЦИПАЦИЈА

Одређење партиципације

Конвенција је као један од основних принципа поставила право детета на партиципацију, које подразумева да дете има право да изрази мишљење, а оно треба да буде узето у обзир у свим питањима која га се непосредно тичу. Принцип партиципације представља основу на којој се деца активно укључују у остваривање Конвенције о правима детета.

Партиципација је у Конвенцији изражена (схваћена) на више начина:

а) Као што је претходно наведено, она представља један од четири основна принципа Конвенције, без чијег остварења није могуће обезбедити уживање осталих права.

б) Конвенција садржи и групу (како неки аутори кажу) партиципативних права која експлицитно или имплицитно подразумевају партиципацију:

- слобода изражавања: дете има право да слободно изражава своје погледе, да тражи, прима и саопштава информације свих врста и на разне начине, без обзира на границе (члан 13);
- слобода мишљења, савести и вероисповести (члан 14);
- слобода удруживања: деца имају право на слободу удруживања и слободу мирног окупљања (члан 15);
- заштита приватности: деца имају право на заштиту од мешања у њихову приватност, дом, породицу и личну преписку, и право на заштиту своје части и угледа (члан 16);
- приступ одговарајућим информацијама: држава ће обезбедити деци да имају приступ информацијама и материјалима из различитих извора. Држава ће подстицати средства јавног информисања да шире информације од друштвене и културне користи за дете, а предузимати мере да децу заштити од штетних информација и материјала (члан 17);

ц) Коначно, партиципација је дефинисана и као појединачни члан. Члан 12. обавезује државе уговорнице да обезбеде детету које је способно да формира сопствено мишљење право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која га/је се тичу. Мишљењу детета се посвећује пажња у складу са његовим годинама живота и достигнутом зрелошћу.

Приликом одређења партиципације, битно је нагласити да је она **процес** који води подељеној одговорности и заједничким активностима, како између саме деце, тако и између деце и одраслих.

Партиципација и однос дете – одрасли²¹

Право на партиципацију подразумева одговорност одраслих (државе, родитеља, институција) да подстакну стварање могућности за остварење овог права. Нарочито је значајна улога родитеља, не само на друштвеном, већ и на личном плану. Наиме, партиципација се не односи нужно и само на ситуације у којима дете потпуно самостално доноси одлуке, она не подразумева потпуно преузимање контроле над процесом доношења одлука од стране деце.

²¹ Преузето из Приручника за наставнике ЗаПраво ми, Ђук-Миланков, Д., (2005) Центар за права детета, Београд

Права партиципација обухвата и ситуације у којима дете заједно са одраслима доноси одлуке, уколико је његово мишљење заиста узето у обзир. Заправо се тек кроз контакт са одраслима, њиховим знањем и искуством, могу потпуно развити дететова самосталност, аутономност, одговорност, способност сарадње, адекватна перцепција и поштовање како себе, тако и других. Дакле, партиципација деце не само да не искључује учешће одраслих, већ је њихов могући допринос веома значајан за њено пуно остварење.

Психолошку суштину партиципације најбоље осликава лествица партиципације психолога Роџера Харта. Његова је намера била да се разјасни разлика између могућих начина учествовања, као и да се раздвоји права од привидне партиципације. Овај модел се може посматрати и у контексту развојне психологије, као уобичајен низ модуса децје партиципације.

Аутор наводи три глобална нивоа партиципације: неучествовање, квазипартиципација и права партиципација.

Неучествовање — подразумева потпуну искљученост деце из процеса доношења одлука. Оно се може одвијати на три начина:

- деца су у потпуности игнорисана – одрасли доносе одлуке уместо њих и извршавају их не укључујући дете;
- одрасли управљају – одрасли доносе одлуку која се односи и на дете; детету се само саопштава шта треба да уради;
- одрасли управљају уз смешак – и у овом случају одрасли сами доносе одлуку која се само саопштава детету, али уз образложење разлога, дакле у форми „било би добро за тебе...” и сл. Опасност овог модуса је да због начина на који је порука детету пренета, наметање одлуке остане препознато (пре свега од стране самог детета).

Квазипартиципација — квазипартиципацију од праве партиципације раздваја недостатак информација: дете декларативно учествује у процесу одлучивања, али не зна о чему може да одлучује а о чему не, уколико је мишљење детета одбијено, не зна због чега, итд. Она се одвија кроз три вида:

- манипулација – мишљење деце одрасли користе и позивају се на њега када им то одговара, а занемарују га без икаквих образложења када им не одговара. У овај облик квазипартиципације спадају и појаве да одрасли траже мишљење деце и у областима која су у сфери одговорности одраслих, када им њихов став одговара за остварење неких својих циљева;
- декорација – одрасли одлучују, а деца су искоришћена као „украс”, обично с намером да подстакну емоције и утичу на ставове посматрача (нпр. слике деце у рату, деце избеглица, или нпр. наступи деце познатих родитеља који су у функцији промоције родитеља, и сл);
- привид – деца су позвана да учествују у процесу одлучивања, али том приликом износе (унапред сервиране) идеје одраслих као своје.

Права партиципација — она, као што је раније речено, не подразумева само потпуно самостално одлучивање деце без учешћа одраслих. Суштинска

одлика праве партиципације је присуство информација: деца знају о чему могу да одлучују (које су им ингеренције), а које су области у сфери одговорности и одлучивања одраслих; њихово мишљење је тражено и саслушано у свим областима које их се непосредно тичу; уколико није прихваћено, образложено је због чега.

И она се може одвијати на више начина:

- консултације – одрасли, надлежни за извесну област, траже од деце да чују и њихове идеје, које им могу помоћи да квалитетније обаве свој посао (нпр. консултација деце приликом планирања изградње игралишта). Деци је јасно речено због чега су ту и који је домет њиховог утицаја (њихове идеје ће бити саслушане, али ће затим одрасли, који су свакако одговорни за обављање тог посла, одлучити шта ће уважити, а шта не);
- одрасли иницирају акцију (која се односи на децу), па их зову да им се придруже;
- деца иницирају акцију, па зову одрасле да им се придруже;
- заједничко одлучивање деце и одраслих;
- деца самостално одлучују, одрасли поштују њихову одлуку.

Посматрајући партиципацију као процес, иницирање акције од стране младих и консултације представљале би ниже нивое, а облици који проширују заступљеност младих у сфери одлучивања, као што су заједничко одлучивање или самостално одлучивање младих, представљали би виши ниво остварене партиципације.

Улога деце у остваривању права на партиципацију

Када говоримо о праву детета на учешће, морамо да истакнемо још неке важне елементе.

Када кажемо да неко (било да је реч о одраслој особи или детету) има *право на партиципацију* (изражавање мишљења, учешће у некој одлуци и/или активности која је везана с том одлуком), то *не значи апсолутну слободу чињења*. Шта то значи?

Изражавајући своје мишљење, учествујући у некој одлуци која је за нас важна, као и у активностима које су непосредна последица тих одлука, морамо да водимо рачуна о интересима, потребама и правима друге особе. Својим мишљењем, ставом или деловањем не смемо да угрозимо исто (или неко друго) право других особа. Дете, нпр. има право на слободно време, игру и рекреацију, али одлука о томе како ће остварити то своје право не сме да угрожава друге у остваривању њихових права (тако што ће пуштати прегласну музику, угрозити породични буџет неким нереалним захтевом за проводом или путовањем, ометати извођење наставе и слично).

Изражавајући своје мишљење, не смемо заборавити да исто то право имају и други. Ако очекујемо да наше мишљење буде саслушано и уважено, исто то и ми морамо да чинимо у односу на друге. Врло често се учешће у одлуци поистовећује са апсолутном самосталношћу у одлучивању. И одрасли и деца су склони да буду незадовољни и кажу да им је право на партиципацију прекршено ако њихово мишљење није у потпуности превагнуло. Овде не треба да буде речи о *победницима и губитницима, већ о размени и сарадњи* на начин који обезбеђује активно слушање, уважавање и поштовање. Некада ће се десити да наше мишљење није утицало на коначну одлуку, али ћемо ипак рећи да је наше право на партиципацију поштовано - тако што смо били у потпуности информисани о предмету одлуке, што смо чули све разлоге и аргументе, што смо имали прилику да кажемо шта о свему томе мислимо, што је нашем мишљењу посвећена дужна пажња и што смо дошли до сазнања о томе зашто наше мишљење није у датој ситуацији утицало на одлуку. У другим, пак, ситуацијама наше мишљење и аргументи ће утицати на позицију друге стране, тако да ћемо доћи до решења за које ћемо моћи да кажемо да је поштовало и наш став.

Важно је истаћи да у свакодневном животу није увек могуће обезбедити потпуно равноправно учешће детета у одлучивању и активностима. То зависи од много фактора, као што су узраст детета (зрелост), околности у којима се одлука доноси, садржај (тема, предмет одлучивања и активности), интереси – права друге стране²².

Група деце може одлучити да потпуно самостално изведе неку акцију, на пример, формирање мале локалне омладинске радио-станице. Акција не успева и оно што су они извукли као закључак, као научено из овог искуства, јесте да било каква врста активизма не доноси добит. Да су се за обављање овако сложеног задатка обратили за помоћ одраслима који познају област, вероватно би стекли много корисних сазнања која би им помогла и у другим акцијама, чак и у случају да се ова завршила неуспехом.

Да ли је, на пример, могуће и оправдано тражити мишљења деце предшколског узраста о програмском планирању предшколске установе? На начин како то чинимо са одраслима, свакако није могуће и смислено, али је зато неопходно пажљиво и стручно анализирати њихова понашања и интересовања како бисмо сачинили програм примерен њиховим потребама. Не значи нужно да је самосталност у доношењу одлука и деловању увек у најбољем интересу детета. Да ли можемо да кажемо да је у најбољем интересу детета да оно потпуно самостално донесе одлуку о ступању у сексуалне односе са 13-14 година? Да ли је дете на том узрасту довољно зрело да сагледа све могуће последице такве одлуке? Одговорност одраслих је да информишу децу о свим важним елементима сексуалног сазревања и понашања, како би били у стању да сами или у консултацији с другима, доносе промишљене и одговорне одлуке. Не доприноси увек самостално извођење неке активности на најбољи могући начин учењу и развоју.

Много је тема, садржаја и области, међутим, у којима деца могу да

²² Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Стевановић, И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевевић Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу*, Центар за права детета, Београд

учествују у доношењу одлука и предузимању акција.

Свако дете може појединачно да се залаже за остваривање својих права и права деце уопште. Да би уопште било у стању то да ради, дете треба да буде информисано о томе која права му припадају. На такав начин ће моћи да препозна ситуације кршења права и да се залаже за њихово поштовање. Ово се може односити на свакодневне ситуације у кући, школи, институцији, на улици, у средствима јавног информисања.

Осим залагања за поштовање сопствених права, дете може самостално или заједно са другима да покреће различите активности којима ће допринети поштовању права друге деце или решавању неке ситуације кршења права већих размера. Сама деца могу бити активна у локалним кампањама информисања о правима детета, акцијама уређења спортских терена или разним програмима везаним за проблематику злоупотребе дрога.

Да би могли ефикасно да се залажу за остваривање и унапређење права детета, деца треба и да усвоје нека додатна знања и вештине како би била у стању да спрече, на пример, или разреше ситуације сукоба права, да планирају и изведу неку акцију, да помогну својим вршњацима у ситуацијама кршења права. Одговорност одраслих је да им у томе помогну и оспособе их за овакво деловање.

Осим што је потребно да деца буду упозната са својим правима, потребно је да знају ко је и на који начин одговоран за остваривање права детета, где могу да потраже помоћ, када и коме да се обрате. Обезбеђивање оваквих информација је одговорност одраслих, али и сама деца могу да покрену ово питање и траже помоћ од одраслих у трагању за информацијама.

Значај партиципације деце и младих

На основу свега изнетог, јасно је да неговање процеса партиципације деце резултира позитивним ефектима не само за дете, већ и за одраслог. Дете које има искуство изражавања свог мишљења и његовог уважавања развија висок степен самопоштовања и самопоуздања. Оно је спремно да прихвати да мишљења других такође имају вредност, те учи да делује у духу поштовања и сарадње. Када учествује у доношењу одлуке, дете је спремније да прихвати и одговорност за њено спровођење јер разуме разлоге доношења исте, као и последице њеног неостваривања.

Право на партиципацију је загарантовано, и оно не треба "заслужити", иако одрасли често тако мисле. Обавеза одраслих је да стварају такве услове у којима ће деца имати прилику за учешће. Учесће у одлучивању подстицајно делује на развој детета.

Учествујући у доношењу одлуке, дете спремније прихвата одговорност за њено спровођење. Оно разуме разлоге и околности, развија осетљивост за потребе и права других. Одрасли који слушају и уважавају дете обогаћују властита сазнања и усвајају одлуке које су засноване на потребама, интересовањима и правима детета. На такав начин се стварају односи сарадње и партнерства као нужна претпоставка модерног цивилног друштва.

Одрасли који подстичу модел сарадње и учешћа, слушајући и уважавајући дечје мишљење, шире своја сазнања и спремнији су да адекватно одговоре на дечје потребе. Тада однос са децом губи елементе ауторитарности и почиње да функционише са позиције ауторитета заснованог на поштовању.

Подстицање деце на креативно и критичко мишљење развија њихов интелект, унапређује ниво апстраховања и флексибилност ума, омогућава им боље разумевање света око себе. На личном плану, кроз оснаживање партиципације, подстиче се развој њиховог самопоштовања, сигурности у себе, самосталности и одговорности. Пружа им се могућност да доживе успешност, задовољство собом, да се осећају вредним и корисним, а и да развију свој грађански идентитет. Слушањем различитих мишљења других, дете превазилази когнитивни и емотивни егоцентризам, учи да сагледава појаве и из позиције других. Развија се осећај за друштвену правду. Уче да поштују ауторитет, али и да имају права да на адекватан начин преиспитују и критикују неке аспекте његовог деловања и да траже промену.

На крају, деца која имају искуство партиципације, те стога развијено самопоштовање, одговорност, толеранцију и уважавање других, преносиће као родитељи тај модел на своју децу и уграђивати га у све социјалне односе и на тај начин чинити основу демократског, цивилног друштва.

Партиципација у пракси

Партиципација је примењива и реално остварива у свим аспектима живота и за сву децу. Тако, међу одраслима нема израженог неслагања око прихватања легитимитета заштитних права деце (заштита од злостављања, злоупотребе, насиља), као и великог броја других права као што су право на живот, на игру и рекреацију, недискриминацију, слободан приступ образовању на бази једнакости, итд. Уврежена је перцепција детета као објекта заштите и одговорности од стране одраслих, те права дефинисана Конвенцијом која не доводе у питање ову представу о детету могу бити недвојбено прихваћена. У мањој мери је изражена сагласност у вези са партиципативним правима деце, јер та права одрасли могу да доживе као угрожавање свог ауторитета.

Припремајући извештај о остављању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, деци и младима је било посебно значајно да испитају ставове својих вршњака о остваривању права детета на партиципацију²³. Добијени су следећи резултати:

- Деци и младима је најважније да се њихово мишљење узме у обзир у породици (то је важно за 3/4 деце) и вршњачкој групи (важно за њих скоро 2/3).
- Деци и младима је најмање важно узимање у обзир њиховог мишљења у погледу стања у насељу (18%), држави (13%) и свету (10%).
- Учешће у одлучивању у школи сматра важним само 1/5 деце и младих.
- Забрињавајуће је да ни међу члановима ученичких парламената не постоји довољно интересовања за партиципацију у школи, за коју је

²³ Дечји информативно-културни сервис ДХ, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), (2013): *Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, Београд

незаинтересовано скоро 2/3 парламентарца, па се поставља озбиљно питање из којих разлога и мотива су се уопште прихватили чланства у Парламенту.

- Више од 4/5 деце и младих каже да их, приликом доношења одлука у породици, увек или често питају за мишљење.
- С друге стране, резултати показују да деца и млади нису довољно укључени у доношење одлука у школи, па тако преко 60% њих каже да их у школи питају за мишљење врло ретко или никад.
- Две трећине деце и младих је рекло да их нико до сада није питао за мишљење о питањима важним за живот у њиховим градовима и општинама.
- Најчешћи облик партиципације деце и младих на нивоу општине јесу анкете. Што су старији, нуди им се више прилика да учествују у општинским анкетама о разним питањима, па је ту могућност искористило близу две петине 17-годишњака.
- Прилику да своје мишљење кажу уживо на састанку са представницима општине имало је свега око 3% деце и младих.
- Око 1/4 деце и младих изјављује да је добро упозната са радом Ученичког парламента у својој школи.
- Исто тако, 1/4 деце и младих каже да не зна ништа о раду свог Ученичког парламента.
- Око 7% деце и младих каже да Ученички парламент код њих постоји само на папиру или уопште не постоји.

Остала деца и млади су углавном упознати са чињеницом о постојању Ученичког парламента у својој школи, али о његовом раду не знају довољно.

Како деца и млади виде да се може унапредити њихова партиципација:

- едукација деце од најранијих дана (од вртића) о правима која имају, али и о томе како да их користе и како да изразе своје мишљење;
- едукација родитеља, запослених у школи и шире јавности о значају права детета на партиципацију, кампање са циљем подизања свести о важности овог права (медији, уличне акције, промо-материјал, брошуре);
- мониторинг власти у погледу отворености за партиципацију деце и младих;
- формирање више сличних тела као што је Ученички парламент на нивоу школе, а ван ње нешто попут "Савета деце" који ће учествовати у доношењу градских одлука;
- организовање "отворених часова" или "часова за ученике" који би били посвећени ученичким питањима и мишљењима;
- постављање кутије за предлоге и питања ученика у школама;
- реформа образовног система како би се, између осталог, образовањем деци пружила знања и вештине које ће их оспособити за партиципацију;
- позивање деце и младих на округле столове, састанке, разговори са њима, или бар питање за мишљење путем упитника и анкета;

- креирање сајта или Фејсбук групе за дечја питања, мишљења и предлоге на нивоу града;
- увођење обавезе да одређени број разредних часова мора да буде посвећен овој теми, и да се на њима не заврши све на причи о партиципацији, већ да се она заиста примењује;
- увођење правила о јавности рада Парламента (да представници одељења треба да на разредном часу представе свом одељењу оно што је рађено на састанцима Парламента);
- умрежавање парламената из различитих школа ради сарадње, заједничких акција и размене искустава;
- информисање професора о томе да чланство у Парламенту треба да буде добровољно и независно од успеха у школи;
- стварање охрабрујуће и прихватајуће климе у школи, која ће Ученичком парламенту стварно омогућити да кроз њега деца остваре своје право на партиципацију.

ДИСКРИМИНАЦИЈА

Одређење дискриминације

Дискриминација је свако разликовање, искључивање, ограничавање или давање првенства које се заснива на неком недозвољеном разлогу и има за циљ или последицу угрожавање или онемогућавање људских права и основних слобода.

Под дискриминацијом лица или групе лица сматра се свако непосредно или посредно, на отворен или прикривен начин, искључивање или ограничавање права и слобода, неједнако поступање или пропуштање чињења, односно неоправдано прављење разлика повлађивањем или давањем првенства²⁴.

Суштина принципа недискриминације члана 2. Конвенције о правима детета је да се сва права примењују на свако дете, без изузетка, и да је обавеза државе да деци пружи заштиту од било ког облика дискриминације. Недискриминација се заснива на основном начелу савременог права о једнакости свих људи. Свака држава дужна је да спречава и санкционише дискриминацију да би обезбедила остваривање међународно гарантованих људска права.

Конвенцијом се забрањује дискриминација по више основа: према раси, боји, полу, језику, религији, политичким или другим уверењима, националном, етничком или социјалном пореклу, имовинском стању, онеспособљености, рођењу или другом статусу детета, његових родитеља, законских старатеља или чланова породице.

Дискриминација се често назива и предрасуда у акцији!

Дискриминација је третирање људи на различите начине. То шта мислимо о појединцу/групи, утиче на начин на који се према њима понашамо. Уколико мислимо да је нека група лоша, онда оправдавамо и дискриминацију припадника те групе, тј. ускраћивање права (нпр. на основу уверења да су ромска деца прљава, мислимо да је "у реду/оправдано" да им се забрањује улаз на базен, док је деци из других група улаз дозвољен и без претходне провере њиховог нивоа хигијене).

Дискриминација може бити намерна и ненамерна.

- **Намерна дискриминација** подразумева свесно угрожавање нечијих права. На пример, намерна дискриминација видљива је када поједине компаније захтевају од жена да се приликом запошљавања обавезу да неће рађати децу у наредних неколико година, или нпр. на рођендан су позвана сва деца из одељења осим ромске.
- **Ненамерна дискриминација** се дешава случајно, односно, не постоји жеља да се неко угрози. Често нисмо свесни дискриминаторског понашања зато што имамо најбоље намере, међутим, упркос тим

²⁴ Закон о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС“ бр. 72/2009 и 52/2011

намерама, резултат је акција која прави разлику између група и једну фаворизује (нпр. у вртићима се дешава да васпитачица узме аутић из руке девојчице и да је дечаку, а да од дечака узме лутку и да је девојци, пошто сматра да је у најбољем интересу деце да се играју оним играчкама које су традиционално "за дечаке" или за "девојчице").

Узимајући у обзир ко врши дискриминацију, говоримо о индивидуалној, институционалној и структуралној дискриминацији.

- **Индивидуална дискриминација** је присутна онда када припадник једне групе дискриминише припадника неке друге групе (на пример, наставници очекују да девојчице буду тише и мирније на часу од дечака; у домаћинству још увек постоји строга подела на мушке и женске послове).
- **Институционална дискриминација** је заступљена онда када институција дискриминише припаднике неке групе (различита новчана награда у женској и мушкој конкуренцији на Вимблдону; забрана приступа женама на Свету гору).
- **Структурална дискриминација** подразумева да не постоји намера институције да дискриминише припадника/цу неке групе, али то се ипак дешава (на пример, банке, наравно, никад не забрањују било коме да узме кредит, али често постављају такве услове да жене не могу да користе кредите; особама у инвалидским колицима није забрањен приступ у нпр. позориште, биоскоп, али су физичке баријере (непостојање заливених степеника) препрека за њихов улазак).

Претходни примери показују да је дискриминација присутна у различитим сферама живота, често као препрека која се не може видети, тзв. „стаклени плафон“.

Врсте дискриминације

- **Расизам** – неједнак третман људи у односу на расу којој припадају.
- **Сексизам** - неједнак третман људи у односу на пол.
- **Класизам** - неједнак третман људи у односу на класу, тј. друштвени слој из којег потичу и којем припадају.
- **Дискриминација заснована на религијској припадности** - неједнак третман људи у односу на религијску припадност.
- **Дискриминација особа са сметњама у развоју** – неједнак третман људи у односу на способности на физичком, менталном и емоционалном плану.
- **Дискриминација у односу на узраст** – неједнак третман људи у односу на узраст. Овом дискриминацијом може да буде погођена и популација деце и младих (недовољно су компетентни за поједине послове, теже добијају визе), као и популација старијих особа (одбијају се за поједине послове, не могу да конкуришу за кредит и сл).

Без обзира на то којој врсти дискриминације је реч, све оне имају у себи нешто заједничко: неједнак третман група на основу уверења да су неке групе

“заслужиле” бољи третман, пошто су на било који начин супериорније. На тај начин се крши основно начело једнакости, по којем су:

- сви људи једнако вредни и имају једнаки третман;
- људи из различитих група једнако поштовани;
- институције у друштву демократске, тј. омогућују свим људима једнаке шансе и могућности.

Истраживања о дискриминацији

Изводи из истраживања ставова деце и младих о забрани дискриминације (Министарство рада и социјалне политике Републике Србије, децембар 2009).

- Најбољи начин за спречавање дискриминације грађана у Србији је, према ставовима деце/ младих, кажњавање оних који врше дискриминацију, као и едукација у школама.
- У случају да буду дискриминисани, деца и млади би се најпре обратили родитељима.
- Средњошколци у Србији осећају се најчешће дискриминисани због свог узраста (година старости).
- Сваки трећи средњошколац у Србији осећа се стално или повремено дискриминисаним због музичког укуса и начина облачења, док се сваки четврти осећа дискриминисаним због: имовног стања, националне припадности, политичких уверења, телесног изгледа и физичких могућности.
- Највећу социјалну дистанцу деца и млади су исказали према вршњацима/ вршњакињама другачије сексуалне оријентације и ХИВ позитивним особама.
- Четвртина младих сматра да особама другачије сексуалне оријентације не треба дати једнаке шансе при запошљавању.
- Деца и млади виде припаднике/це сексуалних мањина као убедљиво најчешће дискриминисане. Следе жене, особе са сметњама у развоју и ХИВ позитивне особе.
- Око 3/4 младих се декларативно залаже за родну равноправност, али и даље четвртина њих сматра да у погледу одлучивања о расподели кућног буџета главну реч треба да има мушкарац.

Изводи из Извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих (Центар за права детета, 2013).

- Значајно је повећан број деце и младих који немају став о људским правима, што јасно говори о томе да постојећи програми едукације о тој теми нису ефикасни и да их нема довољно.
- Број деце и младих који подржавају идеју етнички чисте државе је у порасту (26%).

- 1/5 деце и младих би ради националних интереса одобрила приморавање здравих жена да роде децу.
- 1/4 деце и младих у Србији сматра да су атеисти особе без морала, које нису у стању да разликују добро и зло.
- Свако девето дете сматра белу расу супериорнијом од осталих.
- Мање од половине испитане деце и младих сматра да њихови ХИВ позитивни вршњаци имају право на редовно образовање у нашим школама.
- 1/3 деце и младих не мисли да женама треба да буду доступна одговорна места у држави и бизнису.
- Има доста деце и младих који немају повољно мишљење о својим вршњацима који остварују одличан успех у школи, и тај проценат у старијим узрастима расте.
- Скоро 1/2 дечака је веома непријатељски настројена према особама другачије сексуалне оријентације, а само 1/4 показује толерантност по том питању. Код девојчица је ситуација потпуно обрнута: 1/4 њих непријатељски доживљава особе другачије сексуалне оријентације, а скоро 1/2 девојчица је без таквих предрасуда.
- Дечаци су, генерално, изразито нетолерантнији од девојчица по многим питањима и ставовима, али се њихова нетолерантност смањује са годинама.

Изводи из иницијалног истраживања: Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему (Ужички центар за права детета, 2013).

Мишљење ученика седмог и осмог разреда о дискриминацији:

- У школи постоји дискриминација ученика и ускраћивање појединих права.
- Највише је дискриминације због: физичких могућности, телесног изгледа, националне припадности и боје коже.
- Најмање је дискриминације због: политичког уверења, социјалног порекла, пола, вероисповести и односа према вери.
- Деца сматрају да у школи постоји дискриминација и према: успеху, физичком изгледу, интересовању (музика, клуб за који навија и сл).

НАСИЉЕ²⁵

У области заштите деце од насиља, Влада Републике Србије показала је опредељеност за бављење овим проблемом усвајањем Националне стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља 2008. године која је операционализована *Акционим планом* који је од стране Владе усвојен 2010. године. Такође, Влада Републике Србије усвојила је Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања 2005.године. Овај документ треба да допринесе успостављању ефикасног координисаног поступка за заштиту детета од злостављања и занемаривања и омогући адекватну интервенцију, опоравак и услове за даљи безбедан развој детета. Након усвајања *Општег протокола* ресорна министарства су приступила усвајању посебних протокола: протокол за установе социјалне заштите (2006), полицију (2006), са изменама и допунама, 2012. године, образовно-васпитни систем (2007), систем здравствене заштите (2009) и правосуђе (2009).

Изузетна је важност да запослени у образовању буду информисани и да примењују документа у којима се дефинишу права, обавезе и одговорности свих у установи у превенцији насиља, злостављања и занемаривања, односно са документима *Конвенција о правима детета; Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама; Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*, Сл. гласник РС бр.30/10).

Појам насиља

Насиље је сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства деце/ученика. О насиљу говоримо у случају када неко неког намерно повреди и учини да се осећа лоше; када неко повреди нечије тело или осећања.

Када је реч о насиљу над децом, оно може да буде учињено од стране одраслих, као и од стране саме деце. Када деца над другом децом врше насиље, у питању је **вршњачко насиље**.

- Многе одредбе Конвенције о правима детета односе се на заштиту детета од насиља у најширем смислу. Заштита детета од:
- физичког и менталног насиља, злоупотребе и занемаривања (члан 19);
- свих облика сексуалног злостављања и искоришћавања (члан 34);
- отмице и трговине децом (члан 35);
- свих других облика искоришћавања (експлоатације) штетних по било који вид дететове добробити (члан 36);
- нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања (члан 37);
- Конвенција такође обавезује државе потписнице да обезбеде мере подршке за физички и психички опоравак детета жртве насиља и његову социјалну реинтеграцију (члан 39).

²⁵ Преузето и модификовано из брошуре *Kako sprečiti nasilje nad decom u školi, vrtiću (Савет родитеља града Ужица)*, 2012.

У насиље се не могу сврстати следеће појаве:

- једнократни инцидент који се не понавља;
- пријатељска размирица, свађа која се конструктивно решава;
- случајно наношење бола (без намере да се повреди) без понављања.

Насилно понашање је широко распрострањен проблем. Појављује се на свим узрастима и у свим културама. Понекад деца опонашају нечије или испољавају научено понашање.

Врсте насиља

Према Општем протоколу за заштиту деце од злостављања и занемаривања, злоупотреба или злостављање детета обухвата све облике физичког или емоционалног злостављања, сексуалну злоупотребу, занемаривање или намеран поступак, као и комерцијалну или другу експлоатацију, што доводи до стварног или потенцијалног нарушавања дететовог здравља, угрожавања дететовог развоја или достојанства у оквиру односа који укључује одговорност, поверење или моћ.

Физичко насиље подразумева да неко повређује тело друге особе. То могу бити: ударање, шутирање, гурање, дављење, чупање, затварање и закључавање, отимање и уништавање ствари, напад оружјем, тровање, паљење, посипање врућом водом, ускраћивање хране, сна и сл.

Вербално насиље подразумева да неко користи речи да би повредио туђа осећања. То могу бити: вређање (када неко некоме каже да је глуп, ружан, назива га ружним именима), исмевање (када се неко некоме руга због висине, тежине, порекла, оцена...), омаловажавање (када особа другој каже да не вреди, да га нико не воли...), када се неко окривљује за оно што није урадио/ла, или му се прети.

Емоционално/психолошко насиље односи се на понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства детета/ученика. Односи се и на ситуације у којима се пропушта обезбеђивање прикладне и подржавајуће средине за здрав емоционални и социјални развој у складу са потенцијалима детета/ученика.

Емоционално насиље обухвата поступке којима се врши омаловажавање, етикетирање, игнорисање, вређање, уцењивање, називање погрдним именима, оговарање, подсмевање, исмевање, неприхватање, изнуђивање, манипулисање, претња, застрашивање, ограничавање кретања деце/ученика, као и други облици непријатељског понашања.

Социјално насиље (искључивање из групе и дискриминација) подразумева да се неко искључује из групних активности, оговара, да се говоре лажи о некој особи, или наговарају други да се с њом не друже.

Сексуално насиље и злоупотреба деце/ученика подразумева њихово укључивање у сексуалну активност коју она не схватају у потпуности, за коју нису развојно дорасла (не прихватају је, нису у стању да се са њом сагласе) и која има за циљ да пружи уживање или задовољи потребе друге особе. Сексуалним насиљем сматрају се:

- сексуално узнемиравање - ласцивно коментарисање, етикетирање, ширење прича, додиривање, упућивање порука, фотографисање, телефонски позиви и сл.;
- навођење или приморавање детета/ученика на учешће у сексуалним активностима, било да се ради о контактним (сексуални однос, сексуално

додиривање и сл) или неконтактним активностима (излагање погледу, егзибиционизам и сл);

- коришћење деце/ученика за проституцију, порнографију и друге облике сексуалне експлоатације.

Насиље путем нових технологија подразумева сваку комуникацијску активност cyber технологијом (смс поруке, mms, фото или видео-клипови, телефон, мобилни телефон, e-mail, chat, skype, web, блог), која се може сматрати штетном за појединца, а починитељ(и) и жртва(е) су малолетници. Оно има много облика, као нпр. слање или објављивање **ш т е т н и х** материјала о некој особи преко интернета или мобилног телефона, слање претећих или насилних порука, слање увреда путем смс-а или мејла. Насиље преко интернета односи се и на «отимање» нпр. блогова жртвама, те допуњавање увредама и/или сексуалним садржајима, хаковање туђих ФБ страница и сл.

Злоупотреба деце/ученика представља све што појединци и институције чине или не чине, а што директно утиче или индиректно шкоди деци/ученицима или им смањује могућност за безбедан и здрав развој и доводи их у немоћан, неравноправан и зависан положај у односу на појединце и установу.

Занемаривање и немарно поступање подразумевају случајеве пропуштања установе или појединца да обезбеде услове за правилан развој детета/ученика у свим областима, што у противном може нарушити његово здравље, физички, ментални, духовни, морални и друштвени развој.

Занемаривање представља и **пропуст родитеља, усвојоца или стараоца**, односно друге особе која је преузела одговорност или обавезу да негује дете/ученика, да обезбеди услове за развој по питању: здравља, образовања, емоционалног развоја, исхране, смештаја и безбедних животних услова у оквиру разумно расположивих средстава породице или пружаоца неге, што изазива, или може, са великом вероватноћом, нарушити здравље детета или његов физички, ментални, духовни, морални и социјални развој. Ово обухвата и пропусте у обављању правилног надзора и заштите детета од повређивања у мери у којој је то изводљиво.

Ко врши насиље?

- Насиље врше одрасли, али и деца!
- Насиље могу вршити деца (насиље међу децом - вршњачко насиље).
- Насиље од стране запослених у установи. И наставници су део „културе насиља“ у школи, посебно као учесници у вербалном насиљу.
- Насиље од стране одрасле особе која није запослена у установи.

Понекад деца која се понашају насилно немају свест о штетности таквог понашања. Она могу бити подстицана од стране других (нпр. пријатеља) на насилно понашање, или опонашају старију браћу, сестре или људе којима се диве. Они можда не знају за боље начине комуницирања с вршњацима или пролазе кроз неке проблеме, па се то рефлектује кроз насиље. Деца могу бити и организатори групе, тј. подстицати и наговарати друге да се насилно понашају.

Деци која се понашају насилно такође треба помоћи, а не само казнити их. Ако се њима не помогне, они ће одрасти у насилне одрасле људе и насиљем ће решавати своје проблеме.

Где се најчешће дешава вршњачко насиље? Вршњачко насиље се дешава у школи, и то у време одмора, у учионици, на ходнику или у дворишту. По правилу, у тим ситуацијама одрасли нису присутни. Насиље међу вршњацима се дешава и пре почетка наставе или по њеном завршетку, на путу у школу или при повратку кући. Школска дворишта и игралишта су места на којима деца проводе своје слободно време и честе су локације на којима се догађа вршњачко насиље.

Свака неправда коју доживе ученици може бити подстицај повређеном ученику да свој бес, уместо на оног ко је неправду учинио, усмери на вршњака. Нереаговање наставника, стручних сарадника, али и вршњака на насилна понашања ученика и лош надзор у одређеним деловима школе (игралиште, ходници...), само олакшавају насилним ученицима да буду агресивни и застрашују друге.

Знаци који говоре да је дете можда изложено насиљу у школи:

- дете мења понашање: уморно је, повучено, не спава добро, нема апетита, плаче, раздражљиво је;
- мења уобичајени пут кретања до школе и натраг;
- има модрице и огреботине, поцепану одећу;
- има главобоље, жали се на бол у стомаку, нервозно је, гризе нокте;
- књиге и личне ствари му нестају;
- боји се изненадних звукова, физичког контакта;
- школски успех слаби;
- тражи додатни новац за џепарац.

Последице насиља

- Један број деце остаје код куће због злостављања у школи.
- Жртве насиља трпе изолованост од вршњака, јер се они не желе дружити с онима који су неомиљени и злостављани, због страха да би се исто могло догодити и њима.
- Изложеност насиљу у школи води до ниског самопоштовања и депресије.
- Насиље оставља последице на оне који га трпе, али и на оне који се понашају насилно. Оставља последице и на оне који то насиље посматрају, јер могу да се навикну на такве облике понашања, да им оно постане природно и да се и сами нађу у ситуацији да га трпе или да тако решавају своје проблеме. Деца која су изложена насиљу често су физички повређена, постају плашљива, не иде им се у школу, слабије уче, тужна су, нису расположена за дружење, а понекад и она постају насилна.
- Ако овакво стање траје дуже, и ако се том детету не помогне, то може заувек да обележи личност детета које је жртва насиља.

Свако се може наћи у ситуацији да трпи насиље! Нека деца су чешће у ситуацији да трпе насиље. Тако, у школи или вршњачкој групи, то могу бити они који се по нечему разликују од других. То, на пример, могу бити деца која су веома висока или ниска, носе наочаре, буцмаста су или мршава, припадају другој националности, навијају за одређени тим, облаче се скромно или необично, имају лоше оцене или су супер одликаши, понашају се на начин који привлачи пажњу, сиромашна су или болесна...

РАДИОНИЧАРСКИ ПРИСТУП²⁶

Дефиниција радионице

Реч *радионица* по правилу је асоцијација за неку производну активност којој је циљ стварање конкретног, материјалног продукта. У нашем контексту радионица подразумева рад учесника на неким заједничким задацима. И овде постоје водитељи који усмеравају њихов рад, као што постоје и производи тог рада. У овом случају то су или нека знања и вештине стечене током радионице, или неки сасвим конкретни производи, као што су плакати, цртежи, схеме, листе, закључци, итд.

Суштина радионице је у њеном процесу као и у начину рада.

Већина аутора се слаже да постоје неке основне одлике радионица које је самим тим могу и дефинисати. Те одлике су:

- лични ангажман;
- рад у малим групама;
- активно учешће свих;
- разноврсност комуникационих образаца (рад у пару, социјалне игре, вођене фантазије, дискусија, инсценације, брејнсторминг...);
- атмосфера подршке од стране групе и водитеља;
- давање права на различитост и поштовање потреба, емоција и начина функционисања сваког учесника;
- рад на заједничкој теми — надовезивање на лична искуства учесника (искуствено учење).

Врсте радионица

Разликујемо две основне групе радионица: **креативне радионице** – чији је основни циљ подстицање и развијање стваралачког мишљења и изражавања (подстицање вишеструког, слободног и лично обојеног трагања за решењем). То су, на пример, драмске, песничке, ликовне и друге радионице; **едукативне радионице** – чији је основни циљ стицање сазнања у широком смислу речи.

Препоручљив број учесника једне радионице креће се између 15 и 25.

Радионица као облик учења

С обзиром на то да је циљ едукативне радионице стицање неког сазнања, јасно је да се ту говори заправо о учењу. У зависности од конкретног циља, односно сценарија, у радионицама могу да се комбинују различити облици учења.

Заједно са активним методом (који подразумева менталну и моторичку активност учесника током рада), у радионицама се примењује и метод искуственог учења. Када говоримо о тој врсти учења, не мислимо само на успостављање веза између узрока и последица, већ и на уобличавање личног доживљаја (искуства) у светлу неког новог садржаја. То уобличавање личног искуства врши се кроз размену с другим учесницима и водитељем групе, тако да говоримо и о кооперативном учењу.

²⁶ Преузето и модификовано из приручника: Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Стевановић, И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевећ Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу*, Центар за права детета, Београд

У радионицама се сусрећемо и са учењем по моделу, јер су учесници у прилици да посматрају остале учеснике, као и водитеље радионица у различитим ситуацијама и улогама, и на такав начин се ствара добра претпоставка за кориговање и обликовање властитог понашања.

Радионичарске активности најчешће представљају и решавање неког проблема (без обзира на то да ли је он когнитивни, емоционални или социјални), при чему се комбинује конвергентно (учење жељеног решења) и дивергентно учење (подстицање на трагање за различитим путевима – начинима доласка до решења).

Једна радионица, коју чини неколико активности, обично траје 1 и по до 2 сата.

Основни принцип радионичарског поступка

Радионицом, по правилу, руководе два водитеља у исто време, који међусобно деле улоге.

Свака радионица има врло јасно и унапред дефинисан план – сценарио, од чијег квалитета у великој мери зависи и њен успех.

Суштину сценарија чине структуриране активности које настају као резултат конкретног захтева коју уводи водитељ радионице, а обједињене су око једне теме. Једну структурирану активност најчешће обликује више конкретних захтева који се међусобно обједињују.

На пример, након краћег уводног излагања које отвара тему, учесницима се упућује захтев: "Сада се поделите у мање групе од по троје". Када су се учесници поделили у групе, водитељ даје свакој групи унапред припремљен текст и упућује захтев: "Прочитајте пажљиво текст, размислите и продискутујте што више решења којима бисте могли решити ту ситуацију". Учесницима се саопштава време које је предвиђено за то, а по истеку времена, следи нови захтев: "Изаберите једно решење које је по вашем мишљењу најбоље и представник групе кога изаберете представиће га осталим учесницима". Након предвиђеног времена, следе размена и дискусија.

Мање или више тако (или слично) структурираних активности чине сценарио једне радионице.

Сценарио преко конкретних захтева усмерава лични ангажман учесника.

Свака радионица пролази и кроз неколико основних фаза:

1. **Изазивање личног доживљаја** – што у контексту когнитивних радионица значи проживљавање новог садржаја кроз властито искуство. На пример: "Покушајте да се сетите што више ситуација када је вама лично било важно да ваше мишљење буде саслушано". Дакле, захтевом непосредно изазивамо доживљај који уобличавамо. Ово уобличавање чини другу фазу сценарија:

2. **Уобличавање личног доживљаја** – које се најчешће конкретизује кроз речи, при чему можемо користити и неке друге симболичке форме (цртеж, покрет, и друго);

3. **Размена** – следи након уобличавања и има функцију обогаћивања властитог искуства, а може да се одвија у пару, у мањој групи или у кругу (целој групи). На пример: "Изнесите то међусобно члановима своје групе".

После сваке активности морају се обезбедити услови за размену. Уколико смо потрошили више времена него што смо планирали, увек је боље одредити се за разговор – размену о ономе што је било предмет активности, него за нову активност.

4. **Обрада** – је последња фаза у којој се размењен и обogaћен доживљај претвара у сазнање. Улога водитеља је овде нарочито значајна јер он даје тумачење, тј. сажима, уопштава и смислено повезује све што се добило током рада и "враћа" то учесницима (уз отворен простор за њихов коментар).

Неке конкретне напомене за ток радионице

- Када радите са групом, немојте седети. Покушајте да се што чешће крећете.
- Мењајте јачину гласа и правите паузе. На овај начин моћи ћете да истакнете битне делове ваше презентације, а и учесници ће лакше да вас прате.
- Гестикулишите да бисте нагласили поједине ствари током радионице.
- Покушајте да користите што више примера који ће вашу презентацију учинити живљом и занимљивијом. Учесници ће често поједине делове ваше презентације везивати за примере које сте им дали и на тај начин лакше памтити презентовани садржај.
- Памтите имена учесника и увек их ословљавајте њиховим именом. Најбоље је да за почетак учесници испишу своја имена и носе их са собом.
- Гледајте у учеснике када им говорите. Не пишите на табли или хамеру док говорите.
- Радећи у пару са другим водитељем, не трошите много времена објашњавајући ко ће говорити о чему – ко ће шта радити.

Радионичарске технике и облици рада

Сценаријом радионице треба увек прецизно назначити који су облици групног рада, тј. техника, предвиђени. У радионицама се користе разни облици групног рада, који у различитој мери ангажују учеснике радионица.

Најчешће примењивани облици рада у радионици су:

1. Размена у целој групи основни је облик рада којим почиње и завршава се свака радионица.

Без обзира на то који од облика размене у целој групи се примењује, по правилу водитељ на крају сумира разговор. Најчешће се практикују следећи облици:

а) **разговор у круг** – структурирана размена у којој учесници говоре по реду седења;

б) **групна дискусија** – мање структурирана размена у којој је врло важно обезбедити да што већи број учесника буде укључен, да се међусобно слушају и да се не скреће са основне теме;

ц) **мозгалица** (брејнсторминг) – најкреативнији облик размене у којој учесници слободно асоцирају на задату тему. Водитељ подстиче на изношење што више идеја које бележи на пано или таблу, без селекције и вредновања. Ово је динамична и често бучна техника која по правилу, како предвиђено

време одмиче, резултира све оригиналнијим и новим садржајима.

Последња фаза је организација и обрада онога што је продуковано.

- Најбоље је користити "отворена" питања (*Како? Зашто?*) која развијају комуникацију.
- Увек треба бити свестан своје реакције на мишљења учесника и обезбедити да различита мишљења буду изнета. Потребно је подстицати нове идеје и другачија мишљења (*"Има ли неко другачије мишљење?"*, *"Да ли неко жели још нешто да дода?"*).

2. Симултана индивидуална активност – након конкретног захтева, који може бити усмерен на унутрашње ангажовање (присећање, размишљање о нечему и сл), или на видљиво понашање (покрет или стварање неког продукта, нпр. цртеж), сви учесници су ангажовани, али свако за себе.

Савет: охрабрити пасивне и незаинтересоване чланове, истаћи да у радионици нема вредновања тачних и погрешних решења.

3. Рад у паровима или малим групама – најчешћи начин којим се организује размена у радионици. Некада је пожељно, а некада није, да се чланови мале групе међусобно добро познају, што ће зависити од садржаја саме активности. Водити рачуна да групе у току рада не ометају једна другу, оптимални рад се обезбеђује када мала група има 4 – 5 чланова.

Радионичарска правила

У сваком групном раду нужна су правила јер обезбеђују стабилност и лакши рад групе. Карактеристика радионичарских правила је да она нису непромењива, али исто тако да и, када се у договору с члановима групе уведу, морају бити поштована.

Правила се уводе на почетку рада групе и она постају правила свих чланова. Водитељи и учесници се на њих позивају увек када се прекрше.

Правила понашања у радионици, као што смо већ рекли, доносе сви чланови групе и она важе у свим ситуацијама. Правила се увек постављају на видном месту тако да сви могу да буду упознати са њима, а морају да буду формулисана на начин који описује јасна, пожељна понашања, а не непожељна понашања.

Правила су дефинисана на начин који омогућава учесницима да их се придржавају и да су очекивана понашања изводљива. Такође, јасно треба назначити и које су последице уколико се неко од чланова групе не придржава дефинисаних правила.

Осим основних правила с којима водитељ упознаје учеснике, могу се увести и додатна правила, у зависности од циљева и садржаја сваке конкретне радионице.

Основна правила радионичарског рада су:

1. Правило круга – сви учесници, укључујући и водитеља, седе у кругу, зато што на тај начин свако има једнаку могућност да се изрази, нико у групи не доминира, сви могу да чују и виде једни друге.

2. Правило "даље" – размена иде укруг, а уколико неко неће да учествује у некој активности, има право да каже: "Даље".

3. Правило слушања – од учесника се очекује да пажљиво слушају једни друге.

4. Правило дискреције – оно што је саопштено у кругу, треба и да остане у том кругу.

5. Правило учествовања – у радионици нема посматрача, сви присутни учествују.

6. Правило поштовања договореног времена – важно је да се поштује договорено време за радионицу, што значи да се долази на време и да нема одласка или доласка усред радионице.

7. Правило “не седи на својим потребама” - уколико неко од учесника има потребу да из неког разлога напусти радионицу, треба то и да уради, а не да се суздржава.

8. Посебна правила – доносе се на основу договора између водитеља радионице и учесника и односе се на различите аспекте понашања током рада (пушење током радионице, распоред пауза, начин међусобног ословљавања, искључивање мобилних телефона током трајања радионице, итд).

Осим основних правила с којима водитељ упознаје учеснике, могу се увести и додатна правила, у зависности од циљева и садржаја сваке конкретне радионице.

Ауторитет водитеља радионице

Битна карактеристика по којој се разликује свака радионица од другог начина рада (предавачки и сл) јесте управо ауторитет радионичара, као и знање на којем се овај ауторитет заснива. Ово значи да уместо кажњавајућег ауторитета, водитељ радионица развија подржавајући ауторитет чија је основна карактеристика знање које радионичар поседује у односу на тему и у односу на саму групу.

Изузетно тешко и изазовно је ако у групи имамо учесника или учеснике који константно “минирају” наш рад. Ово “минирање” може да се огледа у томе да су учесници немирни током трајања радионице, да изазивају сукобе не само са водитељем него и са остатком групе, да су пасивни и да не желе да учествују у раду групе и сл.

Да би се овакве ситуације избегле и да би се развио позитиван ауторитет, најбоље је да се водитељ групе придржава неколико основних правила:

- Развијајте своје самопоуздање. Оно ће вам помоћи да будете у контакту са другима, али и са собом;
- Сујета је нешто што је супротно развоју здравог ауторитета;
- Увек јасно информишите учеснике о томе шта је циљ вашег рада;
- Искжите јасно своја очекивања у односу на рад групе, као и сваког појединца у групи;
- Ослушните очекивања и жеље које чланови ваше групе имају према вама и вашем раду.

Уколико вам се деси да имате проблем с одржавањем ауторитета у групи, битно је да у том случају водите рачуна о следећим стварима:

- Не нападајте учесника који омета ваш рад, већ поново јасно изразите своја осећања и захтеве у односу на њега;
- Будите у контакту са својим осећањима и потребама. Шта је то што мислите да угрожава ваш ауторитет?;
- Јасно изразите шта је то што вам смета. Не нападајте личност већ говорите о конкретном понашању, поступку или догађају;
- Будите доследни и јасни у изражавању својих захтева;
- Позовите се на правила рада у радионици које сте донели заједно са групом. При томе водите рачуна да мере које предузимате (у сарадњи са групом) буду логична последица конкретног понашања, примењива и временски усаглашена. Уколико група има потребу, дозволите им да се изразе о томе шта осећају и шта им смета у понашању конкретне особе, као и начина на који би они желели да се понашање промени. На тај начин чланови групе постају равноправни учесници који деле одговорност с вама.

Савети за водитеље радионице

- Водитељ ствара атмосферу поверења и прихватања, без процењивања и критике.
- Неауторитарност: сви присутни равноправно учествују. То значи да и водитељи учествују и саопштавају своја лична искуства.
- У радионичарском раду нагласак је на процесу којим се долази до решења, а не само и једино на исходу. Водитељ не врши притисак, не нуди унапред готова решења, већ помаже учесницима и усмерава их у њиховом самосталном трагању за могућим решењима.
- Чак и кад постоје тачна и погрешна решења (а у неким радионицама које се тичу личног искуства, таква решења и не постоје), водитељ их ни на који начин не кажњава, нити награђује. Свако решење, па макар и погрешно, користи се као нова ситуација за учење, тј. као пример који је значајан јер може да подстакне даљу размену у групи.
- Водитељ негује позитиван приступ и охрабрује сваког учесника да изнесе своја искуства и размишљања и да на тај начин учествује у раду групе.
- Водитељ поштује отпор учесника, уколико неко не жели да учествује у некој активности, не мора.
- Да би могао да пружи праве подстицаје сваком учеснику, водитељ треба да уме да слуша са посебном пажњом и отвореношћу и буде отворен да прима и уважава оно што му учесници саопштавају.
- Водитељ води рачуна о речнику који користи када ради с групом. Оно што је њему јасно не мора увек да буде јасно и учесницима. Зато водитељ користи једноставне речи и увек проверава да ли су учесници разумели.

Евалуација радионица

Анализирањем изведених радионица бићемо у могућности да установимо:

- У којој мери су се радионице одвијале на очекивани начин – **евалуација процеса**, и
- Какви су њихови ефекти у поређењу са постављеним циљевима – **евалуација ефеката**.

Без обзира на то колико искуства имамо у организовању у извођењу радионица, евалуација је неопходна. Она је нарочито корисна за оне водитеље који су на почетку своје “радиониچارске каријере” без обзира на то да ли говоримо о праћењу самог тока одвијања радионице или о њеним ефектима.

Као што је претходно речено, свака радионица има унапред осмишљен и дефинисан сценарио. Међутим, то не значи да он није подложен изменама уколико се покаже као недовољно добар. С друге стране, и нека проверено добра радионица не мора изазвати подједнако добре ефекте код различитих учесника.

У прилогу 4 тринаесте радионице налази се евалуациони упитник који ће учесници попуњавати на крају обуке. Попуњавање се и евалуациони упитник ЗУОВ-а.

Овај програм радионица има свој циљ и не дозвољава много слободе у редефинисању. Оно што је, међутим, важно јесте шта бисмо ми у одређеној конкретної ситуацији желели да постигнемо зато да бисмо знали како ћемо мерити успешност. Ако се, на пример, задржимо само на подизању нивоа информисаности просветних радника о правима детета, онда ће се евалуација највероватније задржати само на процени о томе да ли су и колико учесници новог научили. Ако овај програм радионица видимо и као начин подстицања конкретних акција у корист права детета, онда наша евалуација треба да оде и корак даље. То значи да ћемо кроз праћење евентуалних акција наших учесника након реализације семинара стећи увид у то колико смо били успешни у њиховом подстицању.

Осим што може да се реализује као самосталана активност, овај програм радионица такође може да буде (у овом случају и јесте) део неког ширег пројекта у области права детета. У том случају циљеве самог програма обуке стављамо у контекст свеукупних циљева пројекта и посматрамо колико је наш семинар допринео остваривању заједничких, општијих циљева.

ПРИПРЕМА И ТЕХНИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА СЕМИНАРА²⁷

Припрема семинара представља низ активности без којих је практично немогуће успешно реализовати добар семинар.

Шта је важно да знамо код програма који су акредитовани од стране министра или Завода за унапређење образовања и васпитања (ЗУОВ)?

Организација која подржава програм и која је поднела акредитацију за овај програм “Права детета у образовању” је Ужички центар за права детета. Центар је у процесу припреме, реализације и извештавања са семинара дужан да се придржава рокова, услова, процедура, формулара које су прописане од стране ЗУОВ-а.

- Семинар је потребно пријавити ЗУОВ-у најкасније десет дана пре његове реализације и тако пријављен улази у базу најављених семинара. Пријава се врши електронским путем и уносе се време, место, општина реализације обуке.

- Обуку реализују акредитовани тренери.

- Припремити листу учесника, ЗУОВ формулар, који попуњавају учесници првог дана обуке.

- Потребно је да на крају семинара сваки учесник попуњава евалуациони лист, ЗУОВ формулар.

- Извештај који се подноси ЗУОВ-у након обуке обухвата:

- * електронски унос података о називу семинара, водитељима, месту и времену реализације; податке о учесницима семинара; резултате евалуације;

- * наративни извештај по ЗУОВ-ом формулару.

Извештај се доставља ЗУОВ-у мејлом али и поштом, заједно са овереном листом учесника и евалуационим упитницима.

Након обуке учесници добијају ЗУОВ-ов сертификат да су похађали обуку, кога издаје Ужички центар за права детета, а у коме се наводе подаци о обуци. Сертификат добијају учесници који су присуствовали целовитој обуци.

Циљна група – потенцијални учесници: Програм ових радионица намењен је професионалцима запосленим у образовању, али у оквиру ове групе свакако постоје подгрупе које могу бити у фокусу нашег непосредног интересовања. То су, на пример, наставници из партнерских школа, стручни сарадници, одељењске старешине, управа школе али и сви други у образовању који могу допринети успешној реализацији пројектних активности са децом у школи. Важно је да проверите да ли су ваши потенцијални учесници већ учествовали у неком сличном програму.

Обавештавање и позивање учесника: У зависности од тога ко су наши учесници и колико су нам доступни, обавештење о семинару може имати различите форме: постер истакнут на огласној табли или неком другом видљивом и прометном месту; писмена информација о семинару достављена лично учесницима; усмено обавештавање. Водити рачуна о томе да све информације буду: прецизне (ко, када и где организује семинар, који је његов циљ, тј. зашто га организујете, ко су водитељи), и истините (реците потенцијалним учесницима шта могу да очекују, шта ће научити, какав је програм. Обавештавањем учесника овај део посла се не завршава јер је потребно да знамо ко и у коликом броју се одазвао.

Форма и време одржавања семинара: Овај семинар првенствено је планиран да буде континуирани дводневни и као такав је пријављен Заводу за унапређење образовања и васпитања (тренутно је програм акредитован од стране министра). Приликом планирања дневног програма рада, важно је водити рачуна о правилном комбиновању радионица и пауза. Временско трајање радионица је 90 минута и потребно је након сваког блока начинити паузу у трајању од 15 до 30 минута. Пауза за ручак треба да буде дужа. Приликом самог избора датума одржавања семинара, не бисмо смели да занемаримо и календар државних и верских празника јер то обично нису повољни термини и могу се одразити на слабији одзив учесника.

Место (простор) одржавања семинара: Место одржавања семинара може бити простор школе, Регионалног центра за професионални развој запослених у образовању, али и неки други погодан простор институције или организације. Ако међу учесницима имамо особе с неким обликом физичке ометености, морамо водити рачуна да место, односно простор у коме ћемо изводити наше радионице омогућава несметан прилаз и кретање са било којим од помагала, као што су инвалидска колица, на пример. Простор у коме се реализује радионица треба да буде довољно простран да омогући рад у великој групи, али и несметано одвијање активности у више мањих група истовремено. Уколико је на располагању и додатни простор за активности мањих група, тим боље. Најпогоднији су они простори који дозвољавају слободно померање постојећег намештаја и прилагођавање активностима радионице. Треба да водимо рачуна и о доступности слободних површина (зид, делови намештаја, прозорска окна) на које ћемо качити радионичарске продукте тако да оне остану неоштећене.

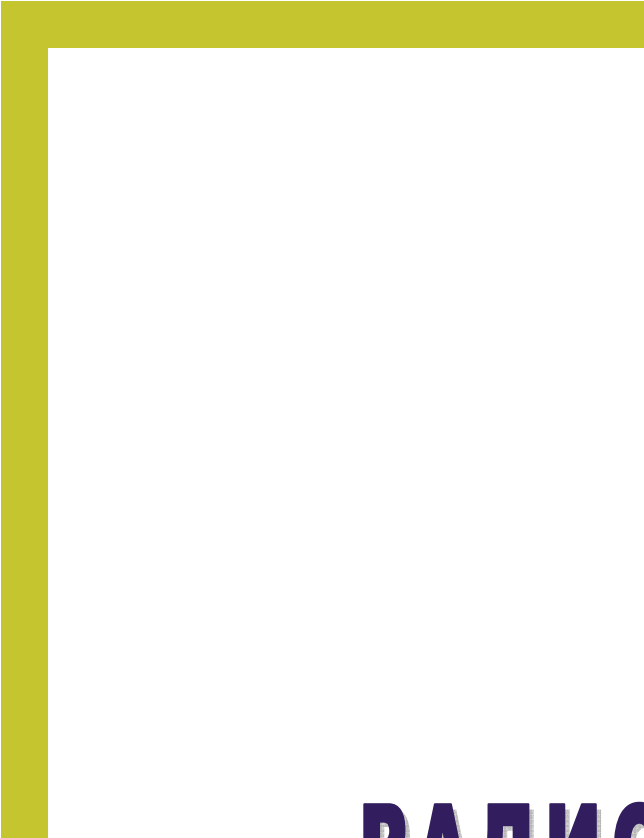
Материјал за реализацију радионица: Непосредна реализација радионица претпоставља и припрему извесне количине тзв. потрошног материјала. То су фломастери, оловке, папири, постери, маказе, лепак. Пошто приручник врло прецизно предвиђа шта је то што је потребно, довољно је само кратко прелистати радионице и направити тачан списак потрепштина имајући у виду и број учесника.

Док то радимо, одмах можемо направити и листу материјала за рад и прилога с бројем неопходних копија, како бисмо на време обезбедили количину која нам је потребна.

Семинар почиње: Осим самог вођења радионица, које подразумева усклађен тим водитеља и претходни јасан договор око тога које је чије специфично задужење, наилазимо и на низ техничко-организационих детаља које не треба занемарити: Колико раније долазимо на место одржавања семинара? Ко сређује простор пре почетка и ко води рачуна о томе да га врати у затечено стање? Да ли потребна техника ради (видео-бим, лап-топ)? Ко ће водити рачуна о паузама и организацији освежења, ручка за учеснике, фотографисању?

Семинар се завршио: Остаје сређивање утисака, коментара, мишљења и оцена учесника, писање извештаја. Евалуација је увек извор нових сазнања која нам помажу да следећи пут будемо још успешнији.





РАДИОНИЦЕ



I РАДИОНИЦА: УПОЗНАВАЊЕ СА КОНЦЕПТОМ ПРАВА ДЕТЕТА

ЦИЉ: Упознавање учесника са програмом, начином рада и важности обуке запослених у образовном систему о правима детета.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- представљање програма, циљева, представљање и упознавање учесника;
- учесници исказују став према концепту права детета и Конвенцији о правима детета;
- упознавање са теоријским концептом Конвенције.

ТРАЈАЊЕ: 90 минута

МАТЕРИЈАЛ:

- на флип-чарту нацртана скала са подељцима од 1 до 10
- прилог 1: правила радионичарског начина рада
- стикери, маркер

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Добродошлица, најава програма и представљање тренера. Потом, представљање учесника семинара. Начин представљања зависи од тога да ли се учесници познају од раније или не, те у складу са тим, водитељ прилагођава начин представљања. Минимално је да учесници кажу своје име, улогу у школи, наведу да ли су чланови неког школског тима, као и да ли су до сада пролазили обуке са сличним садржајем.

Пример за представљање

Учесници се поделе у групе. Свака група добија следећи задатак:

- Навести колико је група стара. *(Водитељ усмерава учеснике да старост групе одреде тако што ће сабрати године старости сваког од чланова у групи).*
- Навести колико група има укупно година радног стажа. *(Водитељ усмерава учеснике да саберу године стажа сваког од чланова у групи).*
- Навести у чему је све група експерт. *(Водитељ усмерава учеснике да на нивоу групе разговарају и утврде у чему су све експерти, како на приватном, тако и на професионалном плану).*
- У односу на експертизу коју група има, дати име групи.

Следи представљање сваке од група.

Корак 2

Водитељ представља програм и његове циљеве. Истиче да обуком запослених у образовању желимо да повећамо њихова знања о правима детета како би: правовремено реаговали у ситуацијама кршења права детета; поштовали и унапређивали права детета у васпитно-образовном раду.

Кључне теме које се обрађују кроз активности интерактивних радионица су:

- Конвенција о правима детета (појам, садржај Конвенције; права која се остварују у образовном систему);
- права и потребе - развојне карактеристике и потребе деце које су преточене у права гарантована Конвенцијом о правима детета; чланове Конвенције;
- партиципација и партиципативна права у школи; где и како ученици могу партиципирати у школи;
- насиље и врсте насиља, превентивне и интервентне активности;
- дискриминација - од предрасуда, стереотипа до дискриминације и насиља;
- права и одговорности (деце, просветних радника, родитеља);
- сукоби права – примери праксе у свакодневном васпитно-образовном раду (сукоб потреба/ненасилно разрешење сукоба права);
- акционо планирање за остваривање права.

Потом водитељ представља **сатницу и радионичарска правила** (у прилогу 1). Представљајући радионичарска правила рада, водитељ скрене пажњу учесницима да је радећи са групом важно посветити пажњу правилима, питати групу да ли су јасна, да ли разумеју њихову сврху, дати им могућност да сами додају правило за које мисле да би олакшало рад.

Нагласити да је у раду са учесницима важно да и они учествују у креирању правила, да је важно да их донесу заједнички на нивоу групе, јер су на тај начин сви одговорни за њихово поштовање, а учесници неће сматрати да су им наметнута.

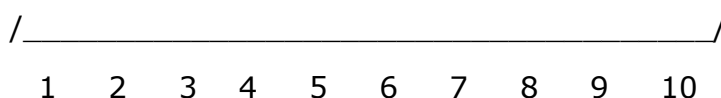
Корак 3

Учесници наводе очекивања од тренинга. Могу их износити усмено или на самолепљивим стикерима. Водитељ сумира одговоре учесника у вези са очекивањима.

Корак 4

Водитељ замоли учеснике да размисле о питању: *Колико сматрате да је важно информисати/образовати децу и наставнике о Конвенцији о правима? Учесници треба да изађу и да на флип-чарт папиру ставе знак „Х” на скали испод одговарајућег броја.*

Број 1 на скали значи: *није важна обука о правима детета и непотребно се велика пажња посвећује томе, док број 10 значи да се слажу са тврдњом: у данашње време од изузетног је значаја информисати се и унапређивати своја знања у области права детета.*



Водитељ сумира изјашњавања. Неколико учесника аргументује разлоге додељивања високих рангова, а онда коментаришу они који су дали најниже рангове. Даје се прилика и осталим учесницима да изнесу аргументе.

Напомена за водитеље: овом активношћу се даје прилика наставницима да већ на почетку изнесу своје ставове о Конвенцији о правима детета. Могуће је да ће у групи управо бити оних који имају негативне ставове и који ће у аргументацији навести да се само прича о правима а мало о обавезама, да деца довољно познају своја права и да их злоупотребљавају и сл., те ће адекватна повратна информација водитеља бити важна.

Корак 5

Повратна информација: водитељ истиче да непознавање Конвенције о правима детета доводи до тога да се правима детета сматра све што деца пожелеле. Да деца често, не познајући права, говоре да су им иста прекршена (а да то уопште нису права). Непознавање права од стране родитеља доводи до истих импликација. Да би се спречиле злоупотребе и погрешна тумачења права детета, важне су обуке запослених у образовању о правима детета; важно је информисати децу и родитеље о правима детета, начинима остваривања права, одговорностима у остваривању права. Тиме спречавамо да се под права детета сврстава и оно што права нису. Предупређујемо гнев, отпоре и негативне ставове одраслих попут: *„Права детета су новотарија и декаденција са Запада; права детета су покварила нашу децу; од када су стигла права и од када се деци говори да имају права, они су немогући; деци треба причати само о одговорностима, не о правима“* и сл.

Водитељ истакне да управо овај програм има за циљ да информисе наставнике и помогне им да што боље разумеју природу права детета, да пружи одговоре на многе недоумице. Потом, водитељ истиче **због чега је важно познавати/учити о правима детета:**

- **због тога што** једино они који разумеју и знају која права имају, односно који познају начине на које своја права могу да заштите, могу препознати да су им права угрожена или прекршена и активно се залагати за њихово остваривање;
- **због тога што** учећи децу о правима која им припадају и залажући се за остављавање сопствених права, деца развијају осећај одговорности и поштовања права других;
- **због тога што** поштовати права детета значи обезбедити подстицајно, безбедно и здраво окружење које подстиче остваривање дететових потенцијала како би оно дало допринос друштву и док је детете и када одрасте;
- **због тога што** учећи дете да има права, оно се учи да иста та права припадају и другима, као и да остваривањем сопствених права не сме да угрози друге у остваривању њихових права;
- **због тога што** ће дете учећи о својим правима имати могућност веће контроле над својим животом, а његов развој ће бити потпунији и богатији;
- **због тога што** дете познајући и разумевајући права која му припадају моментом рођења и која су му гарантована Конвенцијом о правима детета, сазрева у одговорну особу која ће знати да поштује и туђа права и да се бори за што доследније остваривање својих;
- **због тога што** уважавајући исказану потребу детета, одрасли дају могућност детету да на свој начин утиче на доношење одлуке;
- **због тога што** смисао права детета није замена ауторитета или анархија, већ стварање предуслова за остваривање људских права сваког

појединца без обзира на узраст.

- **Због тога што** бављење кршењем појединих или свих права детета као претпоставку мора имати познавање целокупне области права детета, односно разумејући дух Конвенције о правима детета, мора се обезбедити да кораци који се предузимају у циљу заштите не представљају исамау кршење права детета.

Корак 6

Водитељ прочита следећи текст:

"Не видим никакву будућност за наше друштво ако оно зависи од ове данашње лакомислене омладине. Очигледно је колико је омладина неизрециво немарна. Када сам ја био дечак, били смо васпитани да будемо уљудни и поштујемо одрасле, али данашња омладина мисли да је најпааметнија и не поштује никаква правила".

Хесиод 8. век п.н.е.

Пре него што наведе ко је и када када ово изјавио, пита учеснике да кажу шта мисле када је ово речено. Ко је могао ово рећи? Учесници наводе, а потом им водитељ открива аутора и време настанка. Суштина приче јесте универзалност односа и јаз на релацији одрасли – млади, те да одређени проблеми за које мислимо да су везани за актуелно време то и нису.

Корак 7

Водитељ излаже теоријску причу о Конвенцији о правима детета; било би пожељно да она буде уз Power Point презентацију (историјат, процес настанка, структура, садржај, обавезе држава, надзор и заштита). За припрему презентације водитељ консултује теоријски део приручника.

Дати прилику учесницима да након теоријске приче прокоментаришу, изнесу утиске.

Прилог 1: Правила радионичарског начина рада

1. Сви учесници радионице седе у кругу. Из ове позиције произилази да су сви учесници равноправни, укључујући и водитеља. Овакав размештај седења симболизује заједништво и дискрецију.

Напомена за водитеља: уколико не постоји могућност формирања круга од столица, водитељ ће претходно разместити столице и столове за групни рад, водећи рачуна да ниједан учесник другом учеснику није окренут леђима.

2. Сви имају једнаку шансу да кажу своје мишљење. Најчешће се водитељ обраћа свима понаособ, односно сви о истој теми говоре један за другим оним редом како седе у кругу, или на неки други начин. Свако има право да се његово мишљење чује.
3. Нису пожељни паралелни разговори и упадање у реч. Свако свакога слуша.
4. У радионици сви учествују, нема посматрача, али свако има право да задржи своје мишљење за себе, да га не изнесе у групи, тако што ће када на њега дође ред, рећи: "Даље".
5. Поштује се договорено време, нема ни кашњења ни ранијих одлазака.
6. Уважава се различитост у мишљењу.
7. Потребе сваког учесника које не угрожавају активност целе групе се уважавају.

II РАДИОНИЦА: ПРАВА И ПОТРЕБЕ

ЦИЉ: Увести учеснике у појам права, помоћи им да разликују потребе од жеља као начина њиховог задовољења.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- уочавање разлике између потреба и жеља и стицање увида у то да су људска права заснована на потребама;
- стицање знања о томе да су права оно што је нужно да свако дете има, како би се складно психофизички развијало;
- развијање осетљивости за потребе и жеље других.

ТРАЈАЊЕ: 60 минута

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1: комплет картица „Потребе и жеље“ (исечене унапред) за сваку групу
- прилог 2: смернице за водитеља
- папир, лепак

ТОК РАДИОНИЦЕ

(Преузето и модификовано из: С. Фонтејн, *То је право*, 1995)

Корак 1

Подела учесника у групе. Водитељ исприча причу: „У ваше место дошла је нова управа која жели да деци обезбеди испуњење многих потреба и жеља. На картицама које сте добили представљене су ставке које је нова управа сачинила и за које се обавезала да ће испунити. Они, међутим, желе да и професионалци који раде са децом, односно ви, додате оне ствари за које мислите да овој листи недостају. Прво ћете на нивоу групе проучити картице и видети шта је то што управа обезбеђује, а потом ћете на 4 празне картице уписати шта ви додајете, како би положај деце у вашем граду био још бољи.

Напомена за водитеља: уколико желите да скратите радионицу, може се избећи корак да учесници додају 4 ставке, већ се може започети елиминација од 20 картица, тј. корака 4.

Корак 2

Свака група добија комплет картица “Потребе и жеље” (прилог 1), раде у групама.

Корак 3

Замолити учеснике да прочитају 4 ставке које су додали на листу. Свака група их ишчитава без додатних коментара и образложења.

Корак 4

Водитељ сада објављује да је нова управа, нажалост, установила да није у стању да обезбеди свих 24, већ само 16 ставки које се налазе на картицама.

Светска економска криза није прошла тако брзо како су мислили, тако да се управа извињава професионалцима и моли их да одлуче којих 8 ствари ће елиминисати. Те картице треба да издвоје у један низ.

Групе поново ишчитавају 8 елиминисаних картица (без даље дискусије међу групама или коментара).

Корак 5

Водитељ саопштава да светска економска криза не јењава, напротив, прилив у локални буџет је никад мањи и недовољан је. Неопходно је даље смањивање онога што нова управа може да обезбеди деци и младима. Тражи од професионалаца да елиминишу нових 8 ставки, за које мисле да нису у тој мери неопходна деци. Остављају 8 најважнијих.

Корак 6

Представници група на великом папиру који стоји на табли/флип-чарту (водителј је поделио папир на онолико делова колико има група) лепе картице за које су се определили да остају.

Следи излагање група, тако што прво прочитају шта су избацили у другом кругу елиминације, а затим и оне картице које су оставили.

Корак 7

Дискусија:

- Које ставке (картице) сте лакше елиминисали? Зашто?
- Који круг елиминације је био тежи? Зашто?
- Да ли је било неслагања у групи? Око чега? Зашто?
- Како бисте назвали ствари које сте лакше одбацили? А како оне које сте теже одбацили?
- Каква је разлика између потреба и жеља? Које картице представљају потребе, а које жеље?
- Да ли се жеље и потребе разликују код разних људи? Да ли се разликују код деце и код одраслих? Зашто?

Корак 8

Коментар и повратна информација водитеља. Објашњава да се права заснивају на потребама и да се она могу дефинисати као оно што је праведно и исправно да свако дете има или да може да ради. Наглашава да деца често мешају **потребе** и **начине задовољења потребе**, односно жеље. Нпр. складан психофизички развој детета се може остварити: вежбањем/тренирањем у савременом рекреационом центру, или пливањем у базену, или активностима на игралишту... али, исто тако, ова потреба се може задовољити и играњем бадминтона на ливади или шетњом у шуми, без коришћења скупоцених реквизита.

У прилогу 2 се налазе смернице водитељу за повратну информацију и дискусију.

Прилог 1: Картице потреба и жеља

ЗДРАВА ХРАНА	ЧИСТА ВОДА	ОДМОР/ИГРА
БИЦИКЛ	ПОШТОВАЊЕ/ УВАЖАВАЊЕ (мишљења...)	ЗДРАВСТВЕНА НЕГА
СОПСТВЕНИ КРЕВЕТ	СЛАТКИШИ	ЗАШТИТА/ СИГУРНОСТ
ОБРАЗОВАЊЕ	СОПСТВЕНИ ЏЕПАРАЦ	ЛЕТОВАЊЕ
ПРИСТОЈАН КРОВ НАД ГЛАВОМ	ПОВЕРЕЊЕ/ РАЗУМЕВАЊЕ	ВРХУНСКИ КОМПЈУТЕР
ОДЕЋА ПО ПОСЛЕДЊОЈ МОДИ	ЧИСТ ВАЗДУХ	НЕУГРОЖЕНОСТ/ СЛОБОДА
САВРЕМЕНИ МОДЕЛ МОБИЛНОГ ТЕЛЕФОНА	ИГРАЛИШТА И РЕКРЕАЦИОНИ ЦЕНТРИ	

Прилог 2: Смернице водитељу за повратну информацију и сумирање

Да бисмо разумели које су основне људске потребе, битно је разликовати потребе од начина њиховог задовољења, које зовемо жељама. За разлику од жеља, потребе представљају оне ствари чије је задовољење неопходно да би појединци могли да живе и да се развијају. Често нам се деси да жељу помешамо са потребом. Није увек лако раздвојити потребу од начина њеног задовољења, поготово уколико нам је нешто веома значајно. На пример, мислимо да имамо потребу да одемо на вечерашњу журку, док заправо имамо потребу да припадамо друштву вршњака, а присуство на журки је један од начина да то постигнемо или, ако нам је новац веома важан у животу, он није наша потреба, већ начин да задовољимо различите потребе: потребу за сигурношћу, уважавањем, самопоштовањем, уживањем... Увек смо свесни својих жеља, али често нисмо свесни потреба које нам оне задовољавају (жеље су у том смислу „површније“, а до потребе у њеној основи долазимо одговарајући на питање: „Због чега нам је то важно?“).

Базичне потребе су исте за сва људска бића. Оно што се разликује је тренутна хијерархија потреба. У адолесцентним годинама, обично су најбитније потребе за прихваћеношћу (пре свега од стране вршњака) и припадношћу, док је, рецимо, потреба за заштитом и сигурношћу мање важна. С друге стране, код старијих људи, потреба за сигурношћу (пре свега егзистенцијалном) често је при врху хијерархије. Хијерархија потреба се мења и на индивидуалном нивоу, у зависности од разних околности (нпр. иако су млади на узрасту када им је прихваћеност од стране вршњака јако важна, уколико дође до развода родитеља или губитка посла једног од њих, потреба за сигурношћу ће доћи на прво место). Свака потреба се може задовољити на више различитих начина. Међу људима се разликују и начини на које задовољавају исту потребу, тако, на пример, и читање књиге, и бављење спортом, и слушање музике, и излазак са пријатељима, могу бити начини да се задовоље потребе за опуштањем и уживањем. Људи желе различите ствари и по томе се међусобно разликују. Ове различитости је важно да имамо на уму, да бисмо лакше разумели друге.

Остварење жеља је корисно за развој и доприноси задовољству сваког човека. Међутим, како је речено да различити људи на различите начине задовољавају своје потребе, неки људи своје потребе могу остварити на начин који може бити штетан како за појединца, тако и за његову околину. Тако, на пример, да би задовољили своју потребу за прихватањем од стране друштва, млади, поред тога што могу да је задовоље на пример, одласком на журку, некада је задовољавају и на тај начин што конзумирају алкохолна пића или цигарете, возе кола великом брзином и сл. Из овога се види да жеље, односно начини на које задовољавамо наше потребе, могу бити и позитивне и негативне; управо из тог разлога се права заснивају на потребама, а не на жељама. Тако, ниједно дете нема право на школовање на Кембриџу, јер је то један од могућих начина задовољења потребе за сазнањем и развојем, али има право на образовање.

Људска права заснивају се на основним људским потребама. Права детета спадају у групу људских права. Више о овоме видети у теоријском делу „Природа људских права и права детета“. Документ који садржи каталог права детета је Конвенција о правима детета. Тим правима се деци гарантује задовољење основних потреба. Тако, на пример, деца имају потребу за приватношћу, која је гарантована правом на заштиту приватности, итд.

III РАДИОНИЦА: УПОЗНАВАЊЕ СА ПРАВИМА ГАРАНТОВАНИМ КОНВЕНЦИЈОМ О ПРАВИМА ДЕТЕТА

ЦИЉ: Упознавање учесника са садржајем Конвенције о правима детета, односно с правима која су посебним одредбама заштићена овим међународним уговором, као и са оним члановима Конвенције који се остварују у образовању.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- упознавање са члановима Конвенције о правима детета;
- уочавање оних права која се остварују у образовању;
- процена наставника: права која се у највећој мери поштују и права која се крше у образовању.

ТРАЈАЊЕ: 90 минута

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1: чланови Конвенције о правима детета за сваког учесника
- празни папири величине 10x10 цм
- лепак, маркери, флип чарт-папири
- прилог 2 за водитеља: изводи из Општег коментара 1 - Циљеви образовања
- прилог 3: изводи из иницијалног истраживања Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему (Ужички центар за права детета, 2013)
- закључна запажања Комитета за права детета (у вези са за образовањем) из 2008. године – у теоријском делу приручника

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Учеснике поделити у групе. Сваки учесник добија картице права детета, прилог 1. Задатак је да свако за себе прочита чланове Конвенције и да пронађе што више чланова за које сматра да су релевантни за школу, односно она права која се остварују или крше у школи/образовном систему.

Корак 2

Следећи задатак раде на нивоу групе. Треба да од права која су индивидуално издвојили у претходном кораку:

- а) издвоје 4 права за која мисле да се највише поштују у школи (на празним папирима величине 10x10 цм написати крупним словима назив сваког права);
- б) издвоје 4 права за која мисле да се најмање поштују у школи (на празним папирима написати крупним словима свако право појединачно).

Док групе раде, водитељ подели флип-чарт папир на 2 колоне и онолико редова колико има група. Свакој групи припада један ред и у првој колони

лепи 4 права која су издвојили да се највише поштују у школи, а у другој колони лепе 4 права за која мисле да се најмање поштују у школи. Тако се стиче добар преглед и увиди у рад свих група, што је битно за предстојећу дискусију.

Корак 3

Излагање група - представник групе изађе, прочита чланове које су издвојили да се највише крше односно највише поштују у школи. Образложи одлуке групе, дилеме које су имали, евентуалне несугласице. И остали чланови групе могу дати коментар, додатно појашњење. Важно је нагласити да се евентуална питања за групу прибележе, јер ће касније дискутовати.

Корак 4

Водитељ сумира одговоре. Уколико се исто право/а у различитим групама нађе са обе стране (да се поштује и да се не поштује), водитељ то констатује и замоли учеснике да појасне, односно да аргументују зашто тако мисле. Нпр. недискриминација, циљеви образовања, изражавање мишљења често се налазе у обе колоне, и највише поштованих и најчешће кршених права у школи.

Могућа питања за дискусију:

- Да ли сте имали проблема да одредите права која се могу остваривати/кршити у школи?
- Да ли сте имали дилема око појединих права? Којих?
- Зашто су поједина права од стране неких група одређена да се највише поштују у школи, а од стране других учесника обратно? Аргументовати. Навести примере.
- Да ли има права за која се све групе слажу да се крше/поштују у школи? Образложите.
- Прочитајте још једном члан 29. Конвенције о правима детета, циљеве образовања. Како сте разумели овај члан? Шта он све подразумева? Шта је све потребно испоштовати да бисмо рекли да је овај члан Конвенције остварен?

Напомена за водитеља: да би водио дискусију у односу на члан 29. Конвенције, важно је да буде упознат са документом Општи коментар 1 - циљеви образовања (изводи се налазе у прилогу 2). Уједно, овај документ водитељу даје знања и тумачења која га оснажују за реализацију наредних радионица.

Корак 5

Излагање водитеља о остварености права у школи из угла деце, како деца виде оствареност својих права у школи, односно која права се, по њиховом мишљењу, највише поштују и крше у школи (прилог 3).

Упоредити одговоре деце и одговоре професора. Продискутовати о томе да ли их је нешто изненадило у одговорима деце и наставника.

Корак 6

Водитељ даје осврт на *Закључна запажања Комитета за права детета* у вези са образовањем, која се налазе у теоријском делу приручника. Предлог је да

препоруке буду на презентацији.

Корак 7

Принципи Конвенције

Водитељ замоли учеснике да се поново врате на све чланове Конвенције и да размисле која би по њиховом мишљењу права представљала предуслове за остваривање свих других права детета. Може навести пример:

- Да ли дете које је укључено у живот или рад на улици или чији је живот угрожен може у потпуности да оствари право на образовање?
- Да ли дете које је у инвалидским колицима може у потпуности да оствари своје право на образовање, уколико школа нема обезбеђен приступ и/или тоалет деци у инвалидским колицима?

Водитељ напомиње да су права недељива и међусобно повезана.

Такође, истиче да не постоји хијерархија права, да су сва права подједнако значајна, али да се четири права ипак издвајају зато што се без њиховог поштовања ниједно друго право не може у потпуности остварити.

Ова права се због тога називају принципи. Наглашава да је реч о следећим правима:

- право на живот, опстанак и развој (члан 6),
- право на недискриминацију (члан 2),
- најбољи интерес детета (члан 3),
- право на партиципацију (члан 12).

Напомена за наставника: више информација о принципима видети у теоријском делу приручника.

Прилог 1: КАРТИЦЕ ПРАВА

Члан 1. ДЕФИНИЦИЈА ДЕТЕТА Дететом се сматра особа испод 18 година, уколико се законом дате земље пунолетство не стиче раније.	Члан 2. НЕДИСКРИМИНАЦИЈА Сва права примењују се на сву децу без дискриминације. Државе имају обавезу да штите децу од свих облика дискриминације и да предузимају позитивне акције у циљу промоције њихових права.
Члан 3. НАЈБОЉИ ИНТЕРЕС ДЕТЕТА Сви поступци који се тичу детета предузимаће се у складу с његовим/ њеним најбољим интересима. Државе ће обезбедити одговарајућу бригу о детету у случају када родитељи или старатељи то не чине.	Члан 4. ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА Државе морају да учине све што је у њиховој моћи да би се права предвиђена Конвенцијом остварила.
Члан 5. ПРАВА И ОБАВЕЗЕ РОДИТЕЉА У ОДНОСУ НА РАЗВОЈНЕ МОГУЋНОСТИ ДЕТЕТА Државе морају поштовати права и одговорност родитеља, односно проширене породице, да усмеравају и саветују дете у вези са његовим правима, сходно његовим развојним могућностима.	Члан 6. ОПСТАНАК И РАЗВОЈ Свако дете има неотуђиво право на живот, а држава има обавезу да обезбеди његов опстанак и развој.
Члан 7. ИМЕ И ДРЖАВЉАНСТВО Дете има право на име од рођења. Дете има право на стицање држављанства и, уколико је могуће, право да зна своје родитеље и да буде чувано од стране њих.	Члан 8. ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА Држава има обавезу да штити и уколико је потребно, обезбеди поновно успостављање свих битних аспеката дететовог идентитета. То укључује име, држављанство и породичне везе.
Члан 9. ОДВАЈАЊЕ ОД РОДИТЕЉА Дете има право да живи са својим родитељима, осим у случају када се у одговарајућем поступку оцени да је одвајање у најбољем интересу детета. Дете има право да одржава контакт са оба родитеља уколико је одвојено од једног или обоје њих.	Члан 10. СПАЈАЊЕ ПОРОДИЦЕ Деца и родитељи имају право да напусте било коју земљу и да уђу у своју земљу у циљу спајања породице или одржавања односа између деце и родитеља.
Члан 11. НЕЗАКОНИТО ПРЕБАЦИВАЊЕ И НЕВРАЋАЊЕ ДЕЦЕ Држава има обавезу да предупреди киднаповање и задржавање деце у иностранству, било да то ради родитељ или неко други и да у тим случајевима предузима одговарајуће мере.	Члан 12. ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА Дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се оно узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу.

Члан 13. СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА Дете има право да слободно изражава своје погледе, да тражи, прима и саопштава информације и идеје свих врста и на разне начине, без обзира на границе.	Члан 14. СЛОБОДА МИСЛИ, САВЕСТИ И ВЕРОИСПОВЕСТИ Држава ће поштовати право детета на слободу мисли, савести и вероисповести и право и обавезу родитеља да их у томе усмеравају.
Члан 15. СЛОБОДА УДРУЖИВАЊА Деца имају право на слободу удруживања и слободу мирног окупљања.	Члан 16. ЗАШТИТА ПРИВАТНОСТИ Деца имају право на заштиту од мешања у њихову приватност, породицу, дом и личну преписку и право на заштиту своје части и угледа.
Члан 17. ПРИСТУП ОДГОВАРАЈУЋИМ ИНФОРМАЦИЈАМА Држава ће обезбедити деци да имају приступ информацијама и материјалима из различитих извора. Држава ће подстицати средства јавног информисања да шире информације од друштвене и културне користи за дете и предузимати мере да децу заштити од штетних информација и материјала.	Члан 18. ОДГОВОРНОСТ РОДИТЕЉА Оба родитеља имају заједничку одговорност за подизање детета. Држава ће пружити помоћ родитељима у остваривању одговорности за подизање деце и обезбедити развој установа, капацитета и служби за заштиту и бригу о њима.
Члан 19. ЗАШТИТА ОД ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА Држава ће заштитити дете од свих облика малтретирања док је под бригом родитеља или других особа које се о њему старају и успоставиће одговарајуће програме превенције и помоћи жртвама злостављања.	Члан 20. ЗАШТИТА ДЕЦЕ БЕЗ РОДИТЕЉА Држава је обавезна да обезбеди посебну заштиту деци лишеној родитељског старања и да осигура смештај такве деце у одговарајуће алтернативне породице или установе. У збрињавању деце лишене родитељског старања дужна пажња ће бити посвећена дететовом културном пореклу.
Члан 21. УСВОЈЕЊЕ У земљама које признају и допуштају усвојење, оно ће бити изведено у складу са најбољим интересом детета, и то само уз сагласност надлежних власти и уз мере заштите детета.	Члан 22. ДЕЦА ИЗБЕГЛИЦЕ Дете избеглица или дете које тражи избеглички статус има право на посебну заштиту. Држава има обавезу да сарађује са одговарајућим организацијама које пружају такву заштиту и помоћ.

Члан 23. ДЕЦА СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ Дете са физичким или менталним сметњама у развоју има право на посебну негу, образовање и оспособљавање за рад, које ће му обезбедити потпун и достојан живот и постизање за њега највишег степена самосталности и социјалне интеграције.	Члан 24. ЗДРАВЉЕ И ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА Дете има право на највиши могући стандард здравља и здравствене заштите. Државе ће посветити посебну пажњу примарној здравственој заштити и превенцији, здравственом просвећивању и смањењу смртности одојчади и деце. У том смислу, држава ће се укључити у међународну сарадњу и тежити да ниједно дете не буде лишено могућности ефикасне здравствене заштите.
Члан 25. ПЕРИОДИЧНА ПРОВЕРА ПОСТУПКА Дете које је држава збринула ради старања, заштите или лечења, има право на периодичну проверу поступка и услова.	Члан 26. СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА Дете има право на социјалну заштиту, укључујући социјално осигурање.
Члан 27. ЖИВОТНИ СТАНДАРД Свако дете има право на животни стандард који одговара његовом физичком, менталном, духовном, моралном и социјалном развоју. Родитељи имају примарну одговорност да детету обезбеде адекватан животни стандард. Обавеза државе је да помогне и осигура да родитељи ту своју одговорност испуњавају. Ова обавеза државе може укључивати материјалну помоћ родитељима и деци.	Члан 28. ОБРАЗОВАЊЕ Дете има право на образовање. Држава је обавезна да осигура бесплатно и обавезно основно образовање, подстиче различите облике средњег образовања доступне свима и омогући приступ вишем образовању у складу са способностима детета. Школска дисциплина ће се спроводити у складу са правима детета и уз поштовање његовог достојанства. Државе ће се укључити у међународну сарадњу у циљу остваривања овог права.
Члан 29. ЦИЉЕВИ ОБРАЗОВАЊА Образовање ће имати за циљ развој дететове личности, талената и менталних и физичких способности до њихових крајњих граница. Образовање ће припремати дете за активан живот у слободном друштву и неговати код њега поштовање према родитељима, његовом културном пореклу, језику и вредностима, као и поштовање према културном пореклу и вредностима других.	Члан 30. ДЕТЕ ПРИПАДНИК МАЊИНЕ Деца припадници етничких мањина и домородачког становништва имају право да уживају сопствену културу, да исповедају своју веру и користе свој језик.

Члан 31. СЛОБОДНО ВРЕМЕ, РЕКРЕАЦИЈА И КУЛТУРНЕ АКТИВНОСТИ Дете има право на одмор, игру, слободно време и учешће у културним и уметничким активностима	Члан 32. ДЕЧЈИ РАД Дете има право на заштиту од рада који угрожава његово здравље, образовање или развој. Држава ће прописати минималну старост за запошљавање и регулисати услове рада.
Члан 33. ЗЛОУПОТРЕБА ШТЕТНИХ СУПСТАНЦИ Деца имају право на заштиту од употребе наркотика и психотропних супстанци. Државе имају обавезу да спрече употребу деце у производњи и промету штетних супстанци.	Члан 34. СЕКСУАЛНО ИСКОРИШЋАВАЊЕ Држава ће заштитити децу од сексуалног искоришћавања и злостављања, укључујући проституцију и порнографију.
Члан 35. ОТМИЦА И ТРГОВИНА ДЕЦОМ Држава је обавезна да предузме све одговарајуће мере да спречи отмицу, продају и трговину децом.	Члан 36. ДРУГИ ОБЛИЦИ ИСКОРИШЋАВАЊА Дете има право на заштиту од било ког вида искоришћавања штетног по његову добробит, поред оних наведених у члановима 32, 33. и 34.
Члан 37. МУЧЕЊЕ И ЛИШЕЊЕ СЛОБОДЕ Ниједно дете не сме бити подвргнуто мучењу, окрутном поступку или кажњавању нити незаконитом хапшењу и лишавању слободе. Ни смртна казна ни доживотни затвор без могућности ослобођења неће бити досуђени за прекршаје које учине особе испод 18 година старости. Свако дете лишено слободе одваја се од одраслих, сем ако се не сматра да је то у најбољем интересу детета; има право на правну и другу помоћ и право да одржава контакт са својом породицом.	Члан 38. ОРУЖАНИ СУКОБИ Државе уговорнице предузимају све практично изводљиве мере како деца испод 18 година не би непосредно учествовала у оружаним сукобима. Деца испод 18 година не могу бити регрутована у оружане снаге. Државе ће такође осигурати заштиту и бригу о деци погођеној оружаним сукобима, како је то предвиђено међународним правом.
Члан 39. ОПОРАВАК Држава има обавезу да обезбеди одговарајући физички и психички опоравак и социјалну реинтеграцију деце која су жртве оружаних сукоба, мучења, занемаривања, искоришћавања и злостављања.	Члан 40. МАЛОЛЕТНИЧКО ПРАВОСУЂЕ Дете које је у сукобу са законом има право на поступак којим се подстиче његово достојанство и осећање личне вредности, који води рачуна о његовом узрасту и који води његовој социјалној реинтеграцији. Дете има право на правну и другу помоћ у циљу своје одбране. Судски поступак и смештај у казнене институције биће избегнути кад год је то могуће.

Прилог 2: ИЗВОДИ ИЗ ОПШТЕГ КОМЕНТАРА БР. 1: ЦИЉЕВИ ОБРАЗОВАЊА, CRC/GC/2001/1, 17.април 2001.

(Комитет за права детета усвојио је 13 Општих коментара којима се тумаче одређене одредбе Конвенције и који представљају упутство државама, стручњацима, родитељима и деци за боље разумевање, операционализацију и стварање услова неопходних за пуно остваривање права детета.)

1. Стране уговорнице су сагласне да образовање детета треба да буде усмерено на:

(а) развој дететове личности и развој обдарености и менталних и физичких способности до крајњих граница;

(б) развој поштовања људских права и основних слобода, као и принципа садржаних у Повељи Уједињених нација;

(ц) развој поштовања дететових родитеља, културног идентитета, језика и вредности, националних вредности земље у којој дете живи, земље из које потиче и цивилизација које су другачије од његове/њене сопствене;

(д) припрему детета за одговоран живот у слободном друштву, у духу разумевања, мира, толеранције, једнакости полова и пријатељства међу свим народима, етничким, националним и верским групама и са лицима аутохтоног порекла;

(е) развој поштовања природне околине.

Члан 29. став 1, такође инсистира на потреби да образовање буде усмерено на дете, прилагођено детету и да омогућава његово или њено оснаживање, те наглашава потребу да се образовни процеси заснивају на самим принципима који су овим чланом проглашени. **Образовање на које свако дете има право јесте оно које је осмишљено тако да развије код детета животне вештине, да ојача дететову способност да ужива читав низ људских права и да утиче на стварање културе прожете одговарајућим вредностима људских права.** Циљ је да се дете оспособи развијањем вештина, способности учења и других способности, људског достојанства, самопоштовања и самопоуздања. **Образовање у овом смислу иде много даље од формалног школовања** и обухвата широк спектар животних искустава и процеса учења који деци омогућавају да индивидуално и колективно развијају своје личности, таленте и способности, и да живе испуњен и задовољавајући живот у друштву.

• **Право детета на образовање није само питање доступности (члан 28) него и садржаја.** Образовање чији су садржаји чврсто укорењени у вредностима члана 29. став 1 је за свако дете незаменљиво оруђе у његовим/њеним напорима да у свом животу постигне уравнотежен, људским правима прилагођен одговор на изазове који прате период темељите промене покренуте глобализацијом, новим технологијама и пратећим појавама...

• ... државе чланице су сагласне да образовање треба да буде усмерено на широк низ вредности.

• Природа одредаба Конвенције је таква да су оне нужно међусобно повезане. Она се ослања на низ других одредби, појачава их, обједињује и

допуњује, и не може се правилно разумети изоловано од њих. Поред општих принципа Конвенције – недискриминација (члан 2), најбољи интерес детета (члан 3), право на живот, опстанак и развој (члан 6) и право на изражавање мишљења и да се та мишљења узму у обзир (члан 12) – многе друге одредбе се могу поменути, као што су оне које се односе на **права и обавезе родитеља** (чланови 5. и 18), **слободу изражавања** (члан 13), **слободу мишљења** (члан 14), **право на информације** (члан 17), **права деце са инвалидитетом** (члан 23), **право на образовање о здрављу** (члан 24), **право на образовање** (члан 28) и **језичка и културна права деце која припадају мањинским групама** (члан 30).

- Тако, напори да се унапреди уживање других права не смеју да буду осујећени, и треба да се подстичу помоћу вредности утканих у образовни процес. То се односи не само на садржај наставног плана и програма (курикулума), већ и на образовне процесе, педагошке методе и окружење у којем се образовање одвија, било да је то кућа, школа или неко друго место. **Деца не губе своја људска права тиме што су прошла кроз школску капију.** Тако, на пример, **образовање мора да се пружи на начин којим се поштује урођено достојанство детета и омогућава детету да слободно изрази своје мишљење** Такође, образовање се мора обезбедити на начин којим се **поштују строга ограничења дисциплине и унапређује ненасиље у школи.** Комитет је више пута јасно истакао у својим завршним запажањима да **коришћење телесног кажњавања представља непоштовање урођеног достојанства** детета и строгих ограничења школске дисциплине. Поштовање вредности признатих чланом 29. став 1 јасно захтева да **школе буду прилагођене детету у пуном смислу речи, и да оне у сваком погледу буду у складу са достојанством детета.** Учешће деце у школском животу, стварање школских заједница и савета ученика, вршњачког образовања и вршњачког саветовања и укључивање деце у школске дисциплинске поступке треба да се унапређује као део процеса учења и стицања искуства у остваривању права.

- **Образовање у чијем средишту је дете: да је кључни циљ образовања развијање дететове индивидуалне личности, талената и способности, у светлу чињенице да свако дете има јединствене карактеристике, интересовања, способности и потребе у учењу.** Стога, **наставни план мора да буде у директној вези са дететовим друштвеним, културним, економским и контекстом окружења, као и са његовим/њеним садашњим и будућим потребама, као и да потпуно узме у обзир дететове способности које се развијају.** **Наставне методе треба да се прилагоде различитим потребама различите деце.** **Образовање такође треба да тежи томе да обезбеди да свако дете савлада основне животне вештине и да ниједно дете не изађе из школе а да није опремљено за суочавање са изазовима са којима се може очекивати да ће се суочити у животу.** **Основне вештине укључују не само писменост и рачунање, него и животне вештине, као што су: способност да се доносе уравнотежене одлуке; да се сукоби решавају на ненасиљан начин; и да се развије здрав начин живота, добри односи у друштву и одговорност, критичко размишљање, креативни таленти, и друге способности које пружају деци средства која су им потребна да би следила своје животне изборе.**

- **Дискриминација** по било ком основу наведеном у члану 2. Конвенције, било да је отворена или скривена, вређа људско достојанство детета и у стању је да подрије или чак уништи способност детета да има користи од могућности

које му пружа образовање. Мада је ускраћивање приступа могућностима образовања детету првенствено питање које се односи на члан 28. Конвенције, има много начина на које непоступање у складу са принципима из члана 29. став 1 може имати сличан ефекат. Да узмемо екстреман пример, дискриминација полова се може појачати праксама као што је наставни план и програм који није у складу са принципима родне равноправности, решењима која ограничавају користи које девојчице могу да стекну од понуђених образовних могућности, и небезбедним или непријатељским окружењем које одвраћа девојчице од учешћа. **Дискриминација деце са инвалидитетом такође прожима многе формалне образовне системе и многе неформалне образовне средине, укључујући породицу.** Деца заражена вирусом ХИВ-а су такође снажно изложена дискриминацији у оба окружења.

- ...образовању треба дати један од највећих приоритета у свим кампањама против зла расизма и сродних појава. Нагласак такође треба ставити на значај подучавања о томе како је расизам спровођен у прошлости, и посебно о томе како се манифестује или се манифестовао у одређеним заједницама. Расистичко понашање није одлика само „других“. Стога је важно усредсредити се на дететову сопствену заједницу приликом наставе о људским и дечјим правима и принципу недискриминације. Таква **настава може делотворно да допринесе спречавању и елиминацији расизма, етничке дискриминације, ксенофобије и сродне нетолеранције.**

- Четврто, члан 29. став 1 инсистира на целовитом приступу образовању који обезбеђује да расположиве образовне могућности одражавају одговарајућу равнотежу између унапређивања физичких, психичких, духовних и емотивних аспеката образовања, интелектуалне, друштвене и практичне димензије, и аспеката детињства и целокупног живота. Општи циљ образовања је да се максимизира дететова способност и могућност да у пуној мери и одговорно учествује у слободном друштву. **Треба нагласити да врста наставе која је усмерена првенствено на нагомилавање знања, која подстиче конкуренцију и води до прекомерног оптерећивања деце, може озбиљно да спута хармоничан развој детета до пуног потенцијала његових/њених способности и обдарености.**

- Образовање да буде осмишљено и пружено на такав начин да развија и **јача низ конкретних етичких вредности утврђених Конвенцијом, укључујући образовање за мир, толеранцију и поштовање природне средине,** на обједињен и свеобухватан начин. То може да захтева мултидисциплинарни приступ.

- Способност детета да у пуној мери и одговорно **учествује у слободном друштву** може бити нарушена или подривена не само директним ускраћивањем приступа образовању, него и неподстицањем разумевања вредности признатих овим чланом.

- Члан 29. став 1 такође може да се сматра каменом темељцем за разне програме образовања о људским правима. Образовање о људским правима треба да пружи информације о садржају споразума о људским правима; али, деца такође треба да уче о људским правима тако што ће гледати како се стандарди људских права примењују у пракси, било код куће, у школи или унутар заједнице. Образовање о људским правима треба да буде свеобухватан, доживотни процес, и да почне одражавањем вредности људских права у свакодневном животу и искуствима деце.

- Делотворно спровођење члана 29. став 1 захтева **суштинску измену наставних планова и програма тако да укључе разне циљеве образовања, и систематску ревизију уџбеника и других наставних материјала и технологија, као и школских стратегија.** Такође је важно да наставни методи који се користе у школама одражавају дух и образовну филозофију Конвенције о правима детета и циљеве образовања утврђене у члану 29. став 1.
- **...Школа која дозвољава појаву силецијског или другог насилног и искључујућег понашања, није она која испуњава захтеве из члана 29. став 1.** Израз "образовање о људским правима" се пречесто користи на начин који претерано поједностављује његове конотације. **Поред формалног образовања о људским правима, неопходно је развијати вредности и стратегије које воде до поштовања људских права, не само у школама и универзитетима, него и у широј заједници.**
- Свако дете има право да добије квалитетно образовање, што заузврат захтева **усредсређивање на квалитет окружења за учење, наставних средстава и материјала, самог учења и исхода учења.** Комитет наглашава улогу надзора на националном нивоу, који тежи да обезбеди да деца, родитељи и наставници могу да учествују у одлукама у вези са образовањем.

Прилог 3: Изводи из истраживања

Ужички центар за права детета (2013): *Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему, Ужице*

Шта кажу ДЕЦА?

Права која се највише поштују у школи:	Права која се најмање поштују у школи:
1. Заштита од трговине децом	1. Уважавање мишљења
2. Слобода вероисповести	2. Заштита од насиља
3. Национална култура и језик	3. Недискриминација
4. Квалитетно школовање	4. Слобода изражавања

Шта кажу НАСТАВНИЦИ?

Права која се највише поштују у школи:	Права која се најмање поштују у школи:
1. Право на образовање	1. Сва права се поштују (33%)
2. Право на слободу изражавања	2. Право на заштиту од дискриминације
3. Право на заштиту од дискриминације	3. Слободно изражавање мишљења
4. Право на игру, одмор, рекреацију	4. Право на учешће у одлучивању
5. Право на заштиту од насиља, злостављања, занемаривања	5. Право на информисање
6. Право на поштовање личности	6. Право на игру, одмор, слободне активности
7. Право на живот, опстанак и развој	7. Право на заштиту од насиља, злостављања, занемаривања
8. Право на квалитетно образовање	8. Право на квалитетно образовање

IV РАДИОНИЦА: ПРАВО НА ПАРТИЦИПАЦИЈУ

ЦИЉ: Да омогући учесницима разумевање појма и садржаја члана 12. Конвенције о правима детета, као и начинима за његово остваривање. Упознавање учесника са појмом, нивоима и значајем партиципације. Продубљеније разумевање садржаја члана 12. Конвенције.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- представљање учесницима начина на који је партиципација заступљена у Конвенцији о правима детета;
- упознавање са лествицом партиципације;
- упознавање са разликом између праве и квазипартиципације;
- уочавање ситуација партиципације у свакодневном животу.

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1: Нивои партиципације, нерангирани, за сваку групу
- прилог 2: Нивои партиципације – рангирани, прилог за водитеља
- прилог 3: Да ли имамо партиципацију? – за пленарни рад
- прилог 4: Да ли имамо партиципацију? – за сваку групу по један
- прилог 5: Изводи из истраживања, за водитеља

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ подсећа учеснике на то да су сва права једнако важна, али да се 4 права уздижу на ниво принципа без чијег остварења није могуће у потпуности остварити и друга права. Учесници понове та 4 права/принципа.

Члан 12. Конвенције каже: *Дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу у зависности од узраста детета, когнитивних, емоционалних, социјалних способности.* Потребно је да овај члан Конвенције стоји исписан на папиру или на видео-биму, или да учесници испред себе имају овај члан Конвенције записан.

Водитељ пита учеснике:

- Како схватате/тумачите овај члан (ово право детета)?
- Како разумете формулацију: „у зависности од узраста детета, когнитивних, емоционалних, социјалних способности“?

Корак 2

Учесници се деле у пет група. Свака група добија комплет исечених картица „Лествице партиципације“. Дати задатак: *„Треба да рангирате ове облике учешћа деце у акцијама и другим активностима, тако што ћете ранг 1 дати оном облику који по вашем мишљењу осликава највећи степен учешћа деце у*

одлучивању тј. има највећу могућност за њихово учење, а ранг 9 оном облику који одражава најмањи степен учешћа детета" (прилог 1).

Корак 3

Након рада у групи, следи излагање. На великом флип-чарт папиру водитељ је претходно уписао све нивое партиципације. Бележи рангове, тако да су након излагања свих група видљиве и лако уочљиве разлике/сличности у додељивању рангова.

Ниво партиципације	Ранг I група	Ранг II група	Ранг III група	Ранг IV група	Ранг V група
1. Деца покрећу и воде акцију					
2. Иницијатива деце – одлуке заједничке					
3. Одрасли покрећу – одлуке заједничке					
4. Консултовани и информисани					
5. Одабрани али информисани					
6. Квазипредставници					
7. Манипулација					
8. Декорација					
9. Неучествовање					

Корак 4

Оквир за дискусију:

- Да ли има разлика међу вашим решењима?
- Где је сагласност између ваших решења највећа?
- Где су највећа неслагања? Групе са екстремима у ранговима аргументују своје виђење.
- Образложити критеријуме којима сте се руководили приликом одређивања редоследа.

Подстаћи учеснике да се присете конкретне ситуације/облика партиципације деце у свом окружењу (примере пожељних, али и непожељних облика).

- Идентификујте ситуације неучешћа, односно, одредите границу одакле по вашем мишљењу почиње партиципација.
- Зашто сте тако одлучили?
- Шта представља минимум да бисмо могли да кажемо да нека форма учешћа постоји?

- Шта је потребно да би дете уопште имало могућност да донесе неку одлуку?
- Од чега све зависи колико је и када могуће да дете учествује у доношењу одлука и активностима које су за њих везане?
- Да ли увек постоји могућност да дете самостално одлучује?
- Од чега то све зависи?
- У којим ситуацијама је слобода одлучивања већа?
- Које су то ситуације када је утицај одраслих на одлуку већи?

Напомена за водитеља: водитељ нарочито наглашава разлику између праве и квазипартиципације. Истиче да квазипартиципација (низак облик партиципације) заправо представља оне врсте одлучивања у којима дете није узето у обзир иако му се чини да јесте (дете декларативно учествује у процесу одлучивања, али не зна о чему може да одлучује а о чему не, уколико је мишљење детета одбијено, не зна због чега, итд). Важно је истаћи да праву партиципацију од квазипартиципације раздваја недостатак информација о томе у којим областима дете може да доноси одлуке, у којим не; о томе да ли ће његова одлука бити директно спроведена у дело или подлеже даљој процени неке одрасле особе; уколико мишљење детета није прихваћено, важно је образложење због чега је тако учињено.

Водитељ помаже учесницима да схвате да партиципација почиње онда када је обезбеђена ИНИЦИЈАЛНА ИНФОРМАЦИЈА на основу које дете стиче могућност ИЗБОРА. Да бисмо уопште могли да говоримо да у одређеној ситуацији има учешћа, дете мора добити претходну информацију о томе о чему је реч, а оно тада одлучује да ли ће у томе да учествује или не.

Водитељ помаже учесницима да схвате да у свакодневном животу није могуће увек обезбедити потпуно равноправно учешће детета у одлучивању и активностима. То зависи од много фактора, као што су узраст детета (зрелост), околности у којима се одлука доноси, садржај (тема, предмет одлучивања и активности), интереси – права друге стране. Важно је да учесници схвате да сваки облик учешћа на свој начин јесте прихватљив, могућ и/или оправдан у датој ситуацији. Одлука/активност треба да буде прихватљива за обе стране.

За реализацију ове радионице нужно је да водитељ консултује теоријски део, област партиципација.

Корак 5

Водитељ пленарно прочита неколико примера из прилога 3, а учесници треба да препознају да ли у њима има партиципације деце, да ли је реч о правој или квазипартиципацији. Потом, свака група добије сложеније примере партиципације (прилог 4). На нивоу групе, учесници треба да одлуче да ли се у наведеним ситуацијама говори о правој партиципацији или не.

Корак 6

Излагање, тако што се групе прво изјашњавају и образлажу први пример, потом други, па трећи. Водитељ даје повратну информацију након сваког примера, даје појашњења уколико учесници нису до увида дошли самостално.

Водитељ наглашава да у појединим ситуацијама није лако направити разлику између степена тј. тачног начина учешћа, као и да се они често и преклапају, али да нам је најбитније да препознамо квазипартиципацију да бисмо могли адекватно да реагујемо у оваквим ситуацијама.

Корак 7

Водитељ може навести неке примере из истраживања о партиципацији, прилог 5.

Прилог 1: Нивои партиципације, нерангирани за рад у групама

Напомена за водитеља: претходно исећи картице.

Консултовани информисани – значи да је акцију планирао одрасли, консултовао је децу и мишљење деце се узима у обзир при свим одлукама.

Квазипредставници – описује ситуације када се од деце тражи да говоре на конференцијама или пред групом, али без могућности да нешто стварно науче о питању о ком се ради, односно без стварног консултовања са другом децом, коју формално представљају.

Манипулација – се догађа када одрасли користе децу за промоцију неке ствари коју они сматрају важном, али не помажу деци да ту ствар разумеју. Одрасли одлучују о томе шта ће да се ради, а затим питају децу да ли се слажу (при чему она морају да се сложе).

Иницијатива деце - одрасли помажу – деца покрећу и планирају акцију, али укључују одрасле као помоћ у остваривању циљева. Одрасли обезбеђују ресурсе и помажу деци да развију вештине потребне за извођење акције.

Деца покрећу и воде акцију – деца самостално планирају и изводе акцију.

Декорација – јавља се онда када одрасли користе децу као украс, обично са циљем да произведу емоционалну реакцију код одраслих посматрача.

Одабрани али информисани – значи да о учешћу деце и акцији одлучује одрасли, али деца разумеју циљеве акције. Деца знају ко је одлучио о њиховом учешћу и зашто.

Одрасли покрећу - одлуке заједничке — акцију је планирао одрасли, али деца имају равноправну улогу у доношењу одлука. Одрасли и деца заједнички одлучују по принципу једнакости.

Неучествовање — деца су у потпуности игнорисана у свим одлукама и активностима.

Прилог 2: Рангирана лествица партиципације за водитеља (лествица Роџера Харта)

1. Деца покрећу и воде акцију – деца самостално планирају и изводе акцију.

Пример: деца одлучују да скупе новац у добротворне сврхе, потпуно самостално организују комплетну активност.

2. Иницијатива деце - одрасли помажу – деца покрећу и планирају акцију, али укључују одрасле као помоћ у остваривању циљева. Одрасли обезбеђују ресурсе и помажу деци да развију вештине потребне за извођење акције.

Пример: деца самостално покрећу питање одсуства било каквих ваншколских активности. Позивају директора и наставнике да заједно раде на том проблему.

3. Одрасли покрећу – одлуке заједничке – акцију је планирао одрасли, али деца имају равноправну улогу у доношењу одлука. Одрасли и деца заједнички одлучују по принципу једнакости.

Пример: родитељи одлучују да крече стан. Заједно са својом децом доносе одлуку о томе које је време свима подједнако одговарајуће за тај посао, бирају боје и договарају се око расподеле конкретних обавеза.

4. Консултовани и информисани – значи да је акцију планирао одрасли, али се мишљење деце узима у обзир при свим одлукама.

Пример: школа покреће пројекат преуређења дела школског дворишта у фискултурну салу. Позивају се ученици да дају своје предлоге и идејна решења. Школа, узимајући у обзир предлоге ученика, доноси коначну одлуку и информисе ученике о резултатима.

5. Одабрани али информисани – значи да о учешћу деце и акцији одлучује одрасли, али да деца разумеју циљеве акције. Деца знају ко је одлучио о њиховом учешћу и зашто.

Пример: школа је направила план програма рекреативних активности током зимског распуста у школи, а ученици су позвани да се укључе у складу са својим интересовањима.

6. Квазипредставници – описује ситуације када се од деце тражи да говоре на конференцијама или пред групом, али без могућности да нешто стварно науче о питању о ком се ради, односно без стварног консултовања са другом децом, коју формално представљају.

Пример: од деце се тражи да учествују на догађају на коме ће из свог угла представити како се остварују права детета. Пре самог догађаја деца су припремила свој говор, који су одрасли прегледали и у потпуности изменили.

7. Манипулација – догађа се када одрасли користе децу за промоцију неке ствари коју они сматрају важном, али не помажу деци да ту ствар разумеју. Одрасли одлучују шта ће да се ради, а затим питају децу да ли се слажу (при чему она морају да се сложе).

Пример: наставници поведу децу из школе да присуствују скупу неке политичке партије, при чему деца не знају где су и због чега пошла, или када родитељи планирају да се разведу, па питају децу шта она мисле: да ли треба да се разведу или не и сл.

8. Декорација – се јавља онда када одрасли користе децу као украс, обично са циљем да произведу емоционалну реакцију код одраслих посматрача.

Пример: деца у рекламама, поводом обележавања државног празника, свечано обучена деца машу промотивним материјалима, наступи деце познатих родитеља који су у функцији промоције родитеља.

9. Неучествовање - када су деца потпуно искључена из процеса доношења одлука, када одрасли доносе одлуке уместо њих и извршавају их не укључујући децу. Дакле, у оваквим ситуацијама деца су у потпуности игнорисана у свим одлукама и активностима.

Пример: када год родитељи о нечему одлучују, не питају ништа децу, нити траже да она нешто ураде.

Прилог 3: Да ли имамо партиципацију 1?

1. Ученички парламент је донео одлуку о реализацији јавне акције на тему превенције насиља у школама. Наставници ће је одобрити уколико им одговара.
2. Дечак завршава осми разред и треба да одлучи у коју средњу школу би волео да се упише. Родитељи су му рекли шта они мисле да би за њега било добро и због чега, а затим су му препустили да сам размисли о свему и донесе одлуку.
3. Овог пролећа потребно је да се окречи стан. Отац и мајка организују састанак са децом како би одлучили које време највише одговара за кречење и одлучили о бојама зидова за различите просторије.
4. Ученици желе да организују међушколске турнире у разним спортовима. Позивају професоре да им се придруже и помогну им у вези са одређивањем термина, проналажењем средстава за реализацију активности.

Прилог 4:

Материјал за рад за рад у групи – Да ли имамо партиципацију 2?

Ситуација 1. Једна организација је позвала децу да на конференцији представе како се остварује право детета на заштиту од насиља у нашој земљи. Школа из једног града у Србији повела је три представника деце узраста 7, 8, 9 година. Они су били пресрећни што могу да учествују на конференцији.

Ситуација 2. У једну средњу школу долазе представници компаније како би се договорили на који начин могу помоћи школи у превенцији насиља. Директор школе је позвао децу да изађу у школско двориште, дочекају госте, поделе им поклоне и поздраве их једном песмом. Након тога, представници компаније и управа школе одржали су састанак, на коме је договорено за које активности превенције насиља ће се утрошити знатна материјална средства.

Ситуација 3. Одлучено је да се у оквиру писања Акционог плана младих за Србију консултују и деца, која би представила своје проблеме везане за насиље у школи, и предложила превентивне мере/акције за смањење насиља. На нивоу сваке школе формирани су тимови деце који су консултујући своје вршњаке урадили задатак. Потом је организован заједнички састанак у Београду, на коме су деца представила своје виђење ситуације и предложене мере/акције. Потом су им се обратили стручњаци из релевантних области (лекари, психолози, правници и социјални радници) који су изнели свој став и предложили младима да у току поподнева, а на основу стручних информација које су управо добили, промене своје превентивне мере.

Напомена за водитеља:

У првом примеру деца су сувише мала да би била у могућности да одговоре оваквом задатку. На овом узрасту деца о овим стварима/проблемима не могу да говоре у генералним категоријама.

Други пример описује ситуацију када одрасли одлучују, а деца су искоришћена као „украш". Деца не учествују у разговору и у процесу доношења одлука, већ је њихова улога маргинализована и сведена на декор.

Трећи пример истиче ситуацију када деци није благовремено дата потпуна информација (од стране експерата) на почетку процеса, већ се деца стављају у ситуацију поновног рада, а да нису у прилици да се консултују са вршњацима чије мишљење и предлоге треба да изнесу.

Прилог 5: Изводи из истраживања, *Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих* (Центар за права детета, 2013)

Остваривање права детета на партиципацију - најзначајнији резултати:

- Деци и младима је најважније да се њихово мишљење узме у обзир у породици (то је важно за 3/4 деце) и вршњачкој групи (важно за њих скоро 2/3).
- Деци и младима је најмање важно узимање у обзир њиховог мишљења у погледу стања у насељу (18%), држави (13%) и свету (10%).
- Учешће у одлучивању у школи сматра важним само 1/5 деце и младих.
- Више од 4/5 деце и младих каже да их, приликом доношења одлука у породици, увек или често питају за мишљење.
- 2/3 деце и младих је рекло да их нико до сада није питао за мишљење о питањима важним за живот у њиховим градовима и општинама.

Водитељ наглашава да ће на наредној радионици чути податке из истраживања о партиципацији деце у школи.

У РАДИОНИЦА: ПАРТИЦИПАЦИЈА ДЕЦЕ У ШКОЛИ

ЦИЉ: Да омогући учесницима продубљеније разумевање садржаја члана 12. Конвенције о правима детета у контексту партиципације деце у школи; препознавање и разумевање ситуација праве партиципације и квазипартиципације у школи.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- уочавање примера партиципације деце у школском окружењу;
- дубље разумевање ситуација партиципације/квазипартиципације у школском животу;
- освешћивање подручја рада у школи у којима се може остварити партиципација.

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1 за сваку групу: подручја рада у којима би се могла остварити партиципација младих у школи
- прилог 2 за водитеља: изводи из истраживања
- папир, маркери, оловке

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Кратка рекапитулација наученог са претходне радионице (у случају да се радионице одвијају у различитим данима).

Корак 2

Следи пленарна дискусија, подстаћи учеснике да се присете и наведу конкретне ситуације партиципације деце у ШКОЛСКОМ окружењу. Подстаћи их да наведу примере како пожељних, тако и непожељних облика партиципације.

Корак 3

Подела учесника у групе, свака добија по један пример ситуације уз задатак да на нивоу групе кратко опишу шта би требало даље да се догоди како би ниво партиципације деце у том конкретном случају био низак/неповољан и обратно, да опишу шта би даље требало да се догоди како би ниво партиципације деце био висок/пожељан.

Ситуације:

Ваша школа добила је новчана средства која треба да уложи у превенцију вршњачког насиља у школи.

- Ученици би желели да предложи нове ваннаставне активности које ће се реализовати у школи.

- Вашој школи у посету долази министар просвете. Директор школе предложио је да драмска и хорска секција организују пригодан програм.
- Ученици желе да се укључе у обележавање Дана школе.
- Желите да покренете разглас у школи.

Следи излагање група и пленарна дискусија.

Корак 4

Водитељ поставља питања за целу групу: У којим је све ситуацијама могуће да деца партиципирају у школи? На које начине све деца учествују у процесу доношења одлука у школи? Учесници наводе примере.

Потом, свака група добија прилог број 1: *Подручја рада у којима би се могла остварити партиципација младих у школи.*

Задатак за групе:

- Прокоментарисати наведене примере, евентуално додати још неке примере могуће партиципације деце у школи.
- Дате примере анализирају са аспекта заступљености у школама: који примери партиципације су више присутни у школи, који мање, којих уопште нема?

Следи излагање група и дискусија. За дискусију, наставник може консултовати прилог 2.

Корак 5

Водитељ може прочитати неке примере из истраживања, прилог бр. 2.

Прилог 1: Подручја рада у којима би се могла остварити партиципација младих у школи (*Научи-поентирај, Немачка организација за техничку сарадњу, GTZ, GmbH 2005*)

- Редовна настава (наставни предмети, садржаји рада - теме, наставне методе, односи између ученика и наставника, критеријуми оцењивања, распоред контролних задатака, начин укључивања родитеља, распоред седења у учионици...)
- Додатна настава и допунска настава
- Ваннаставне активности (одабир ваннаставних активности, покретање нових активности, акција, избор активности у које ће бити укључени...)
- Школске секције (одабир секција, избор секција у којима ће учествовати...)
- Удружења ученика (нпр. ученички парламенти)
- Функционисање школске институције, учешће у школским тимовима
- Организација простора (уређење учионица, ходника, осталих просторија у школи, одлучивање о начину коришћења појединих простора...)
- Управљање (школска правила - изостанци, облачење, избор наставника, одабир програма стручног усавршавања наставника, награђивање, евалуација рада наставника)

Прилог 2: Изводи из истраживања

Изводи из иницијалног истраживања: **Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему**, Ужички центар за права детета, 2013)

Одлучивање

- Забрињава то да 41,3% ученика сматра да се од ученика очекује да без поговора прихвате и поштују одлуке и правила у школи, чак и уколико им неке одлуке/правила нису јасна и/или се са њима не слажу.
- Деца сматрају да имају **највећи утицај** на доношење одлука у школи у *додатној и допунској настави* и у *ваннаставним активностима*.
- Сматрају да имају **најмањи утицај** на одлуке које се тичу *управљања школом (доношење школских правила, изостанци, облачење, избор наставника, награђивање, кажњавање)* и у *редовној настави (избор предмета, избор наставних тема и садржаја, начин предавања)*.
- Преко половине ученика сматра да немају или минимално утичу на доношење одлука у школи - у *редовној настави (избор предмета, избор наставних тема и садржаја, начин предавања)*.
- Четвртина сматра да утичу на доношење одлука у школи - у *редовној настави (односи међу ученицима и наставницима, критеријуми оцењивања, распоред контролних задатака, распоред седења)*.
- Преко половине сматра да имају утицај на доношење одлука у школи - у *додатној и допунској настави*, 29,3% сматра да има осредњи утицај.
- Половина деце сматра да ученици имају утицај на доношење одлука у школи - у *ваннаставним активностима*.
- Скоро половина деце сматра да ученици имају утицај на доношење одлука у школи - у *оквиру школских секција*.
- Трећина деце сматра да ученици имају утицај на доношење одлука у школи - у *организацији простора (уређење учионица, ходника, осталих просторија, начин и време коришћења сала и других просторија)*.
- Скоро половина испитаника сматра да нема утицај на доношење одлука у школи - *управљање школом (доношење школских правила, изостанци, облачење, избор наставника, награђивање, кажњавање)*.

Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, Центар за права детета, 2013. (део који се односи на партиципацију)

- Учешће у одлучивању у школи сматра важним само 1/5 деце и младих.
- Забрињавајуће је да ни међу члановима ученичких парламената не постоји довољно интересовање за партиципацију у школи.
- Деца и млади нису довољно укључени у доношење одлука у школи, па тако преко 60% њих каже да их у школи питају за мишљење врло ретко или никад.
- 1/4 деце и младих каже да не зна ништа о раду свог Ученичког парламента.

- Око 7% деце и младих каже да Ученички парламент код њих постоји само на папиру или уопште не постоји.
- Остала деца и млади су углавном упознати са чињеницом о постојању Ученичког парламента у својој школи, али о његовом раду не знају довољно.

Препоруке деце и младих за унапређење партиципације:

- Едукација родитеља, запослених у школи и шире јавности о значају права детета на партиципацију, кампање са циљем подизања свести о важности овог права (медији, уличне акције, промо материјал, брошуре).
- Организовање "отворених часова" или "часова за ученике" који би били посвећени ученичким питањима и мишљењима.
- Постављање кутије за предлоге и питања ученика у школама.
- Реформа образовног система како би се, између осталог, образовањем деци пружила знања и вештине које ће их оспособити за партиципацију.
- Креирање сајта или фејсбук групе за дечја питања, мишљења и предлоге на нивоу града/школе.
- Увођење обавезе да одређени број разредних часова мора да буде посвећен овој теми, и да се на њима не заврши све на причи о партиципацији, већ да се партиципација заиста примењује.
- Активно праћење примене Закона о основама васпитања и образовања; Ученички парламент је једино тело на нивоу школе које омогућава партиципацију деци и недопустиво је да не постоји или да постоји само формално.
- Увођење правила о јавности рада Парламента (да представници одељења треба да на разредном часу представе свом одељењу оно што је рађено на састанцима Парламента).
- Умрежавање парламената из различитих школа ради сарадње, заједничких акција и размене искустава.
- Информисање професора о томе да чланство у Парламенту треба да буде добровољно и независно од успеха у школи.
- Стварање охрабрујуће и прихватајуће климе у школи, која ће Ученичком парламенту стварно омогућити да кроз њега деца остваре своје право на партиципацију.

VI РАДИОНИЦА: ПОЈАМ И ВРСТЕ НАСИЉА

ЦИЉ: Упознавање са појмом и врстама насиља и начинима снимања стања насиља у установи.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- разликовање облика насилног понашања према врсти и интензитету;
- препознавање актера који се укључују у решавање случајева насиља, зависно од интензитета;
- упознавање и подстицање учесника да размишљају о начинима прикупљања података и снимања стања у установама у вези са насилништвом.

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1 и 2: картице за сваку групу – врсте насиља по нивоима/интензитету (исећи)
- прилог 2: картице за водитеља – врсте насиља по нивоима/интензитету (неисечене)
- прилог 3: изводи из истраживања о насиљу у школи
- прилог 4: упитници за истраживање насиља у одељењу и установи, за сваку групу

ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ истиче важност чињенице да запослени буду информисани са документима у којима се дефинишу права, обавезе и одговорности свих у установи у превенцији насиља, злостављања и занемаривања (*Конвенција о правима детета; Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама; Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*, Сл. гласник РС бр.30/10).

Полазне основе за бављење овим проблемом али и за креирање Посебног протокола и Правилника су:

- постојање раширености *културе насиља*, долази до ескалација насиља;
- вршњачко насиље поприма све различитије форме, све суровије и бруталније;
- насиље је за децу и младе често много већи проблем него што га одрасли виде;
- насиље је присутно на свим узрастима и међу свим учесницима образовно-васпитног процеса;
- постојеће методе су недовољно примењиване, или неефикасне;
- деца и млади губе поверење у одрасле и у институције, не верују да ће их заштити када су жртве, што доводи до прећуткивања насиља;

- деца и млади не учествују довољно у осмишљавању програма превенције и интервенције.

Водитељ поставља питање учесницима: *Који чланови Конвенције о правима детета се директно односе на заштиту детета од насиља? Учесници могу консултовати Конвенцију о правима детета (прилог 1 у 3. радионици). Учесници наводе, а водитељ сумира, истиче да Конвенција о правима детета гарантује заштиту детета од:*

- физичког и менталног насиља, злоупотребе и занемаривања (члан 19. Конвенције);
- свих облика сексуалног злостављања и искоришћавања (члан 34. Конвенције);
- отмице и трговине децом (члан 35. Конвенције);
- свих других облика искоришћавања (експлоатације) штетних по било који вид дететове добробити (члан 36. Конвенције);
- нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања (члан 37. Конвенције).
- Конвенција такође, обавезује државе потписнице да обезбеде мере подршке за физички и психички опоравак детета жртве насиља и његову социјалну реинтеграцију (члан 39).

Водитељ истиче дефиницију насиља по Протоколу: **Насиље је сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства деце (ова дефиниција може стајати исписана и видљива учесницима).** О насиљу говоримо у случају када неко неког намерно повреди и учини да се осећа лоше; када неко повреди нечије тело или осећања. Када је реч о насиљу над децом, оно може да буде учињено од стране одраслих, као и од стране саме деце. Када деца над другом децом врше насиље, у питању је **вршњачко насиље. У насиље се не могу сврстати појаве:** једнократни инцидент који се не понавља; пријатељска размирица, свађа која се конструктивно решава; случајно наношење бола (без намере да се повреди) без понављања. Насилно понашање је широко распрострањен проблем. Појављује се на свим узрастима и у свим културама. Понекад деца опонашају нечије или испољавају научено понашање.

Корак 2

Подела у групе, свака група добија картице са облицима и конкретним видовима насиља, али неразврстаним по врсти и нивоима (прилог 1 и 2). Задатак сваке групе је да групише дате облике насиља у три нивоа – према интензитету - и да да предлоге ко све треба да се укључи и реагује код сваког нивоа уоченог насиља. Претходно се учесницима представи укратко да се насиље може поделити у пет врста и наведе шта која врста значи.

Физичко насиље подразумева да неко повређује тело друге особе. **Емоционално/психолошко насиље** односи се на оно понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства детета/ученика. Може бити и када неко користи речи да би повредио туђа осећања **Социјално насиље** је искључивање из групе и дешава се када се неко искључује из групних активности.

Сексуално насиље и злоупотреба деце/ученика подразумева њихово укључивање у сексуалну активност коју она не схватају у потпуности, за коју нису развојно дорасла (не прихватају је, нису у стању да се са њом сагласе). **Насиље путем нових технологија** подразумева сваку комуникацијску активност cyber технологијом која се може сматрати штетном за појединца.

Корак 3

Након рада у групи, следи излагање група, затим се одговори упореде са табелом која се налази на презентацији - уз краћу дискусију (прилог 2).

Дискусија:

- Да ли је било тешко разврстати облике насилништва по врсти и нивоима?
- Да ли мислите да међу наставницима, родитељима и запосленима постоји свест о томе који се све облици понашања могу сврстати у насилништво?
- А међу ученицима?
- Да ли сте имали дилема да одлучите ко се све укључује у решавање случаја? Да ли вас је нешто изненадило?

Водитељ истиче да се различити облици насиља углавном јављају удружено, предложена подела је само ради бољег разумевања разноврсности облика и начина манифестовања насиља (нпр. физичко насиље је увек праћено емотивним/психичким насиљем). Најчешћи облици насиља су условно сврстани на три нивоа – у зависности од интензитета, учесталости и последица које оставља (1. ниво – најблажи, 3. ниво – највише угрожавајући). Такође, у зависности од нивоа, потребно је укључити различите актере школског живота у решавање и реаговање на случајеве насиља.

На првом нивоу, по правилу, активности предузима самостално одељењски старешина, наставник, односно васпитач, у сарадњи са родитељем, у смислу појачаног васпитног рада са васпитном групом, одељењском заједницом, групом ученика и индивидуално.

Изузетно, ако се насилно понашање понавља, ако васпитни рад није био делотворан, ако су последице теже, ако је у питању насиље и злостављање од стране групе према појединцу или ако исто дете и ученик трпи поновљено насиље и злостављање за ситуације првог нивоа, установа интервенише активностима предвиђеним за други, односно трећи ниво.

На другом нивоу, по правилу, активности предузима одељењски старешина, односно васпитач, у сарадњи са педагогом, психологом, тимом за заштиту и директором, уз обавезно учешће родитеља, у смислу појачаног васпитног рада. Уколико појачани васпитни рад није делотворан, директор покреће васпитно-дисциплински поступак и изриче меру, у складу са Законом.

На трећем нивоу, активности предузима директор са тимом за заштиту, уз обавезно ангажовање родитеља и надлежних органа, организација и служби (Центар за социјални рад, здравствена служба, полиција и друге организације и службе). Уколико присуство родитеља није у најбољем интересу ученика, тј. може да му штети, угрози његову безбедност или омета поступак у установи,

директор обавештава Центар за социјални рад, односно полицију." (*Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*, 2010)

Корак 4

Представљање истраживања о насиљу (прилог 3). Учесници могу дати коментар на резултате, изнети утиске. Водитељ за припрему ове радионице консултује област *насиље* у теоријском делу приручника.

Корак 5

Свака група добија неколико врста упитника којим би се снимило стање у одређеном одељењу, а везано за појаву, учесталост и врсту насилништва (прилог 4). Када се упитници представе, уз наглашавање предности и ограничења, као и специфичности, учесници се неко време упознају са упитницима, уз краћу дискусију – Зашто је важно имати тачну слику о насиљу у одељењу? Зашто су анонимни упитници корисни?

Истаћи важност снимања ситуације као првог корака за борбу против насилништва. Нарочито нагласити предности упитника којим се ученици/деца постичу да препознају ситуације у којима они треба да реагују, препознају и пријаве насилно понашање, не само ако су жртве, већ и ако су посматрачи.

Учесници не попуњавају упитнике већ им се они дају као модел који могу користити у свом даљем раду.

Прилог 1 и 2¹ (Приручник за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, стр. 28-29)

ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА – 1. НИВО (НАЈМАЊИ ИНТЕНЗИТЕТ)				
ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ЕМОЦИОНАЛНО - ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ И ЗЛОУПОТРЕБА	НАСИЉЕ ЗЛОУПОТРЕБОМ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
Ко се укључује у решавање случаја:				

ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА – 2. НИВО (СРЕДЊИ ИНТЕНЗИТЕТ)				
ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ЕМОЦИОНАЛНО - ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ И ЗЛОУПОТРЕБА	НАСИЉЕ ЗЛОУПОТРЕБОМ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
Ко се укључује у решавање случаја:				

¹ Преузето и модификовано

ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА – 3. НИВО (НАЈВЕЋИ ИНТЕНЗИТЕТ)				
ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ЕМОЦИОНАЛНО - ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ И ЗЛОУПОТРЕБА	НАСИЉЕ ЗЛОУПОТРЕБОМ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
Ко се укључује у решавање случаја:				

Прилог 2:

Картица први ниво

Исећи 5 картица на којима су представљени облици из сваке врсте насиља.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотре-бом информацио-них технологија
ударање чврга, гурање, штипање, гребане, гађање, чупање, уједање, саплитање, шутирање, прљање, уништавање ствари...	исмејавање, омаловажавање, оговарање, вређање, ругање, називање погрдним именима, псовање, етикетирање, имитирање, „прозивање“...	добацивање, подсмевање, игнорисање, искључивање из групе или фаворизовање на основу социјалног статуса, националности, верске припадности, насилно дисциплиновање, ширење гласина...	добацивање, псовање, ласцивни коментари, ширење прича, етикетирање, сексуално додиривање, гестикација..	узнемиравајуће „зивкање“, слање узнемиравајућих порука СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта...

Картице други ниво

Исећи 5 картица на којима су представљени облици из сваке врсте насиља.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотре-бом информацио-них технологија
шамарање, ударање, гажење, цепање одела, „шутке“, затварање, пљување, отимање и уништавање имовине, измицање столице, чупање за вши и косу...	уцењивање, претње, неправедно кажњавање, забрана комуницирања, искључивање, одбацивање, манипулисање...	сплеткарење, игнорисање, неукључивање, неприхватање манипулисање, експлоатација, национализам...	сексуално додиривање, показивање порнографског материјала, показивање интимних делова тела, свлачење...	огласи, клипови, блогови, злоупотреба форума и чествовања, снимање камером појединаца против њихове воље, снимање камером насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика...

Картице трећи ниво

Исећи 5 картица на којима су представљени облици из сваке врсте насиља.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотре-бом информацио-них технологија
туча, дављење, бацање, проузроковање опекотина, ускраћивање хране и сна, излагање ниским температурама, напад оружјем...	заstraшивање уцењивање, рекетирање, ограничавање кретања, навођење на коришћење психоактивних супстанци, укључивање у секте, занемаривање...	претње, изолација, одбацивање, терор групе над појединцем/ групом, дискриминација, организовање затворених група (кланова), национализам, расизам...	завођење од стране одраслих, подвођење, злоупотреба положаја, навођење, изнуђивање и принуда на сексуални чин, силовање, инцест...	снимање насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика, дечија порнографија...

Прилог 3: Подаци истраживања о насиљу у школи (према подацима УНИЦЕФ-а)

- 65% ученика је бар једном, а 24% више пута било изложено неком облику насилног понашања у периоду од три месеца.
- Дечаци су се нешто чешће од девојчица изјашњавали као насилници и нешто чешће су били изложени насиљу вршњака и одраслих.
- Најзаступљенији облици насилног понашања су: вербално насиље (вређање, исмевање), ширење лажи и сплеткарење, претње и застрашивања.
- Најчешћи облици реаговања деце на вршњачко насиље су: избегавање и враћање истом мером. Велики број ученика на насиље реагује тако што ћути.
- У 85% случајева детету, жртви насиља, не помогне нико! Већина ученика остаје пасивна када присуствују насиљу, нису сигурни како треба реаговати.
- Скоро четвртина ученика изјављује да су једном или више пута у последња три месеца доживели да их наставник увреди, исмеје, или удари, повуче за косу, уши.
- Постоји насилна комуникација и ученика према наставницима: 25% њих сматра да је степен вербалног и физичког насиља ученика према наставницима веома изражен проблем.

Нејчешће непријатности деце које деца доживљавају у свом окружењу (Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, Центар за права детета, 2013)

1. увреде од стране вршњака (76.8%)
2. намерно оштећење имовине (56.4%)
3. узнемиравање телефоном (50.7%)
4. понижавање због својих уверења и склоности (47.4%)
5. увреде од стране наставника (46.6%)
6. добијање батина ван куће (38.9%)
7. узнемиравање преко интернета (35.5%)
8. понижавање због физичког изгледа (33.0%)
9. отимање новца (20.3%)
10. отимање ужине (13.6%)
11. напад оружјем (7.6%)

Прилог 4: Анкете

Анкета 1: АНКЕТА О НАСИЛНИШТВУ (Бин, 2004. стр. 22)

Овде треба да пишеш о свом искуству поводом насиља у одељењу. Анкета је анонимна – не мораш се потписивати. Што се тиче ученика који врше насиље (вербално или физичко) према другом ученику, наставнику или запосленом у школи, било би пожељно да наведеш њихова имена, али то није обавезно.

Опиши ситуације у којима су те повредиле нечије речи или понашање	Опиши прилику кад си рекао или урадио нешто што је повредило неког
Опиши неку прилику када си био сведок насилништва ученика према другом ученику или наставнику, а поводом тога ниси учинио ништа	Опиши неку ситуацију у којој си био сведок насилништва ученика према другом ученику или наставнику и покушао да га спречиш, или се обратио за помоћ

Анкета 2: ЛИСТА ПИТАЊА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ НАСИЉА У УСТАНОВАМА
(Приручник за примену посебног протокола, 2009, стр.48)

За прикупљање података потребних за анализу стања безбедности у установи могу да помогну следећа питања:

1. Које су најчешће врсте насиља у нашој установи?
2. Ко све чини насиље, да ли се оно одвија само између деце, или има случајева у којима одрасли чине насиље?
3. Колико смо оспособљени за уочавање различитих врста насиља?
4. Где су ризична места у установи и окружењу?
5. Да ли постоји добра физичка и техничка безбедност установе (ограда, осветљење, дежурства, обезбеђење, видео надзор ...)?
6. У које време се најчешће дешава насиље?
7. Да ли су деци/ученицима у установи и непосредном окружењу лако доступни дуван, алкохол и психоактивне супстанце?
8. Има ли у непосредној близини ризичних места за окупљање (кафићи, играонице, кладионице, напуштене зграде, спортски терени, места где се окупљају агресивне навијачке групе и сл)?
9. Колико су деци/ученицима доступна пиротехничка средства, хладно и ватрено оружје?
10. Да ли у локалној заједници постоје и делују организоване групе које потенцијално могу угрозити безбедност деце?
11. Колико су родитељи деце/ученика заинтересовани за решавање ових проблема, колико се укључују и шта чине у својој заједници да се деца/ученици заштите од поменутих изазова?
12. Ко се још у окружењу и на који начин бави смањењем насиља и превенцијом?

АНКЕТА 3: НАСИЛНИШТВО (Бин, 2004. стр. 25-26)

Прочитај сваку реченицу и размисли о догађајима у овој школској години. Штиклирај колону која описује колико пута ти се нешто догодило. Када завршиш са попуњавањем, остави папир на столу тако да исписана страна буде окренута ка столу. Веома је важно да се ни са ким не договараш и не комуницираш док пишеш - **разговор за време рада није дозвољен!** Молимо те да одговориш на СВА питања! Овај упитник неће бити доступан никоме осим запосленима у педагошко -психолошкој служби школе.

Одељење: _____ Пол: м ж Датум попуњавања: _____

Ове школске године у школи, или ван ње, један ученик/ца	Ниједном	Једном	Више пута
1. ме је вређао/ла			
2. ми је рекао/ла нешто лепо			
3. је рекао/ла нешто ружно о мојој породици			
4. се према мени понашао/ла љубазно и с поштовањем			
5. је био зао/ла према мени зато што сам другачији/ја			
6. ми је нешто поклонио/ла			
7. је рекао/ла да ће ме претући			
8. је покушао/ла да ме натера да му дам новац			
9. је покушао/ла да ме застраши			
10. ми је позајмио/ла нешто што ми је било потребно			
11. је био завидљив због нечега што сам ја урадио			
12. ми је испричао/ла виц			
13. ме је слагао/ла			
14. је навео/ла друге из разреда да се удруже против мене			
15. је причао/ла са мном о моди, музици, филмовима...			
16. је покушао/ла да ме наведе да повредим неког другог			
17. ме је исмевао/ла и то ме је повредило			
18. је покушао/ла да ме физички повреди			
19. ми је помогао/ла око неког задатка за школу			
20. је узео/ла нешто од мене без мог одобрења			
21. је поделио/ла нешто са мном			
22. ме је натерао/ла да урадим нешто што не желим			
23. је викао/ла на мене			
24. је причао/ла са мном о нечему занимљивом			
25. је покушао/ла да уништи/поломи нешто што је моје			
26. је покушао/ла да ме саплете			
27. је покушао/ла да ме удари			
28. ме је назвао/ла погрдним именом			
29. је учинио/ла да се осећам лоше			
30. је учинио/ла да се осећам добро			

Шта мислиш, шта твој одељењски старешина, наставници, управа школе и педагошко-психолошка служба могу да ураде да би се спречили случајеви насиља, вређања и свих негативних понашања?

Шта мислиш, шта ти и твоји другови можете да урадите да би се спречили случајеви насиља, вређања и свих негативних понашања?

VII РАДИОНИЦА:

НАСИЉЕ У ШКОЛИ - ПРЕВЕНТИВНЕ И ИНТЕРВЕНТНЕ АКТИВНОСТИ

ЦИЉ: Уочавање значаја превенције у контексту насиља у школи; упознавање са процедурама и поступцима интервенције у заштити деце од насиља.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- упознавање учесника са *Посебним протоколом за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*, Београд, 2007);
- упознавање учесника са појмом и врстама превентивних активности;
- уочавање могућих превентивних активности у конкретној школи/локалној заједници;
- упознавање учесника са поступцима и процедурама интервенције у заштити деце од насиља, предвиђеним Протоколом;
- рад на примерима ситуација насиља, упознавање са начином евидентирања таквих ситуација, долажење, кроз групни рад и дискусију, до најбољих решења.

МАТЕРИЈАЛ:

- флип-чарт папири
- стикери
- прилог 1: Листа идеја, акција, модела превентивног деловања
- прилог 2: изводи из истраживања, *Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, 2013)
- прилог 3: за водитеља - предлог текста за креирање презентације
- прилог 4: обрасци за евиденцију насилног понашања

ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ упознаје наставнике/учеснике са постојањем *ПОСЕБНОГ ПРОТОКОЛА за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. У складу са Конвенцијом о правима детета и документима усвојеним од стране Владе Републике Србије – *Национални план акције за децу и Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, Министарство просвете Републике Србије је 2007. донело *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*, а 2010. године и *Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*.

Доношењем Правилника, Протокол је обавезујући за све који учествују у животу и раду образовно-васпитне установе и намењен је деци, ученицима, васпитачима, наставницима, директорима, стручним сарадницима, помоћном и административном особљу, родитељима/старатељима и представницима

локалне заједнице. На основу *Посебног протокола*, у складу са специфичностима рада, установа је у обавези да у Годишњем програму рада дефинише Програм заштите деце/ученика од насиља и да формира Тим за заштиту деце/ученика од насиља. Искуства указују на то да су главне препреке за ефикаснију заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама нејасне процедуре и недефинисане улоге свих актера у том процесу. Због тога су у *Посебном протоколу* представљене *превентивне активности* и *дефинисане процедуре* у заштити деце од насиља, у којима је прецизирана улога свих који су укључени у живот и рад образовно-васпитне установе. Његово коришћење треба да допринесе стварању услова за несметан развој и учење деце и младих, и да омогући квалитетан рад у образовно-васпитним установама. (*Посебни протокол 2007*).

Такође, приоритетни задаци установа које се баве образовањем и васпитањем деце и младих да утичу на формирање ставова о неприхватљивости оваквог вида понашања, као и развијање толеранције, разумевања и прихватања различитости.

Корак 2

Водитељ је унапред на 6 флип – чарт папира написао наслове са појединим сегментима превентивних активности, на сваком флип чарту по једна. Флип-чарт папири су окачени по простору у коме се ради.

То би могле бити следеће категорије:

- РАЗНОВРСНА ПОНУДА СЛОБОДНИХ И ВАННАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ
- САРАДЊА СА ДРУГИМ ИНСТИТУЦИЈАМА
- САРАДЊА СА РОДИТЕЉИМА
- УСПОСТАВЉАЊЕ ПРАВИЛА
- АКТИВИРАЊЕ ШКОЛСКОГ И РЕКРЕАТИВНОГ СПОРТА
- ПРОГРАМИ ПОМОЋИ ПОДРШКЕ УЧЕНИЦИМА

Сваки учесник добија по неколико стикера. На сваком напише по једну идеју за реализовање акције или активност која би требало да се спроводи у школи и ван ње и затим сваку идеју залепи на флип-чарт са одговарајућим насловом.

Кад сви учесници излепе своје идеје, водитељ узима један по један флип-чарт папир, чита идеје које су се нашле на њему, тражи заједничку идеју/закључак и коментарише предлоге.

Потом, консултујући прилог 1, наводи могуће начине превентивног деловања деце, као и могуће начине превентивног деловања наставника. Истаћи примере дечјих препорука, прилог 2.

Корак 3

Водитељ најављује даљи рад на теми: **Корац ка се насиље деси**

Кратка дискусија:

- Колико знају о корацима које је потребно предузети?
- Да ли је само Тим за заштиту ученика од насиља или педагошко-психолошка служба одговорна за реаговање?
- Ко је све одговоран од одраслих? (водитељ подсећа на претходну

радионицу где су учесници наводили ко је одговоран у појединим нивоима насиља).

- Да ли и деца/ученици имају свој део одговорности?
- Следи излагање водитеља, користећи презентацију припремљену на основу прилога 3.

Корак 4

Дати свакој групи по један примерак формулара о евиденцији насиља (прилог 4), као и по један пример ситуације насиља. Учесници треба да на нивоу групе продискутују о томе како би конкретан пример насиља евидентирали у протокол.

Након излагања група подстаћи заједничку дискусију о сваком одговору.

Пример 1: Девојчица се жали одељењском старешини да је другарице из одељења стално исмевају, називају разним погрдним именима. Данас су јој сви углас викали на часу математике: „Ајде, дебела!“. Разредни каже: „Не обраћај пажњу на њих. Причаћемо други пут“.

Пример 2: Два дечака су се потукла на часу. Наставник их је смирио, раздвојио, послао код психолога. Наставник не зна шта је даље било.

Пример 3: Дете долази на час са модрицама по лицу и рукама. Одељењски старешина то игнорише.

Пример 4: Ученици на часу устају и прилазе прозору, напољу се одиграва жестока туча, они почињу да навијају. Наставник каже: „Вратите се на место, настављам са предавањем“.

Пример 5: Ученик већ неколико часова провоцира младу наставницу, она то игнорише. На последњем часу јој је упутио неколико увреда и рекао: „Пазите да не идете сами кући по мраку, свашта може да вам се деси“.

Корак 5

Завршна дискусија и истицање да **сви имају обавезу реаговања!** Истаћи да је неопходно паралелно радити у више праваца, и то: стварати услове да до насиља над децом не дође; благовремено идентификовати ситуације насиља; пружати помоћ деци чија су права угрожена.

Уколико водитељ процени, може се извести и нека игра релаксације за крај, с обзиром на тежину тема.

Прилог 1: Листа идеја, акција, модела превентивног деловања

(из Приручника за примену протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно – васпитним установама, 2008) у којима су укључена деца (наведени су само неки примери из Приручника, сопственом креативношћу и промишљањем ученици могу смислити низ одличних акција и активности за промоцију ненасиља у школи):

- Недеља посвећена активностима против насиља,
- Дан толеранције,
- Дани пријатељства,
- Недеља различитих култура,
- Месец лепих речи,
- Недеља лепих порука,
- Отворена школа,
- Хуманитарне акције,
- Одређен део школе (кутак) посвећен теми ненасиља,
- Кутија поверења,
- Рубрика у школском часопису,
- Страна на сајту школе,
- Зидне новине,
- Маркирање ризичних места у школи и око ње,
- Маркирање ризичних догађаја, датума и дефинисање превентивних мера,
- Спортска такмичења и фер-плеј турнири,
- Кооперативни турнири и такмичења,
- Квизови,
- Интернет перформанси,
- Виртуелне / ел.презентације, брошуре, приручници, игрице за превенцију насилног понашања,
- Школски зид за графите,
- Интерне школске радио-станице (разглас), инфо-програми,
- Ученичке журке и прославе са саморегулацијом дисциплине,
- Ученичко саветовалиште и центар за медијацију,
- Школски СОС телефон,
- Упознавање са различитим културама у свим облицима рада и путем свих врста медија,
- "ТОП Листа" – саговорника и тема за сусрете - обавезно укључити децу у избор тема (као и родитеље) (у понуди саговорника могу да буду: представници Центра за социјални рад, правосуђа, здравства, МУП-а, стучњак у овој области, родитељ...),

- Форум театар и други облици партиципаторне драме и интерактивног израза у уметности (игракази, скечеви позоришне представе деце, анимације, перформанси, инсталације, интерактивне изложбе и сл),
- Обележавање пригодних датума - Дан школе. Дечја недеља итд,
- Посете пригодним позоришним и биоскопским представама (разговор о томе, цртежи, дебате...),
- Изложбе (ликовни, литерарни радови, примењена уметност...),
- Такмичења (нпр. Ко је бољи навијач, Бон-тон навијача...),
- Топ листа "најлепших" поступака, речи...,
- Акције Ученичког парламента,
- Вршњачка медијација.

Активности у којима су укључени одрасли (родитељи, наставници):

- Организовање сусрета деце и запослених са експертима за област превенције насиља (лекари, психолози, СОС волонтери),
- Израда лифлета, брошура,
- Објављивање примера добре праксе (часописи, сајтови, шк. новине),
- Подстицање и награђивање актера добре праксе (разглас, сајт, пригодне награде...),
- Промоција литературе о овој теми (или текстова из часописа, новине, превођење текстова са страних сајтова, часописа и сл., формирање специјалне библиотеке за запослене и родитеље),
- Постери,
- Видеоотека за ЦД верзијама играних филмова поучних са темом насиља у породици, међу младима и сл,
- Организовање дебата, округлих столова, трибина са темом превенције насиља,
- Секција за развијање толеранције,
- Час ОС/ОЗ,
- Хуманитарне акције и мере солидарности за угрожене породице.

Прилог 2: Препоруке деце и младих за унапређење безбедности и културе ненасиља (Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, 2013)

- Покренути широку кампању мењања опште друштвене климе у правцу смањене толеранције на насиље, кроз популарисање и награђивање позитивних примера, као и јасну јавну осуду и кажњавање лоших примера.
- Осмислити посебне програме рада са дечацима у циљу смањења агресивности, повећања толерантности и измене схватања њихове мушке улоге и родног идентитета, како би се међу дечацима смањио вршњачки притисак да се понашају грубо и нетолерантно.
- Побољшати безбедносну ситуацију у школама постављањем камера и ангажовањем одраслих да се брину за безбедност (школски полицајац, домар).
- Много више активирати и ангажовати наставнике да воде рачуна о безбедносној ситуацији међу ученицима у школи.
- Програме и радионице о ненасиљу и интеркултуралном образовању требало би преиспитати и прилагодити тако да буду ефикаснији него што су сада, јер има доста простора за побољшање у том погледу.
- Увести психолошке радионице и службе подршке деци и младима који су били жртве тежих облика вршњачког насиља (пребијање, отимање новца), можда и у облику мреже вршњачке подршке.
- Увести психолошке радионице за контролу беса међу децом и младима.
- Покренути кампању међу децом и младима о опасностима давања лозинке свог и-мејл и Фејсбук налога другим људима.
- Едуковати родитеље о електронској комуникацији њихове деце (Фејсбук и мобилни телефон), како би знали да препознају праве опасности и научили да поштују приватност деце и младих.

Прилог 3: За водитеља, предлог за креирање презентације - ИНТЕРВЕНТНЕ АКТИВНОСТИ

УНУТРАШЊА И СПОЉАШЊА МРЕЖА ЗАШТИТЕ

- Унутрашња заштитна мрежа – дефинисање улога и одговорности свих запослених и деце – одредити ко, када и на који начин интервенише!
- Сазнања или сумња о тежим облицима насиља, да се насиље над учеником дешава ван установе или од стране одрасле особе
- Обавезно укључивање и других институција (МУП, ЦЗСР, здравствене службе) – спољашња заштитна мрежа.

КОРАЦИ, ПОСТУПЦИ, ПРОЦЕДУРЕ

I Откривање, сазнање о насиљу

Могући знаци:

- **Физички и физиолошки план:** трагови повреда, модрице, ожиљци, опекотине, посекотине, поцепана одећа, запуштен и неуредан изглед, поломљене, поцепане ствари, проблеми са исхраном, болови у стомаку, главобоље, повраћање, преломи, проблеми са сном (несанице или претерано спавање), нестанак ствари (мобилни телефон, одевни предмети, торбе, свеске, новац ...).
- **Емоционални план:** плачљивост, повученост или претерана активност, раздражљивост, појава неуобичајених и претераних страхова, агресивно и аутодеструктивно понашање, ћутљивост, неуобичајена причљивост, гледање «у празно», ноћне море, конзумирање алкохола/наркотика, страх од самоће, страх од дружења, ноћно мокрење, лагање, изражено грицкање ноктију, поремећај говора, сексуално понашање непримерено узрасту и др.
- **У школи:** изненадни школски неуспех, појава неоправданих изостанака, одсуство концентрације, кашњења, избегавање обавеза, избегавање или неучествовање у разноврсним активностима, избегавање дружења, одбијање уобичајених активности, избегавање физичког додира (трзање), изражен страх од повратка кући и др.

Неки наведени облици понашања, појединачно и у одређеној мери, могу бити природне или развојне реакције – обратити пажњу на екстреме, учесталост јављања, као и на комбинацију појединих симптома.

II Прекидање, заустављање насиља

- Обавеза свих који имају било какво сазнање или сумњу да се насиље догађа. Запослени су обавезни да зауставе насиље и/или обавесте надлежне у установи.
- Поједине ситуације физичког насиља захтевају хитно и истовремено реаговање, збрињавање учесника, обавештавање родитеља и неодложно укључивање релевантних институција (здравствена, МУП, ЦЗСР);
- Емоционално или социјално насиље зауставити што пре - детету пружити разумевање, поверење и сигурност.

- Сумња на породично насиље – обавезно обавештавање Тима (даљи кораци уз консултације са ЦЗСР).

III Смиривање ситуације

- Обезбеђивање сигурности за дете/ученика, разговор са учесницима и посматрачима.
- Физичко или снажно вербално насиље –најважније да се актери након раздвајања умире, да се обезбеди прикладан простор и време за разговор. Потражити помоћ колега, стручне службе или Тима, ако је потребно. Објаснити учесницима да је циљ да се сукоб реши и да ће обе стране имати прилику да испричају шта се догодило. Договорити се са учесницима да се саслушају без прекидања, да не вређају једни друге, да говоре искрено.
- У овом процесу важно је да се у установи делује синхронизовано, да се разговор са децом/учесницима о истој ситуацији не обавља више пута од стране различитих запослених, већ да се у оквиру унутрашње заштитне мреже обезбеди проток информација важних за ефикасно реаговање.

IV Консултације унутар установе

- Циљ: процена ризика и израда плана заштите за све учеснике.
- Тим процењује степен ризика и одлучује да ли ће самостално решавати случај или уз друге релевантне институције. Водити рачуна о поверљивости података, заштити приватности и стављању интереса детета изнад интереса родитеља, школе, струке и др.
- Посебна обазривост је потребна онда када Тим процењује и одлучује само на основу сумње.
- Реаговање – поступци који ће ученике заштитити од даљег насиља, ублажити последице и јачати капацитете да се заштите.
- Истовремено, континуиран рад и са учеником који испољава насилно понашање, али и онима који су индиректно укључени, тј. *пасивним посматрачима*.

V Реализација договорених активности и мера заштите

- Након заустављања насиља и обављених консултација са релевантним стручњацима и/ или институцијама, реализују се договорене активности и мере заштите. У овом контексту важно је да се индивидуалне обавезе и одговорности прецизирају и доследно спроводе.

Прилог 4: Евиденција насилног понашања (Приручник за примену посебног протокола; стр. 62-64)

Датум настанка насилне ситуације

Место:

- у дворишту установе
- у ходнику
- у тоалету
- у учионици/соби
- на путу до установе

Време:

- пре доласка у установу
- после доласка
- на часу - 1, 2, 3, 4, 5, 6.
- на одмору
- у току активности
- у току слободног времена

Начин откривања/уочавања:

- личним увидом
- дојавом посматрача
- дојавом родитеља
- посредно (сандуче, телеф. пријава)
- уочавањем знакова
- дојавом особе која је доживела насиље од

Учесници насилне ситуације

Особа која врши насиље (подвуци)	Особа која трпи насиље (подвуци)
Ученик М/Ж	Ученик М/Ж
Група/разред Кратак опис насилне ситуације:	Група/разред Кратак опис насилне ситуације:
Група: хомогеног узраста хетерогеног узраста истополна хетерополна	Група: хомогеног узраста хетерогеног узраста истополна хетерополна
Одрасли васпитач учитељ Врста интервенције: предметни наставник одељењски старешина дежурни наставник техничко особље административно особље стручни сарадник школски полицајац директор родитељ (сопствени/туђи)	Одрасли васпитач учитељ предметни наставник одељењски старешина дежурни наставник техничко особље административно особље стручни сарадник школски полицајац директор родитељ (сопствени/туђи)
Предложене мере заштите и начини праћења спровођења предузетих мера: <i>Насилна ситуација се:</i>	
• дешава први пут • понавља више пута Датум пријаве насилне ситуације: _____ Подносилац пријаве: _____	
Вредновање и процена ефикасности предузетих мера:	

VIII РАДИОНИЦА: НЕДИСКРИМИНАЦИЈА, ПРЕДРАСУДЕ, СТЕРЕОТИПИ¹

ЦИЉ: Упознавање учесника са појмом дискриминације, њено препознавање, упознавање са механизмима настајања предрасуда и стереотипа и њихових последица које су пут ка дискриминацији.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- упознавање са појмом, настанком, опасностима предрасуда и стереотипа
- упознавање са појмом, видовима, настанком и опасностима дискриминације;
- препознавање примера дискриминације, освешћивање обима заступљености међу децом.

МАТЕРИЈАЛ:

- картице права за сваку групу по једна (прилог 1, 3. радионице)
- прилог 1 за водитеља: *Од стереотипа до дискриминације*
- прилог 2: *Мој проблем*, за сваку групу по један
- прилог 3 за водитеља: изводи из истраживања о дискриминацији

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ излаже "Од стереотипа до дискриминације" (прилог 1), упознаје учеснике са тим шта су предрасуде и стереотипи.

Подела учесника у групе, свака група има задатак да се присети и напише што више предрасуда и стереотипа који су заступљени у школи, и то стереотипе:

- на релацији деце (нпр: *Одликаши су штребери*);
- на релацији професора (нпр: *Професори који предају у гимназији су бољи професори*);
- на релацији професори-деца/деца-професори (нпр: *Математичари су строги професори. Одлични ученици морају увек бити спремни за одговарање и знати одговоре.*).

Корак 2

Следи излагање група и пленарна дискусија:

- Како бисте прокоментарисали ове стереотипе и предрасуде које сте навели и шта мислите о њима?
- Како препознајемо стереотипе? (истаћи уопштавања: сви, нико, увек, никад...)
- Зашто су стереотипи опасни? Кога угрожавају?

¹За ову радионицу понуђена је алтернативна активност којом се може достићи постављени циљ. Избор најадекватније зависи од више фактора, као што су бројност полазника обуке, заинтересованост, време које је на располагању, стога је остављено водитељу да процени коју ће активност на конкретној обуци реализовати.

- Како предрасуде и стереотипи утичу на наше понашање?
- О чему све имамо сртеотипе и предрасуде?
- Да ли постоје позитивни стереотипи? Да ли су они мање штетни од негативних сртеотипа?
- Кога они угрожавају? Водитељ може да наведе пример: *Девојчице се интересују за моду. Дечаци воле спорт. Црнци су добри кошаркаши. Добри ђаци су увек спремни да одговарају. И примере "позитивних" стереотипа које су групе смислиле.*

Водитељ даје повратну информацију да стереотипи увек потенцијално угрожавају припадника групе о којој је реч. Негативан стереотип угрожава сваког појединца који припада тој групи, а када је позитиван или неутралан, угрожава право припадника групе да буде различит (дечак који не прати спорт и сл). Људи су мање или више склони да генерализују, уопштавају, зато је важно препознати га код себе, како бисмо се против њега борили, јер је опасан. Колико је тешко бити жртва стереотипа најбоље осетимо на сопственој кожи када смо ми предмет и жртва предрасуде и стереотипа (поменути пример који наставнике боли: *Професори мало раде и стално имају распусте. Мушкарац који ради у просвети је неспособан*).

Корак 3

Водитељ истиче да се предрасуда у акцији другачије зове дискриминација.

На видео биму/флип-чарт папиру стоји наведен члан 2. Конвенције као и члан 44. Закона о основама система:

Право на недискриминацију (члан 2): *сва права примењују се на сву децу без дискриминације (без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вероисповест, политичко или друго уверење, национално, етничко, или социјално порекло, имовинско стање, онеспособљеност, рођење или други статус детета, његовог родитеља или законског старатеља)*

Члан 44. Закона о основама система васпитања и образовања „ ...Под дискриминацијом лица или групе лица сматра се свако непосредно или посредно, на отворен или прикривен начин, искључивање или ограничавање права и слобода, неједнако поступање или пропуштање чињења, односно неоправдано прављење разлика повлађивањем или давањем првенства”.

Водитељ пита учеснике како разумеју члан 2. Конвенције, недискриминацију и како тумаче дефиницију дискриминације из Закона?

Даје информацију да суштина овог принципа јесте да се сва права примењују на свако дете, без изузетка, и да је обавеза државе да деци пружи заштиту од било ког облика дискриминације, да се недискриминација заснива на основном начелу савременог права о једнакости свих људи, да је свака држава дужна да спречава и санкционише дискриминацију да би обезбедила остваривање међународно гарантованих људска права.

Корак 4

Разговор са учесницима, где је важно да водитељ консултује теоријски део приручника који говори о дискриминацији.

- Да ли сва деца имају једнаке могућности да остваре своја права?
- Да ли су вам познати појединци или групе који су дискриминисани, над којима се врши неки од облика насиља само зато што је припадник те групе? Наведите примере.
- Шта су узроци њихове дискриминације? Како, зашто настаје дискриминација?
- Да ли је неко чуо за позитивну дискриминацију? Мере афирмативне акције?

(Мере афирмативне акције или позитивна дискриминација је одређена мера према групама које се због своје угрожености свесно стављају у повлашћен положај, да би се на тај начин анулирала њихова дискриминисаност (подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, олакшице деци ромске националности при упису у школу и током школовања и сл). Важно је нагласити да су оне ограниченог временског трајања, те да се укидају када се постигне жељени циљ).

- Шта би била прикривена дискриминација?

(Прикривена дискриминација је ситуација када се не ускраћују директно права, али се нечињењем онемогућава остваривање права (није забрањено деци са инвалидитетом да иду у школу, али нису обезбеђени прилази/рампе школе, тоалети за децу која користе колича и сл.)

- Шта би била идивидуална, институционална дискриминација?
- Које ситуације дискриминације су присутне у школи?

Корак 5

Свака група добија листу примера "Мој проблем", прилог 2, и задатак да на по једном примеру утврде:

- По ком основу је дискриминација?
- Да ли има насиља? Ако да, која врста?
- Која права су угрожена детету? (консултовати картице права детета)
- Које стереотипе и предрасуде препознају у наведеној ситуацији?

Групе излажу свој пример, остале допуњују, коментаришу. У случају да две групе раде исти пример, једна група излаже, а друга допуни.

Корак 6

Водитељ прочита неке примере из истраживања, прилог 3. Дати могућност да учесници прокоментаришу истраживање, изнесу своје утиске.

Могућност реализације 2:

(Преузето и модификовано из приручника „За разлику богатије – приручник за интеркултурализам“, Београд, 2006)

Циљеви: доживети искуство везано за ситуације када смо део мањинске или већинске групе

Корак 1

Започните игру тако што ћете дефинисати њена правила: У игри се може користити само невербална комуникација, није дозвољена вербална комуникација; Игра траје све док водитељ не објави да је завршена; Замолите учеснике да затворе очи и уклоне косу са чела. Реците им да ћете им залепити на чело по једну малу налепницу и да то неће трајати више од пар минута.

Корак 2

Док учесници седе са затвореним очима, залепите им налепнице. Водите рачуна да имате 3-4 врсте налепница и по најмање три налепнице исте врсте (зависи од броја учесника). Само једна налепница треба да буде другачија од свих других. Када свима залепите налепнице, замолите их да отворе очи. Дајте им кратко и јасно упутство: “Формирајте групе!” Пустите игру да тече. Станите/седите са стране и посматрајте процес у групи. Немојте давати никакве вербалне или невербалне сигнале, правите се да не учествујете. Када вам се учини да игра више ништа конструктивно не може да донесе (погледајте напомене за водитеље), прекините је. Реците учесницима да скину своје налепнице и да их погледају.

Корак 3

Организујте групну дискусију - поставите следећа питања:

- Како се осећају на крају игре? Почните са особом која је имала налепницу коју нико други није имао, затим проверите да ли постоји још неко коме је ова игра била тешка...
- Шта се десило у игри и како?
- Да ли је било тренутака када им је било лакше/теже?
- Подсетите их на то какво сте им упутство дали и како су они на основу њега схватили да треба да раде оно што су урадили?
- Да ли су се у току игре присетили неких ситуација из живота, да ли су им се вратила нека сећања, осећања?
- Шта мисле, због чега је ова игра организована?

Уколико желите, можете постављати и питања која вам се учине релевантним на основу тока дискусије.

Напомена за водитеља: Током дискусије коментаришите оне делове који су у вези са циљевима радионице: Како изгледа бити део мањинске/већинске групе; које стратегије се користе да би се постао део већинске групе; које стратегије се користе да се искључе припадници мањинске групе; како се осећамо и шта радимо када смо део већине/мањине; зашто покушавамо да уђемо у круг и зашто спречавамо људе да уђу у нашу групу? Подстакните учеснике да размишљају о реалним ситуацијама у којима су били део мањине/

већине. Посебно инсистирајте на потребама које стоје у основи жеље за уласком у групу и жеље за одбацивањем оних који су другачији. Важно је да се уочи да су у основи тих понашања потребе за заштитом, идентитетом, сигурношћу, које су нам заједничке и важне.

Корак 4

Наставити активности од корака 3 у првом предлогу за реализацију радионице.

Прилог 1: Од стереотипа до дискриминације

(Преузето и модификовано из приручника „Како до шаргарепе“, 1999)

„Сви ми припадамо различитим групама истовремено, било да смо тога свесни или не. Али кад једном постанемо свесни да припадамо некој групи (полу, узрасту, навијачима неког тима, обожаваоцима неког певача, занимању, народу, вери), често се догађа да све друге, оне које не припадају баш тој групи, доживљавамо као некако погрешне, понекад од њих зазирамо“.

„Људи су склони да понашања која су им нова и непозната проглашавају за НЕОБИЧНА – само зато што су нама необична. Од тога па до уверења да су та понашања некако ПОГРЕШНА, да са онима који се тако понашају нешто није у реду, често је само један корак“.

Када направимо тај један корак дошли смо до ПРЕДРАСУДЕ. Предрасудама често попуњавамо »рупе« у свом не/знању о другима и не/разумевању оних који су другачији од нас. Пошто их не познајемо и не разумемо, понекад почињемо да их се плашимо. А од предрасуде и страха до дискриминације (односно ускраћивања једнаких права другима), још је један корак. Одатле па до НАСИЉА према онима који су другачији, такође је још један корак.

Стереотипи (генерализације) су уопштене представе о особинама припадника/ца неке групе. Примењују се на сваког појединца из групе. Могу бити позитивни и негативни. На пример, позитиван стереотип је да сви дечаци воле фудбал, а негативан да су све плавуше глупе. Ако је стереотип позитиван, угрожава право неког/неке припадника/це групе на различитост; а ако је стереотип негативан, угрожава све припаднике/це групе.

Један од разлога формирања стереотипа је што нам је тако – лакше! Улажемо мањи напор него када бисмо стварно покушали да упознамо припаднике неке групе.

Стереотипи често доводе до **предрасуда** – негативних ставова према припадницима/ама неке групе (народима, појединцима, институцијама...). Предрасуде су праћене снажним емоцијама, тешко се мењају и могу да утичу на понашање људи. Дискриминација је понашање које проистиче из предрасуда (на пример, уколико неко има предрасуде према припадницима/ама одређене етничке групе, може да одбије да ради са њима).

Стереотипи увек потенцијално угрожавају припадника групе о којој је реч. Негативан стереотип угрожава сваког појединца који припада тој групи, а када је позитиван или неутралан, угрожава право припадника групе да буде различит (дечак који не прати спорт,... одликаш који није увек спреман да одговара и сл.). Људи су мање или више склони да генерализују, уопштавају, зато је важно препознати га код себе, како бисмо се против њега борили, јер је опасан. Колико је тешко бити жртва стереотипа најбоље осетимо на сопственој кожи када смо сами предмет и жртва предрасуде и стереотипа.

Све врсте етикетирања, стереотипног мишљења и предрасуда представљају опасност у комуникацији зато што појединцима укидају право на индивидуалност. И позитивни и негативни стереотипи су опасни пошто нам укидају право да будемо другачији и своји и представљају оптерећење и ограничење (на пример, од деце коју смештамо у категорију “паметни” или “одговорни” увек много више очекујемо, што за њих може представљати велико оптерећење).

Прилог 2: Мој проблем

(Преузето и модификовано из приручника Како можемо заједно, 2000)

Задатак за рад група: По ком основу је дискриминација? Да ли има насиља? Ако да, која врста? Које право/а су угрожена? Који се стереотипи и предрасуде препознају у наведеној ситуацији?

1. „Живимо на селу, сиромашни смо. Мој брат иде у средњу школу у оближњем граду, ја сам девојчица и родитељи мисле да треба да научим кућне послове и да се удам. Чича је успео да наговори оца, те сам се уписала у школу. Али, другови ме избегавају, девојчице ме називају погрдним именима. Тешко ми је због тога“.

2. „Имам 15 година и завршила сам основну школу са одличним успехом. Прошле године су ме на улици ударила кола и од тада сам у инвалидским колицима. Ове године требало је да кренем у средњу школу, али нисам, јер ниједна школа нема прилаз за инвалиде него само степенике које ја не могу да користим. Мама покушава да нађе неко решење за мене, ја се надам да ће успети у томе јер бих волела да наставим школовање“.

3. „Имам 10 година и живим у великом граду. Родитељи су ми умрли пре две године, а ја сам тада сазнао да болујем од СИДЕ. Тренутно живим са тетком и њеном децом који су добри према мени. У школу сам кратко ишао, више не идем, јер се неки људи боје моје болести, родитељи су забрањивали деци да се друже са мном, претили су да ће исписати децу ако мени не забране да идем у школу... Тешко ми је због тога. Волео бих да идем у школу и да се дружим са децом“.

Прилог 3: Истраживања о дискриминацији

А) Изводи из истраживања ставова деце и младих о забрани дискриминације (*Увођење антидискриминационих питања у области социјале заштите, Министарство рада и социјалне политике Републике Србије, (2010)*)

- Најбољи начин за спречавање дискриминације грађана у Србији, према ставовима деце/ младих је кажњавање оних који врше дискриминацију, као и едукација у школама.
- У случају да буду дискриминисани, деца и млади би се најпре обратили родитељима.
- Средњошколци у Србији осећају се најчешће дискриминисани због свог узраста (година старости).
- Сваки трећи средњошколац у Србији осећа се стално или повремено дискриминисаним због музичког укуса и начина облачења, док се сваки четврти осећа дискриминисаним због: имовног стања, националне припадности, политичких уверења, телесног изгледа и физичких могућности.
- Највећу социјалну дистанцу деца и млади су исказали према вршњацима/ вршњакињама другачије сексуалне оријентације и ХИВ позитивним особама.
- Четвртина младих сматра да особама друкчије сексуалне оријентације не треба дати једнаке шансе при запошљавању.
- Деца и млади виде припаднике/це сексуалних мањина као убедљиво најчешће дискриминисане. Следе жене, особе са сметњама у развоју и ХИВ позитивне особе.
- Око 3/4 младих се декларативно залаже за родну равноправност, али и даље четвртина сматра да у погледу одлучивања о расподели кућног буџета главну реч треба да има мушкарац.

Б) Изводи из Извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих (Центар за права детета, 2013)

- Значајно је повећан број деце и младих који немају став о људским правима, што јасно говори о томе да постојећи програми едукације о тој теми нису ефикасни и да их нема довољно.
- Број деце и младих који подржавају идеју етнички чисте државе је у порасту (26%).
- 1/5 деце и младих би ради националних интереса одобрила приморавање здравих жена да роде децу.
- 1/4 деце и младих у Србији сматра да су атеисти особе без морала, које нису у стању да разликују добро и зло.
- Свако девето дете сматра белу расу супериорнијом од осталих.
- Мање од половине испитане деце и младих сматра да њихови ХИВ

позитивни вршњаци имају право на редовно образовање у нашим школама.

- 1/3 деце и младих не мисли да женама треба да буду доступна одговорна места у држави и бизнису.
- Има доста деце и младих који немају повољно мишљење о својим вршњацима који остварују одличан успех у школи, и тај проценат у старијим узрастима расте.
- Скоро 1/2 дечака су веома непријатељски настројени према особама другачије сексуалне оријентације, а само 1/4 показује толерантност по том питању. Код девојчица је ситуација потпуно обрнута: 1/4 њих непријатељски доживљава особе другачије сексуалне оријентације, а скоро 1/2 девојчица је без таквих предрасуда.
- Дечаци су генерално изразито нетолерантнији од девојчица по многим питањима и ставовима, али се њихова нетолерантност смањује са годинама.

В) Изводи из иницијалног истраживања: Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему (Ужички центар за права детета, 2013)

Мишљење ученика седмог и осмог разреда о дискриминацији:

- У школи постоји дискриминација ученика и ускраћивање појединих права.
- Највише је дискриминације због: физичких могућности, телесног изгледа, националне припадности и боје коже.
- Најмање је дискриминације због: политичког уверења; социјалног порекла, пола, вероисповести и односа према вери.
- Деца сматрају да у школи постоји дискриминација и према: успеху, физичком изгледу, интересовању (музика, клуб за који навија и сл).

IX РАДИОНИЦА: ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ

ЦИЉ: Да учесници постану свесни у ком степену свако од њих може да утиче на остваривање појединих права и да уоче личну одговорност у поштовању и остваривању сопствених и туђих права, као и одговорности држава, институција и појединаца.

ПОСТУПАК САЗНАЊА:

- упознавање учесника са одговорношћу државе;
- уочавање права за које су одговорни појединци (деца, родитељи, наставници);
- уочавање и освешћивање сопствених одговорности у оквиру појединих права.

МАТЕРИЈАЛ

За 1. верзију:

- комплет картица права за сваку групу (прилог 1 у 3. радионици)
- папири, маркери
- прилог 1: *Одговорности у остваривању права детета*, за сваку групу по један
- прилог 4: *Ситуације кршења права - ко је одговоран?*, за сваку групу по један

За 2. верзију:

- комплет картица права за сваку групу (прилог 1 у 3. радионици)
- папири, маркери
- прилог 2, 3, 4, за сваку групу по један

За 3. верзију:

- прилог 4, за сваку групу по један
- флип-чарт папири, лепак

ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ истиче да је највећа обавеза и одговорност за остваривање права детета на држави, односно њеним институцијама и установама (Влада, Парламент, надлежна министарства, судови, полиција, центри за социјални рад, здравствене установе, школе итд). Држава има обавезу да ствара предуслове за остваривање права, на пример доношењем закона, развојем институција, установа и служби за заштиту права детета, информисањем о правима детета укључујући и саму децу, издвајањем буџетских средстава за децу, залагањем за спровођење закона, вршењем надзора и санкционисањем кршења права детета. Оваква улога државе произилази из обавеза које је преузела ратификацијом Конвенције о правима детета.

Водитељ даље наглашава да, поред тога што је спровођење Конвенције о правима детета примарна одговорност државе, наставници и сама деца могу доста тога да ураде како би заштитили права или обезбедили њихово спровођење. Скоро у свакој ситуацији, бар на неки начин можемо реаговати, па је наша одговорност у томе колико тога смо свесни, колико смо информисани о правима детета, колико смо спремни да у складу са тим и предузмемо конкретне кораке (*Научи-поентирај, 2005*).

Корак 2

Подела учесника у четири групе. Свака група има задатак да од понуђених картица/чланова Конвенције (прилог 1 у 3. радионици) пронађе четири права за која мисле да остварење тог права највише зависи од њих самих, као и да пронађу четири права за која мисле да у најмањој мери зависе од њих. Две групе задатак раде из улоге деце, једна група из улоге наставника, једна група из улоге родитеља.

Корак 3

Исецају права и лепе на велики папир који је водитељ унапред припремио. Са леве стране лепе права на која могу да утичу, са десне она на која не могу да утичу.

Следи излагање група, а након излагања сваке групе, остали учесници могу постављати питања или коментарисати. Водитељ сумира рад поредећи права на која могу и не могу да утичу.

Корак 4

Групе добијају задатак да за два права које су издвојили да могу да утичу из своје улоге (детета, професора, родитеља), наведу листу одговорности у односу на то право. Водитељ наводи пример за одговорност: *Имам право да возим, а одговорност ми је да: поштујем саобраћајне знаке, не возим у алкохолисаном стању, да кола одржавам исправним, редовни технички прегледи и сл.* Учесници се подстичу да наводе конкретне примере одговорности у односу на право.

Корак 5

Излагање група, потом дискусија: Да ли је било лако или тешко смислити одговорности које иду са конкретним правом? Да ли би остале групе додале неку одговорност у односу на право?

Корак 6

Кратка прича водитеља о П-О-П (право-одговорност-право): ја имам право, и други има право, моја одговорност је да остварујем своја права до граница док не нарушавам права другог детета, права наставника, права родитеља. *„Што је већа могућност утицаја на остваривање наших права, то је и већа одговорност да остваривањем тог права не угрозимо права других, или нека своја друга права“.* (*Како до шаргарепе, 1999, стр. 48*). Свест о сопственој одговорности је нарочито важно имати у ситуацијама када је у питању **сукоб права**. Водитељ помаже учесницима да схвате да ситуације конфликта, осим што могу да повреду осећања друге особе, могу да доведу и до кршења њихових права. То што имамо право на нешто не значи да имамо апсолутну слободу да бранимо

своје право зато што на такав начин можемо угрозити исто или неко друго праве друге особе. Значи, остваривање сопствених права не сме угрозити друге у остваривању њихових права.

Корак 7

Уколико остане времена, може се реализовати овај корак. Свака група добија прилог 1, а након појашњења примера, водитељ даје задатак групама да наведу типичне одговорности за ШКОЛУ (трећа колона). Излагање и дискусија.

Или, може се радити на појединим примерима из прилога 4, *Ситуације кршења права - Ко је одговоран?*

МОГУЋНОСТ РЕАЛИЗАЦИЈЕ 2

Корак 1

Уводна прича из прве верзије сценарија.

Корак 2

Учесници су подељени у групе, свака група добија картице са члановима Конвенције о правима детета (нпр. чланови: 14, 16, 17, 29, 31, 34 ...). Задатак сваке групе јесте да пронађу, и на прилогу 2 запишу што више одговорности ОДРАСЛИХ типичних за право са картице.

Напомена за водитеља: број права која се дају групи зависи од времена за рад.

Корак 3

Свака група добије картице са члановима Конвенције (нпр. 12, 16, 17, 29, 31, 33) и задатак да у односу на свако право на прилогу 3 запише три одговорности ДЕЦЕ везане за то право. Ради уштеде времена, сваки члан групе може радити по једно право.

Корак 4

Излагање група, тако што прво читају одговорности одраслих, а потом и други круг излагања када читају одговорности деце.

Корак 5

Дискусија: Да ли је било тешко одредити одговорности? За које право је било најтеже? А која права по вашем мишљењу имају јасне одговорности? Да ли је било теже одредити одговорности деце или одрасле особе (наставника, родитеља)?

Корак 6

Дискусија о прилогу 1 и/или 4.

МОГУЋНОСТ РЕАЛИЗАЦИЈЕ 3

Водитељ на паноу направи табелу од шест поља и означи их: надлежно Министарство, Центар за социјални рад, невладине организације, школа, родитељи и породица, деца.

Свака група ће добити исечене картице на којима се налазе примери кршења права (прилог 4).

Групе имају задатак да процене које право је прекршено и чија је одговорност да обезбеди спровођење сваког наведеног права и да стикер са именом/ права залепи у одговарајућу ћелију паноа. Након што су све групе обавиле овај задатак, следи дискусија:

- Да ли су групе на исти начин процењивале надлежност за поједина права?
- У чему се процене група разликују и због чега?
- У погледу ког права су процене најсличније, а у погледу ког права су разлике у процени најизраженије?

Коментар водитеља иде у правцу разјашњења врсте посла и делокруга рада неких организација (као што су различита министарства, невладине организације, или Центар за социјални рад), појашњења њихове надлежности и, генерално, истицања да уз права иде и одговорност за обезбеђивање услова за њихово уживање, као и одговорност за заштиту у случају њиховог занемаривања или кршења (*За право-ми, 2005, стр.35*).

Прилог 1: Одговорности у остваривању права детета

(модификовано из: *Како можемо заједно, 2000*)

Типичне одговорности	ДЕЦА	ОДРАСЛИ	ШКОЛА
ИНФОРМИСАНOST И ОБРАЗОВАЊЕ	Информисати себе, другу децу и одрасле о правима које имамо, учити о правима детета.	Информисати се О и образовати ЗА права која деца имају; Информисати и образовати децу и друге одрасле о правима детета.	
ЗАШТИТА ПРАВА У ПРАКСИ	Уочавати ситуације у којима се крше права детета и борити се за своја права и права других у складу са могућностима.	Уочавати ситуације у којима се крше права детета; Борити се за права детета и стварати предуслове за њихово остваривање.	
ПОШТОВАЊЕ	Поштовати права друге деце, поштовати права одраслих.	Понашати се у складу са Конвенцијом (не кршити права детета).	
УОЧАВАЊЕ БЕЗЕ ИЗМЕЂУ ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ	Учити се одговорном понашању.	Бити одговоран и учити децу да буду одговорна.	

Прилог 2

Одговорности ОДРАСЛИХ у односу на право детета

Дете има право на **одмор и рекреацију, право на игру и учешће у културним и уметничким активностима.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на **слободу мишљења, савести и вероисповести.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на **заштиту од сексуалног искоришћавања и злоупотребе.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на заштиту **од мешања у њихову приватност, породицу, дом, и личну преписку, као и на заштиту од напада на њихову част и углед.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на **приступ информацијама и материјалима из различитих извора.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на образовање чији је **циљ развој дететове личности, талента и менталних и физичких способности до њихових крајњих могућности.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Прилог 3

Одговорности ДЕЦЕ у односу на право детета

Дете има право на **одмор и рекреацију, право на игру и учешће у културним и уметничким активностима.**

Одговорност ДЕЦЕ у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на **слободу удруживања и мирног окупљања.**

Одговорност ДЕЦЕ у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на **заштиту од употребе наркотика и психоактивних супстанци.**

Одговорност ДЕЦЕ у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на заштиту **од мешања у њихову приватност, породицу, дом, и личну преписку, као и на заштиту од напада на њихову част и углед.**

Одговорност ДЕЦЕ у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на **приступ информацијама и материјалима из различитих извора.**

Одговорност ДЕЦЕ у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Дете има право на образовање чији је **циљ развој дететове личности, талента и менталних и физичких способности до њихових крајњих могућности.**

Одговорност одраслих у вези са тим правом је:

- а) _____
- б) _____
- в) _____

Прилог 4

Ситуације кршења права - Које право је прекршено и ко је одговоран?

1. Моја браћа иду у школу али ја сам девојчица и родитељи ми не дозвољавају да идем у школу јер морам да помажем у кући.
2. У инвалидским сам колицима. У школу не идем јер школа нема прилаз за колица а и све учионице су на спратовима.
3. Живим у селу. После школе морам да помажем родитељима у њиви. Касно увече се враћамо и ја сам толико уморан да не могу да урадим домаћи.
4. Ја сам другачије вероисповести од мојих вршњака у школи. Желим да идем на веронауку и да учим о својој религији. У школи кажу да не могу само за мене да организују верску наставу и да зато треба да похађам грађанско васпитање.
5. Многи моји вршњаци одлазе у кладионицу и тамо проводе доста времена.
6. Имам 14 година и живимо у великом граду. Многи моји вршњаци редовно користе марихуану. И ја сам пробао.
7. Имам 12 година. Живим у једној азијској држави. Радим у фабрици са великим бројем својих вршњака по 12 сати дневно. Не идем у школу.
8. Родитељи ме још од малена туку и ударају. Често имам модрице и маснице по телу.
9. Живим у селу а идем у основну школу која је у граду. Вршњаци ме избегавају, кажу да се ружно облачим и погрдно ме зову сељанком.
10. Разредна ми је узела ранац и прегледала га, јер је мислила да сам ја Милошу украо мобилни телефон.
11. Моја комшиница која ради у фризерском салону каже да наставница математике стално у салону оговара, коментарише своје ученике и њихове родитеље и наводи њихова имена.
12. Моја лекарка је казала разредној да су моји родитељи ХИВ позитивни. Она је то изнела на Наставничком већу. Плашим се последица.
13. Наставница ме стално назива погрдним именима. И моје другове често назива: магарче, глупане и говори нам друге погрдне реченице које нас омаловажавају.
14. Моји родитељи никада не долазе у школу, ни на родитељске састанке ни по позиву наставника и разредне. Стидим се тога и не знам шта да кажем разредној.
15. Јако смо сиромашни. Имам само један оброк дневно и често сам гладан.
16. Немамо новца да купимо гардеробу. Моја мајка по некад оде иде у Црвени крст и добије одећу. Срамота ме је своје поцепане одеће.
17. Имам 14 година и радим на једној плантажи по цео дан. Зарађујем и новац. Моји родитељи ме терају да идем у школу, а ја не желим јер не волим школу.
18. Глувонем сам. Истерали су мене и мог друга из ресторана јер други гости не воле да виде и буду у присуству глувонеме особе.
19. Ромске сам националности. Са својим братом сам дошао на базен да се купам. Када смо хтели да купимо карту, нису нас пустили јер ћемо, наводно, упрљати воду нашим телом.

20. Моја мама и ја смо припадници једне мање верске заједнице. То знају наше комшије и стално нас називају погрдним именима и забрањују својој деци да се због тога друже са мном.

21. Комшија који живи преко пута нас ме пре неки дан позвао у своје двориште, наводно да му нешто помогнем, и тада ме је непористојно додиривао по телу.

22. Болестан сам. Не могу да одем код лекара јер немам здравствену књижицу, а моји родитељи немају новац да плате преглед.

23. Родитељи ме терају са просим по граду. Ако не прикупим довољно новца, кажњавају ме и пребијају.

Х РАДИОНИЦА: СУКОБ ПРАВА

ЦИЉ: Да учесници схвате да постоје ситуације када права различитих особа долазе у сукоб и да те ситуације сукоба права могу бити узрок конфликта; оспособљавање за разумевање узрока сукоба.

ПРОЦЕС САЗНАВАЊА:

- стицање увида у то да постоје ситуације сукоба у којима права различитих особа долазе у сукоб;
- подстицање осетљивости за позицију и гледиште других;
- подстицање разумевања узрока сукоба;
- стицање увида о могућим начинима превазилажења сукоба.

МАТЕРИЈАЛ:

- папири и оловке за сваку групу
- 4 велика пак-папира (хамер) и фломастер за водитеља
- прилог 1: *Ситуације сукоба права*, за сваку групу по један

ТРАЈАЊЕ: 60 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ направи увод наводећи да се у животу често јављају ситуације сукоба у којима све стране имају своје виђење проблема, или свака страна има неко право које јој је угрожено. Сукоби могу да се јаве међу појединцима, унутар и између група, међу државама итд. Некада више особа или група жели исти предмет и сл. Тада можемо говорити о сукобу око ствари, а неки сукоби настају када су неке повређена или нису узета у обзир осећања, док се неки јављају због различитих веровања и вредности које имају појединци или групе. Такође, постоји и сукоб права, односно ситуација у којој су права једне особе у сукобу са правима друге. Такве сукобе обично није једноставно превазићи. Најава да ће се таквим ситуацијама они данас бавити.

Корак 2

Подела учесника у групе (или остају у истим групама уколико се радионице надовезују у истом дану). Свака група добије ситуацију „Сукоба права“ (прилог 1) и задатак да, у примеру који представља ситуацију сукоба права уочи права која су угрожена странама у сукобу, промисле како би могла да се разреши ситуација и да ли постоји решење у коме обе стране могу задовољити своје потребе.

Корак 3

Након рада у групи, следи излагање група.

Корак 4

Дискусија:

- Како су групе задовољне решењима која су смислили?

- Да ли кроз наведена решења обе стране могу бити задовољне? Да ли су задовољене потребе?
- Како се овај конфликт могао завршити? Шта је по вашем мишљењу оптимално решење?
- Да ли учесници могу да наведу неку ситуацију сукоба права? Описати ситуацију и навести која права су у сукобу.
- Шта је важно у тим ситуацијама?
- Како се могу разрешити ситуације сукоба права?

Корак 5

Повратна информација — Уз подстицање дискусије, водитељ помаже учесницима да схвате да постоји много ситуација у којима долази до сукоба/конфликта зато што различите стране у сукобу најчешће размишљају само о својим осећањима, жељама и потребама. Да бисмо на конструктиван начин разрешили једну такву ситуацију потребно је да размишљамо и о оној другој страни, о томе шта њу наводи на такве ставове и понашања, које су њене потребе. Овакве ситуације конфликта некада могу да представљају и сукоб права, кога је такође могуће решити на начин прихватљив за обе стране. Наглашавање да је превазилажење сукоба могуће кроз увиђање потреба и интереса свих страна.

Прилог 1

Ситуације сукоба права

Задатак: Уочи која права су угрожена странама у сукобу. Како би могла да се разреши ситуација? Да ли постоји решење у коме обе стране могу задовољити своје потребе?

Ситуација 1: Брат и сестра су у соби. Брат је пустио музику. Хоће да се одмори и релаксира јер је цео дан напорно радио. Сестра седи за столом, говори брату да искључи музику покушава да учи, јер сутра има контролни.

Ситуација 2: У једној општини постоји фабрика која загађује животну средину и велики број деце има проблема са дисањем због фабричких испарења. Покренута је акција затварања фабрике. Међутим, руководство фабрике истиче да велики број родитеља деце ради у фабрици и да би затварањем фабрике остали без посла.

Ситуација 3: Маја је добила позив да учествује на кампу на коме се пружа прилика да много тога сазна о правима деца и начинима како да у својој локалној заједници остваре права. Радује се томе. Њени родитељи се не слажу са том идејом страхујући да ће одсуство из школе толико дана условити њено попуштање у успеху.

Ситуација 4: У једном одељењу учи девојчица која је у инвалидским колицима. Школа нема лифт, тако да је донета одлука да то одељење буде смештено у једној учионици и да неће мењати кабинете. Неки ученици сматрају да су том одлуком закинути јер су многи кабинети опремљени савременим наставним средствима и апаратима који омогућавају квалитетније учење.

Напомена за водитеља:

У првој ситуацији у сукобу су два права и то члан 28. Конвенције, право на образовање које има сестра и члан 31. Конвенције о правима детета који каже да деца имају право на игру и рекреацију, а које је везано у овом случају за брата.

У другој ситуацији у сукобу су члан 24. и члан 27. Конвенције. Деца имају право на заштиту здравља укључујући и заштиту од загађења човекове околине. Такође, деца имају право на одговарајући животни стандард, а то омогућавају у овом случају родитељи који раде у фабрици.

У трећој ситуацији у сукобу су члан 12,13. и члан 18. Конвенције. Маја има право да изрази своје мишљење и да буде информисана. Са друге стране, родитељи имају примарну одговорност за подизање и развој детета.

У четвртој ситуацији у сукобу су члан 29. Конвенције, циљеви образовања, са једне стране и члан 28. (доступност образовања) и члан 2. (недискриминација), са друге стране.

ХІ РАДИОНИЦА: ИНДЕКС ПРАВА ДЕТЕТА У ОБРАЗОВАЊУ¹

(Индикатори/показатељи остварености права детета у образовању)

ЦИЉ: Упознавање учесника са документом *Индекс права детета у образовању (индикатори остварености права детета у образовању²)*, који помаже запосленима у образовању да на ефикасан и разумљив начин изврше процену остварености стандарда права детета које дефинише Конвенција, као и да планирају мере које ће спроводити на остваривању тих стандарда.

ПРОЦЕС САЗНАВАЊА:

- уочавање права која се директно остварују/не остварују у образовању;
- учесници самостално одређују индикаторе остварености права детета у образовању;
- учесници се упознају са документом у коме су наведени индикатори, проучавају их и промишљају о њима.

МАТЕРИЈАЛ:

- чланови Конвенције о правима детета (прилог 1 у 3. радионици приручника)
- индикатори остварености права детета у образовању, по један примерак за сваку групу (овај прилог водитељи могу наћи на сајту Ужичког центра за права детета: www.uecpd.org) (Водитељ се у уводном делу документа може упознати са сврхом настанка документа, циљевима, начином коришћења и сл)

ТРАЈАЊЕ: 90 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ подсећа учеснике на трећу радионицу, где су чланове Конвенције о правима детета посматрали кроз призму њиховог остваривања/неостваривања у образовању. Која су то права? Након навођења чланова Конвенције, водитељ сумира, консултујући прилог 1.

Корак 2

Подела у шест група. Свака група добија одређено право/а и задатак да смисли што више конкретних индикатора за оствареност тог/тих права детета у образовању. Уколико је број група мањи, неке ће добити више примера за рад.

Група 1: Шта значи да су остварени стандарди **члана 29. (циљева образовања)** у школи? Навести конкретне индикаторе. Поред наведите ко је одговоран за његово остваривање.

¹Ова радионица је опциона.

²Документ је настао у оквиру пројекта "Образовање за права детета" који реализује Ужички центар за права детета и партнери уз подршку швајцарске Песталоци дечје фондације.

Група 2: Шта значи да су остварени стандарди поштовања **права детета на приватност** у школи? Навести конкретне индикаторе. Поред наведите ко је одговоран за његово остваривање.

Група 3: Шта значи да су остварени стандарди поштовања **права детета на учешће у одлучивању** у школи? Навести конкретне индикаторе. Поред наведите ко је одговоран за његово остваривање.

Група 4: Шта значи да су остварени стандарди поштовања **права детета на недискриминацију** у школи? Навести конкретне индикаторе. Поред наведите ко је одговоран одговоран за његово остваривање.

Група 5: Шта значи да су остварени стандарди заштите **деце од злостављања и насиља у школи**? Навести конкретне индикаторе. Поред наведите ко је одговоран одговоран за његово остваривање?

Група 6: Шта значи да су остварени стандарди у погледу остваривања **члана 42. Конвенције**: *Стране уговорнице имају обавезу да са правима садржаним у Конвенцији упознају како одрасле тако и децу*? Навести конкретне индикаторе. Поред наведите ко је одговоран за његово остваривање.

Корак 4

Извештавање група, након сваке групе остали могу допуњавати. Потом се позову учесници да виде који су индикатори за то конкретно право у документу *Индикатори остварености права детета у образовању* (Прилог 2). Групе се позивају да погледају и остале индикаторе.

Корак 5

Краћа дискусија:

- Да ли су изненађени неким индикатором?
- Шта мисле о њима?
- У којој мери мисле да индикатори могу помоћи Министарству, школи, наставницима, родитељима у достизању тих стандарда?

Прилог 1: Области Конвенције о правима детета за које су развијени индикатори

Област: Образовање

- Доступност образовања (члан 28)
- Циљеви и садржај образовања (члан 29. и ОК 1. и члан 24. и ОК 3. и 4. и члан 33)
- Оспособљеност наставног кадра и (ОК 5, и чланови 4. и 42)
- Школски живот и сарадња са родитељима (члан 5, 18, 31, 32, свеукупни контекст права детета из угла сарадње родитеља и школа у циљу остваривања права детета)
- Школска дисциплина
- Заштита деце од злостављања и насиља (чланови 19, 34, 36, 37. и ОК 8. и 13)

Област: Поштовање мишљења детета

- Право на учешће у доношењу одлука и свим процесима у школи (члана 12. и Општи коментар 12)
- Право на изражавање мишљења (члан 13)
- Слобода мисли, свести и вероисповести (члан 14)
- Слобода удруживања и окупљања (члан 15)
- Правно на заштиту приватности (члан 16)
- Право на приступ информацијама (члан 17)

Област: Заштита деце од дискриминације

- Дискриминација и инклузивно образовање (члан 2)
- Деца са сметњама у развоју (члан 22, 23, ОК 9)

Прилог 2: Индикатори остварености права детета у образовању.

Овај прилог водитељи могу наћи на сајту Ужичког центра за права детета:
www.uecpd.org

XII РАДИОНИЦА: ПЛАНИРАЊЕ АКЦИЈЕ

ЦИЉ: Упознавање учесника са корацима који се могу предузети ради унапређења права детета, као и корацима које деца могу предузети у случају кршења права детета кроз припрему и реализацију планова акције.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- учење дефинисања проблема;
- учење дефинисања циља који се жели постићи;
- дефинисање отежавајућих и олакшавајућих околности;
- дефинисање надлежних/одговорних актера;
- размишљање о активностима које би се могле предузети у циљу постизања промене;
- писање акционог плана.

МАТЕРИЈАЛ: папир, оловке, фломастери за сваког учесника, неколико флип чарт папира за сваку групу, прилог 1, 2, 3 за сваку групу.

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 90 минута

Напомена: када деца буду планирала конкретну акцију, неопходно ће бити да конципирање плана акције траје више радионица/састанака/часова јер је реч о процесу који дужи траје. У случају када се са наставницима ради, процес акционог планирања се може представити у трајању од 90 минута.

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ нагласи циљ ове радионице, упознавање наставника са корацима који се могу предузети за унапређење права детета (од дефинисања проблема до циља и активности) и у случају кршења права кроз припрему планова акције од стране деце за њихово остваривање. Водиће учеснике корак по корак како би у целости прошли процес кроз који ће своје ученике водити у процесу планирања акције.

Нагласити учесницима да је битно да деца предузимају акције у правцу заштите и унапређења права која им припадају. Могу да се залажу за решавање неког свог проблема, али и да реагују у ситуацијама када су угрожена права других.

Корак 2

Дефинисање проблема

Учесници су подељени у групе. Водитељ даје инструкције учесницима да се присете (прво свако за себе) неког проблема за који мисле да највише погађају децу а који је везан за кршење или неуважавање права у школском животу. То може да буде било који проблем, али је битно да се њима чини интересантним и да желе да раде на његовом решавању. Такође, битно је да проблем буде решив и да учесници, из перспективе у којој се тренутно налазе, имају капацитет да се или самостално или у сарадњи са неким њиме баве.

Након индивидуалног промишљања о проблемима, следи размена унутар малих група и опредељење за три кључна проблема деце која су препознали да постоје у школском окружењу. Групе излажу.

Потом, водитељ замоли групе да се определе за **један проблем на коме ће даље радити.**

Напомена: Током процеса, водитељ представља графички приказ у прилогу 1, јер ће и учесници, свака група посебно, бележити на флип-чарт папиру свој рад по наведеној шеми.

Корак 3

Пронаћи и навести **чланове Конвенције о правима детета који се односе на идентификовани проблем.**

Корак 4

Учесници, свака група, **дефинише циљ** – што јасније и прецизније формулисати шта је то што желе постићи.

Корак 5

Након што су проблем и циљ одређени, разрађују могуће **отежавајуће и олакшавајуће околности.**

Корак 6

Водитељ их даље усмерава да размишљају о појединцима и/или институцијама које су одговорне за настанак и/или решавање проблема – **праве листу одговорних актера.**

Корак 7

Имајући све претходне фазе у виду, праве листу могућих праваца деловања, **активности** које би могли предузети.

Корак 8

Излагање група, могућа дискусија на нивоу велике групе.

Корак 9

Свакој групи се да прилог 2: *Питања која нам могу помоћи у процесу планирања акције*, уз задатак да унутар групе продискутују о питањима која нису у претходним корацима анализирали.

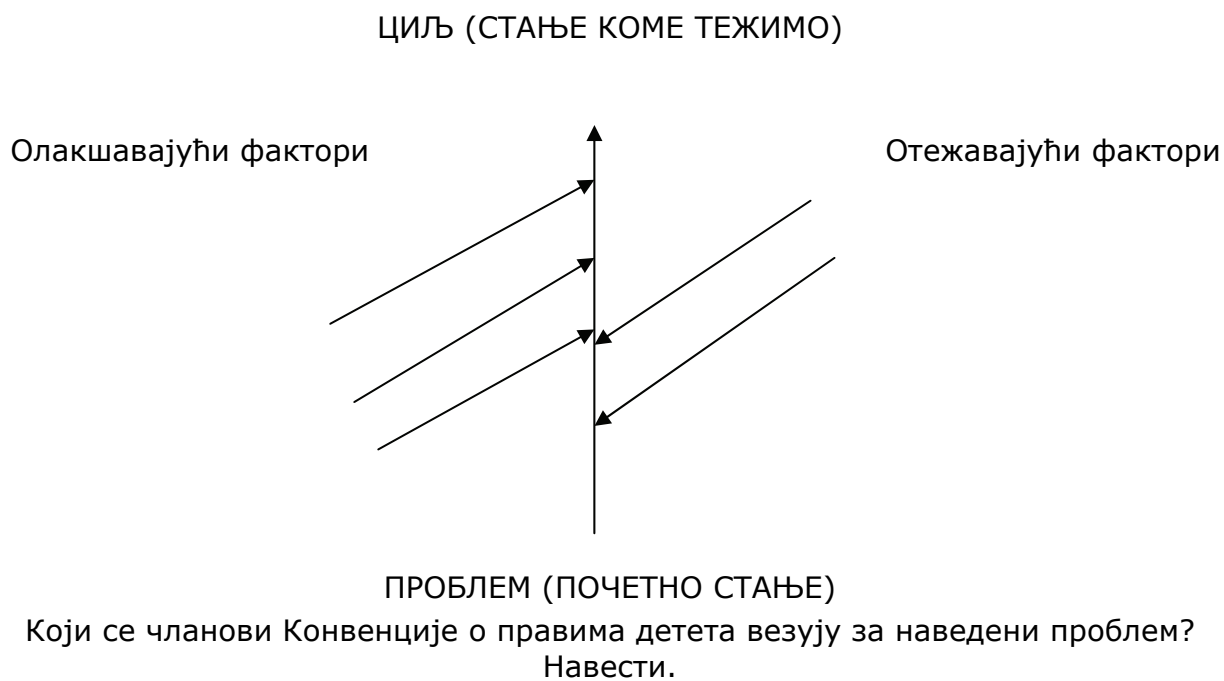
Корак 10

На основу до сада урађеног, учесницима представити табелу за акционо планирање, *прилог 3* (без попуњавања). Истаћи да се табела може модификовати у зависности од трајања акције. Могу се додавати нове колоне. Објаснити да табела акционог планирања треба да омогући јасан преглед планираних активности, времена, рокова, одговорних особа. Даје прегледност и доприноси ефикасном праћењу реализације планиране акције.

Корак 11

Групе пленарно презентују своје акционе планове. Следе коментари и дискусија.

Прилог 1: Графички приказ корака у процесу (са примером)



Прилог 2: Питања која нам могу помоћи у процесу планирања акције

1. Како ћемо доћи до циља? Које конкретне активности садржи наша акција? Дефинишемо конкретне акције, поступке, услуге – све оно што ћемо урадити да бисмо постигли одређен циљ.
2. Који је временски план специфичних активности? Када се оне реализују? На основу овога долазимо до укупног времена трајања акције/пројекта.
3. Које особе су одговорне за одређене кораке/појединачне активности и акције? Свако треба да преузме обавезу која му највише одговара. Треба водити рачуна да се обавезе равномерно расподеле.
4. Који су наши капацитети? Шта нам је још потребно?
5. Које од других заинтересованих група можемо и/или треба да укључимо у рад?
6. Да ли нам је потребна нечија дозвола за остваривање наше акције? Чија? Како ћемо ступити у контакт са њима?
7. Које је наша акција непосредно намењена? Родитељима, професорима, локалној заједници? Како ћемо их информисати о својој акцији?
8. Да ли ће нам за извођење конкретне акције/пројекта бити потребне неке вештине?
9. Да ли нам је потребан простор за извођење активности? Какав? Како ћемо до њега доћи?
10. Да ли су за реализацију акције/пројекта потребна средства (новац, материјал, опрема, услуге)? Које ћемо се обратити за обезбеђивање средстава?
11. Шта ће бити показатељи успешности акције/пројекта и како ћемо мерити успешност?
12. Које тешкоће/препреке очекујемо у реализацији нашег плана? Како их можемо спречити?

Прилог 3: Табела за акционо планирање

Конкретна активност	Коме је активност намењена/циљна група	I месец				II месец				III месец				Реализатор активности	Одговорна особа из тима

Прилог 4: Примери акција које је реализовао Ужички центар за права детета и млади из Дечјег информативно културног сервиса (DX) у оквиру пројекта “Живети права детета - дечији мониторинг”

Примери акција спроведених од стране ученика

Током пројекта „Живети права детета“, који је спроводио Центар за права детета у сарадњи и уз подршку организације *Save the Children*, реализоване су бројне активности група деце и младих окупљених око организација цивилног друштва. Све оне одражавају партиципацију деце и показују шта све она могу остварити у партнерству са одраслима. Верујемо да приказане активности могу бити не само полазна основа за осмишљавање и реализацију планова акција у оквиру школе или локалне заједнице, већ и драгоцен извор мотивације.

Пример 1

Млади активисти окупљени око Ужичког центра за права детета препознали су у својој средини да **деца и млади нису довољно информисани о проблему трговине људима и децом, експлоатације деце и присиљавања на проституцију, као и негирање да је овај проблем присутан у њиховом окружењу**. Стога су осмислили акцију која је имала за **циљ подстицање свести и информисаности деце и младих о проблему трговине децом, експлоатације деце и присиљавања на проституцију**.

С том намером су у четири школе биле **организоване трибине** на којима је емитован филм *Модерна трговина* и **презентоване корисне информације** о овом друштвеном феномену и начинима да се деца и млади од њега заштите. **Израђени су и информативни панои** који су постављени по школама. У средњим школама и на одржаним трибинама је подељено око 700 примерака едукативног материјала. Акција је била пропраћена и од

Пример 2

Млади активисти чланови Дечјег информативно културног сервиса (DX) су као проблем уочили **недовољно развијену безбедносну културу ученика Седме београдске гимназије у погледу понашања на интернету**. Стога су акцијом **Безбедно интернет окружење за седмаке** желели да повећају безбедносну културу при коришћењу интернета ове циљне групе. С том намером је **креирана радионица на ову тему**, у чијој изради су учествовали и стручњаци Центра за проучавање информационих технологија Београдске отворене школе. Како би се проверило да ли је радионица прилагођена потребама ученика и постављеном едукативном циљу, **реализована је огледна радионица са члановима Ученичког парламента** Седме београдске гимназије. На основу повратних информација добијених од учесника, **унапређен је првобитни сценарио радионице**. У намери да акција допре до већег броја корисника и да њени ефекти буду дугорочнији, **финални програм рада и пропратни материјали достављени су Стручном већу природних наука, математике и информатике Седме београдске гимназије, с циљем уврштавања у наставни програм информатике**. Информације о акцији прослеђене су широј јавности путем извештавања на одговарајућим интернет страницама.

Пример 3

Млади активисти Ужичког центра за права детета сматрали су да је **непостојање сексуалног образовања у редовној настави, кроз редовне садржаје наставних предмета**, проблем који води недовољној информисаности деце и младих о овој теми. Поред тога, сматрали су да њихови **вршњаци недовољно примењују и она знања која имају**. Стога су организоване активности са циљем **информисања вршњака, професора и локалне заједнице** о важности и нужности увођења садржаја сексуалног образовања у школе; **оснаживања професора** биологије, психологије, грађанског васпитања, али и одељењских старешина да у своје часове интегришу обуку о очувању репродуктивног здравља деце и младих; као и **подстицања свести деце и младих о важности примене стечених знања** за очување репродуктивног здравља.

Како би реализовали ове циљеве, **организовали су бројне активности:**

- **креирали и спровели анкету** којом су испитани ставови средњошколаца о увођењу сексуалног образовања у садржај редовних наставних предмета. Резултати упитника су коришћени као аргументација у медијским наступима, састанцима са професорима, као и при планирању других активности;
- **израдили едукативне паное** са јасном поруком јавног заговарања: *Сексуално образовање увести у школске садржаје*;
- **организовали састанке са професорима** на којима су лобирали за увођење ове теме у садржај њихових предавања;
- **организовали састанак са представницима Школске управе Ужице**, где је презентована идеја и просветни саветници су информисани о акцији. Добијена је подршка у смислу спремности саветника да заједно са професорима у наставном плану и програму проналазе места за имплементацију ових садржаја;
- **одржано је 45 радионица на тему очувања репродуктивног здравља** у оквиру редовне наставе грађанског васпитања, психологије, биологије и на часовима одељењског старешине у средњим школама;
- **организовали су као централну активност уличну акцију** на којој су делили едукативне материјале вршњацима и одговарали на њихова питања у вези са очувањем репродуктивног здравља;
- **поставили су едукативне паное у свим средњим школама у граду.**

Пример 4

Анализирајући проблеме у својој средини, млади активисти Дечјег информативно-културног сервиса (DX) су као проблем издвојили социјалну маргинализованост деце са сензорним оштећењима. У дискусији је установљено да **деца са оштећењима вида и слуха нису довољно видљива ни у школском систему ни у свакодневном друштвеном животу**. Сами чланови групе ДХ су истакли да немају никаквих искустава ни информација о овом делу своје вршњачке популације.

Тако је осмишљена **акција Мали инклузивни квиз за свакога (МИКС), са намером да се подстакне инклузија деце са сензорним оштећењима у рекреативне активности и провођење слободног времена са осталом децом**. Организован је **забавни квиз** у којем су се такмичиле три мешовите екипе у познавању садржаја везаних за школска знања и општу културу. Реализацији квиза помогли су чланови Удружења тумача за лица оштећеног слуха Србије (УТЛОСС), као и волонтери - студенти Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију (ФАСПЕР) из Београда. Чланови мешовитих екипа су се лако споразумевали и уживали у овом дружењу.

Акција је пропраћена представљањем у оквиру програма Радио Београда.

Пример 5

Према процени деце и младих окупљених око Ужичког центра за права детета, начин на који се планира и организује живот града није у складу са њиховим потребама и интересовањима. Сматрају да немају могућности да квалитетно проводе слободно време, нити њима важне ресурсе за развој своје разнородне потенцијале.

Деца и млади хтели су акцијом да пошаљу поруку да желе активно да учествују у креирању живота града. Тако су **идентификовали проблем: Млади нису у довољној мери укључени у креирање живота града, док су као циљ одредили: Подстицање локалне самоуправе и читаве локалне заједнице да укључују младе у креирање живота града**.

Пре реализовања централне акције заступања, **спроведено је истраживање** како би се добио увид у то шта деца и млади мисле да је граду потребно. У истраживању је учествовало око 150 средњошколаца. Централна активност је била **улична акција. Најчешће помињане међу порукама добијеним током истраживања су написане на великом урамљеном платну**. Пролазници су могли да дописују нове поруке, као и да изразе своју сагласност са већ написаним порукама, стављајући поред њих отисак шаке. **Током акције је око 450 младих уписало свој предлог** за побољшање положаја младих у граду. Велики број ученика је дошао организовано са наставницима грађанског васпитања и на тај начин подржао акцију.

Деца и млади су делегирали петоро представника који су **свечано уручили платно градоначелнику и представницима локалне самоуправе**, у нади да ће оно бити стални подсетник и путоказ како да Ужице постане град по мери деце и младих.

Акција је изазвала велико интересовање локалних радио и ТВ-станица. Три радио-станице и две ТВ-станице су извештавале о њој у својим редовним емисијама.

Пример 6

У оквиру **Ужичког центра за права детета** деца и млади одлучили су да се баве проблемом недовољне безбедности деце у саобраћају. Наиме, по њиховој процени, пешачки прелази у Ужицу су недовољно видљиви током целе године. Избледали су, ретко се оцртавају, а зими се са тих површина нередовно чисти снег. Деца и млади из Ужичког центра су тако **идентификовали проблем: Недовољна безбедност деце у саобраћају изазвана недовољно видљивим пешачким прелазима, док су као циљеве одредили: Скретање пажње доносиоцима одлука на проблем и подстицање да реагују и скретање пажње суграђана, поготово вршњака на проблем, као и на важност укључивања деце и младих у процес решавања истог.**

У том циљу, **одржан је састанак са представницима локалне самоуправе** на којем је презентован проблем и захтеви да пешачки прелази у граду буду добро обележени и видљиви током целе године, као и да се спроводе законске мере уклањања непрописно паркираних возила која чине баријере на тротоарима, поготово у близини школа. **Одржани су и састанци са представницима локалне Дирекције за изградњу** у чијој је надлежности одржавање пешачких прелаза. **Састанци су одржани и са представницима саобраћајне полиције.**

Одржана је трибина на тему безбедности у саобраћају на којој су учествовали и представници саобраћајне полиције. На њој је представљена акција, представљени су захтеви који се стављају пред доносиоце одлука и уручени су присутним представницима локалних власти и надлежних институција.

Изведена је улична акција – осликавање два пешачка прелаза шаблонима у облику животиње зебре на фреквентнијим пешачким прелазима и прелазима у близини основних школа. **Школама је био упућен допис** у којем је изнет проблем и најављена улична акција са позивом да се прикључе, тако да је акција била веома посећена од стране деце и младих. У активности су се укључивала и деца која су пролазила, истовремено се информишући о циљу акције.

Организован је и концерт средњошколских бендова из Ужица и околине. Свака група је морала да изведе и једну песму са темом безбедности у саобраћају.

ХІІІ РАДИОНИЦА: РЕКАПИТУЛАЦИЈА, ЕВАЛУАЦИЈА¹

ЦИЉ: Сумирати знања стечена на тренингу, евалуирати тренинг и упутити учеснике у додатни едукативни пакет који им може користити у едукацији деце о правима детета као и примени права детета у школском животу.

ПРОЦЕС САЗНАВАЊА:

- рекапитулација кроз уочавање типичних заблуда у вези са Конвенцијом о правима детета и њихово оповргавање;
- како права детета могу применити у својој школи;
- упознавање са препорукама за унапређење права детета у образовању;
- Представљање едукативног пакета (приручника за децу, пригодне литературе);
- евалуација тренинга.

ТРАЈАЊЕ: 60 минута

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1: исецкане картице заблуда, само тврдње-заблуде;
- прилог 2 за наставника: картице заблуда (аргументација);
- прилог 3 за наставника: изводи из истраживања – препоруке;
- прилог 4: евалуациони упитник за сваког учесника;
- уколико је програм акредитован од стране ЗУОВ-а користити и прописане формуларе: списак учесника, евалуациони упитник, сетрификати.

ТОК РАДИОНИЦЕ

Корак 1

Водитељ каже да ће учесници кроз једну кратку активност, *Истине и заблуде о Конвенцији о правима детета*, урадити рекапитулацију тренинга. Учесници су подељени у групе, свака група добија по 2 тврдње заблуда (прилог 1) и задатак да смисли аргументе којим ће је оповргнути. Потом, групе читају заблуду и аргументима је оповргавају. Водитељ чита аргументацију из прилога 2.

Корак 2

Дискусија о томе како учесници након обуке могу применити знања о правима детета у својој школи:

- На који начин могу едуковати децу о правима детета (на часовима грађанског, одељењског старешине, другим часовима, на посебним радионицама итд)?
- На који начин могу едуковати запослене у образовању о правима детета?
- На који начин могу ширити свест о важности поштовања права детета?

¹Ова радионица, сегмент рекапитулација је опциони. Евалуација се може реализовати и на крају претходне радионице.

Корак 3

Приказ појединих препорука из истраживања ради стицања комплетније слике о томе која су све поља деловања на путу остваривања права детета у образовању.

Корак 4

Приказ материјала (едукативног пакета) који се даје учесницима (приручника за децу, пригодна литература и сл).

Корак 5

Писана евалуација, попуњавање евалуационог упитника. Поред датог упитника, наставници попуњавају и упитник ЗУОВ-а.

Корак 6

Круг усмене евалуације: само једном речју представити/описати семинар.

Корак 7

Поздрав учесницима и додела сертификата.

Прилог 1: Заблуде везане за права детета

1. Конвенција о правима детета говори само о правима мале деце, којима је још увек потребна брига и заштита одраслих.
2. Конвенција је међународни документ, тако да, уколико то не жели, наша земља не мора да се придржава њених одредби, без обзира на то што га је ратификовала.
3. Конвенција о правима детета даје деци неограничену слободу и дозвољава им да раде шта хоће.
4. Деца нису зрела да самостално одлучују у своје име, а самим тим нису зрела ни да учествују у доношењу важних одлука.
5. Нека права су важнија од других.
6. Највеће обавезе у остваривању Конвенције о правима детета имају родитељи и деца.
7. Примена Конвенције о правима детета је веома скуп “пројекат” и могу да га приуште само богате земље.

Прилог 2: Аргументи за оповргавање заблуда

1. Конвенција о правима детета говори само о правима мале деце, којима је још увек потребна брига и заштита одраслих.

Заблуда. Конвенција о правима детета дефинише дете као особу испод 18 година старости, осим у случајевима када се пунолетство у некој држави стиче раније. То значи да је у нашој земљи особа до 18. године заштићена овим међународним уговором. Оно што често збуњује људе који се први пут сусретну са овим уговором јесте понављање појма „дете“. Међутим, без обзира на термин који се користи у Конвенцији, ми можемо, када мислимо на нешто старије особе, да користимо и појмове као што су млада особа, адолесцент, средњошколац и сл.

2. Конвенција је међународни документ, тако да, уколико то не жели, наша земља не мора да се придржава њених одредби, без обзира на то што га је ратификовала.

Заблуда. Доношењем Закона о потврђивању међународног уговора, он постаје део домаћег законодавства, а држава је у обавези да гарантује његову примену.

3. Конвенција о правима детета даје деци неограничену слободу и дозвољава им да раде шта хоће.

Заблуда. Конвенција о правима детета не омогућава деци да раде шта хоће. Права детета не значе апсолутну слободу чињења. Учећи децу о њиховим правима, ми код њих развијамо осећај за одговорност и помажемо им да се развију у зреле особе. Такође, учимо их да та иста права припадају и другима. Права појединца ограничена су правима која имају и друге особе, тако да се у исто време дете или млада особа учи да поштује права других особа или група.

4. Деца нису зрела да самостално одлучују у своје име, а самим тим нису зрела ни да учествују у доношењу важних одлука.

Заблуда. Без обзира на узраст, дете је у стању да изрази своје потребе или жеље. Што је старије, оно је способније да изрази сопствено мишљење, поготово о стварима које га се непосредно тичу. Наравно, питање је како дете ово изражава и да ли су одрасли спремни да га саслушају. Веома мало дете се мршти, плаче, негодује, нешто старије дете може да побегне од ствари или ситуације које му се не свиђају или да се приближава уколико му се ситуација тј. ствар свиђају. Старије дете користи говор и може јасно да изрази своје мишљење. Веома је битно да одрасли узму у обзир мишљење и ставове детета, не само зато што на тај начин имају слику о томе шта дете мисли, већ и стога што дете учи да се слободно изражава, а да касније и само уважава мишљења других особа и тако развија дух сарадње и поштовања.

5. Нека права су важнија од других.

Заблуда. Не постоје више и мање важна права. Сва права су подједнако важна, само су нека у одређеној ситуацији за поједино дете најзначајнија и тада њихово остваривање, односно заштита, постаје приоритет.

6. Највеће обавезе у остваривању Конвенције о правима детета имају родитељи и деца.

Заблуда. Највећа одговорност у остваривању и заштити права детета лежи на држави, као уговорници овог документа. Наравно, нико не може да одузме права које родитељи имају, али држава може да помогне родитељима у остваривању ових права, а у случајевима где родитељи нису у стању да се брину о детету држава преузима ту улогу. Деца су такође одговорна, у смислу да могу да се информишу о постојању документа који штити њихова права, да могу да информишу своје вршњаке, да воде рачуна да својим деловањем не крше права које имају друге особе и сл.

7. Примена Конвенције о правима детета је веома скуп "пројекат" и могу да га приуште само богате земље.

Заблуда. За остваривање и примену права набројаних у Конвенцији нису потребна велика материјална средства. Наравно, адекватна здравствена заштита, смештај и брига о деци без родитељског старања и сл. захтевају средства која држава мора да уложи, али је пре свега битна жеља и воља сваког појединца, па и државе, да се омогући деци да уживају своја права. Уосталом, кад је реч о праву детета да изрази своје мишљење у стварима које га се тичу, да ли је адекватан изговор да га је немогуће остварити из економских разлога?

Прилог 3: Препоруке, почетне смернице професионалцима у образовном систему за веће остваривање права детета у образовању

(изводи из **иницијалног истраживања:** Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему, Ужички центар за права детета, 2013)

- Знања ЗАПОСЛЕНИХ у школи о правима детета морају бити значајно већа.
- Знања ДЕЦЕ о правима детета мора бити значајно веће.
- **Учење о правима детета треба да буде део редовног наставног плана и програма у систему образовања Србије ЗА СВУ ДЕЦУ.**
- **Учење о правима детета треба да буде део редовног наставног плана и програма у систему иницијалног образовања особа које се едукују ЗА НАСТАВНИКЕ.**
- Школе морају имати **редован и организован** начин упознавања и информисања ДЕЦЕ о правима детета.
- Школе морају имати редован и организован начин упознавања и информисања ЗАПОСЛЕНИХ о правима детета.
- Већа понуда акредитованих програма који се баве темом права детета.
- Освешћивање наставника о томе шта у пракси значи поштовање/непоштовање права детета. Едуковати их да препознају ситуације кршења/остваривања појединих права у образовном систему.
- Освешћивање одговорности наставника, (чињење/нечињење) за остваривање/кршење права детета.
- Праћење остварености, напретка и вредновање у остваривању права детета у образовању, како од стране управе школе, наставника, тако и од стране деце и родитеља.
- Радити на превазилажењу негативних ставова наставника према правима детета.
- Школа треба да буде место где деца много више уче како да штите своја права, али и права других.
- У школи развијати такву климу да још већи број ученика може без страха да се обрати запосленима у школи када год им је то потребно.

Прилог 4

ЕВАЛУАЦИОНИ ЛИСТ

Датум и место: _____

ТРЕНИНГ: _____

Поштовани учесници,

Да бисмо наше будуће тренинге и комуникацију учинили садржајнијом, најљубазније Вас молимо да искрено одговорите на питања која следе.

Молимо Вас да процените семинар у целини помоћу скале од 1 до 5, при чему 1 означава - „уопште није употребљиво“, а 5 - „изузетно је корисно и употребљиво“. Молимо Вас да заокружите одговарајући број у свакој колони.

Свеукупна оцена тренинга	1	2	3	4	5
Рад водитеља семинара	1	2	3	4	5
Корисност садржаја	1	2	3	4	5
Теме семинара	1	2	3	4	5
Занимљивост садржаја	1	2	3	4	5
Интерактивни начин рада	1	2	3	4	5
Атмосфера у групи	1	2	3	4	5
Услови за рад	1	2	3	4	5

Шта Вам се највише допало?

Шта Вам се најмање допало?

Ваши предлози и сугестије.

Хвала на сарадњи!

Литература:

Ћук-Миланков, Д., (2005): *Приручник за наставнике ЗаПраво ми*, Центар за права детета, Београд

Ћук-Миланков, Д., (2005): *Приручник за водитеље група ЗаПраво ми*, Центар за права детета, Београд

Дечји информативно-културни сервис ДХ, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), (2013): *Извештај о остављавању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, Београд

Ћук-Миланков, Д., Голић Ружић, М., (2013): *Живети права детета: активности деце и младих у остваривању права детета*, Центар за права детета, Београд

Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Стевановић, И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевећ Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста „Сада знам зато могу“*, Центар за права детета, Београд

Вучковић-Шаховић Н., Врањешевећ Ј., Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., (1999): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста „Како до шаргарепе“*, Југословенски центар за права детета, Београд

Видовић, С., Вучковић-Шаховић Н., Дејановић, Пешић, М., Радуловић, Л., Хебић, Е., (2000): *Приручник за водитеље радионица из области образовања за права детета и деце партиципације „Како можемо заједно“*, Југословенски центар за права детета, Београд

Гордон, Т. (1998): *Како бити успешан наставник*. Београд: Креативни центар

Ковач Церовић, Т., Росандић, Р., Попадић, Д. (1995): *Учионица добре воље*. Београд: Група Мост

Müller, L., Турза, И., Николић, Ј., Гаши, И., Милутиновић, Д., Мркаљ, Т., Пејчић В., Гавриловић, Б., Хајдињак, Б., Марјановић, А., Ђурић, Б., Дуњић, Р., Николић, Б., (2003): *У праву си! – водич кроз правни систем Републике Србије*, Београдски центар за људска права, Београд

Johnson, J. & Prutzman, P. (1998): *CCRS's Friendly Classroom Mediation Manula*. NY: Creative Responce to Conflict, Inc

Петровић, М., Банић, М., Голић Ружић, М., Ивановић, Ј., Чолић Г., (2013): *Извештај о остваривању општих мера примене Конвенције о правима детета у Републици Србији*, Центар за права детета, Београд

Обрадовић, К., (1998): *Почетница за људска права*, Београдски центар за људска права, Београд

Марковић, В., Беговић, В., Марковић, Л., Беговић, Д., Петровић, М., Голић, М., Вучковић-Шаховић, Н., (2011): *Учешће деце у извештавању пред Комитетом за права детета*, Центар за права детета, Београд

Стевановић, И., уредник, (2008): *НеОставривање права детета у Србији: Гледано из угла детета и одраслих*, Центар за права детета, Београд

Вучковић-Шаховић, Н., (2000): *Права детета и међународно право*, Југословенски центар за права детета, Београд

Фонтејн, С., (1995): *То је право*, Пријатељи деце Србије, Београд

Бин, А., (2004): *Учионица без насилништва*, Креативни центар, Београд

Врањешевић, Ј., Кораћ, Н., Петровић, М., Банић, М., Тркуља, М., Грујић С., Радић Дудић, Р., *Грађанско васпитање за осми разред основне школе, приручник за наставнике*, Министарство просвете, Република Србија

Врањешевић, Ј., Трикић, З., Росандић, Р. (2006): *За разлику богатије – приручник за интеркултурализам*, Центар за права детета и Песталоци дечја фондација, Београд, 2006)

Ћук-Миланков, Д., (2007): *Приручник за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом*, Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица

Видовић, С., Голић, М., Ћук-Миланков, Д., Трикић, З., Врањешевић, Ј., Коруга, Д., (2005): *Научи, поентирај*, Немачка организација за техничку сарадњу (GTZ) GmbH, Београд

Уредник свих издања Дејановић, В., (2006): *Трговина децом у Србији – претња и реалност*, Центар за права детета, Београд

Република Србија, Министарство просвете (2009): *Приручник за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*, Београд

Жунић-Цицварић, Ј., Цицварић, Р., (2010): *Насиље у школи*, Ужички центар за права детета, Ужице

Жунић-Цицварић, Ј., Стефановић, Ј., (2007): *Водич кроз ученичке парламенте*, Ужички центар за права детета, Ужице

Савет родитеља града Ужица (2012): *Како спречити насиље над децом у школи/вртићу?* Ужице

Ужички центар за права детета (2013): *Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему*, Ужице
Центар за права детета, (2003): Информативна брошура *Истине и заблуде о правима детета*, Београд

Министарство рада и социјалне политике Републике Србије (2010): *Увођење антидискриминационих питања у области социјалне заштите*, Београд

Одабрани извори:

Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 98/06

Закон о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013

Република Србија, Влада, Министарство рада и социјалне политике (2008): *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, Београд

Република Србија, Министарство просвете (2007): *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*, Београд